

Editoriál

Aktuálne číslo Kultúrnych dejín prináša štyri štúdie a jeden preklad, ktoré svojím obsahom interpretujú ľudskú spoločnosť v pomerne širokom historickom rozpätí od staroveku až takmer po súčasnosť. Okrem skúmania prejavov kultúry sa články orientujú na interakciu s konkrétnymi miestami spoločenského, hospodárskeho a politického prostredia, pričom kombinujú prístupy antropológie, histórie, dejín mentalít a ľudského správania.

Štúdia Františka Šimona skúma historicko-kultúrny jav rozprávania stereotypných príbehov. Analyzuje legendu, resp. prípad obvinenia z vampirizmu v opise Spišskej stolice od Mateja Bela. Predmetom jeho záujmu je výskum písomnej i orálnej podoby príbehu, ktorý zdieľali neelitné, ale aj elitné skupiny v 18. storočí. Osobitný fenomén však predstavuje samotná doba, ktorá bola poznačená osvieteniským racionalizmom, ale tiež šírením poverčivosti a ľudového folklóru.

Materiálnej kultúre hradu a panstva Revište počas obdobia habsburskej komorskej správy sa venuje Miroslav Lacko. Vychádza z hospodárskych dejín, na základe ktorých sleduje premenu verejnej sféry spoločnosti. Táto štúdia, ktorú sme zaradili do časopisu, môže byť prínosom pre výskum kultúrnych konceptov, akými sú: moc, vnímanie bohatstva či ideológia finančného systému monarchie.

V tretej štúdii Emília Hrabovec predstavuje prípad kapitulného vikára Jána Decheta po prevzatí moci komunistami v Česko-Slovensku po roku 1948, resp. po smrti biskupa Andreja Škrábika v roku 1950. V popredí tejto štúdie sú udalosti okolo tzv. „dechadiády“, ktorú autorka sleduje na základe nedávno sprístupnených archívnych vatikánskych dokumentov.

Obdobie komunizmu a výskum komunistickej ideológie je tiež predmetom štúdie Sone Gabzdilovej a Milana Olejníka. Autori v nej prezentujú tzv. kultúru komunizmu. Výskumne sa venujú úlohám a postojom učiteľov základných škôl v boji proti náboženskej výchove na Slovensku v rokoch 1952 – 1953, pričom popisujú správanie učiteľov ako spoločenskej skupiny, ale aj ich kontext. Zhromaždené dáta môžu pomôcť ďalším vedcom pri ich výskume tohto obdobia.

V rubrike Preklady uverejňujeme preklad dvoch básní z 1. storočia od Publia Papinia Statia, ktorého autorom je Marek Babic. Jedným z postulátov prekladu je načrtnutie možností výskumu prepychových vidieckych vĺ rímskych aristokratov s prihliadnutím na kultúru ich pozorovateľa.

Keďže od doby Jacoba Burckhardta objavenie individua v historickom procese a jeho videnie sveta môže vo viacerých prípadoch redefinovať naše videnie kultúrneho vývoja v minulosti, Kultúrne dejiny vítajú tento typ štúdií. Je to spôsob, na základe ktorého dochádza k zaľudneniu dejín a kedy s konkrétnym prostredím a dobou možno stotožniť individuálne ľudské osudy.

Peter Olexák

Obsah / Contents

strana

Štúdie, články / Studies, Articles

- František ŠIMON: Lubovnianska mátoha v opise Spišskej stolice od Mateja Bela / *The ghost of Lubovňa in Bel's description of the Spiš county by Matthias Bel* 137
- Miroslav LACKO: Hrad a panstvo Revište v období habsburskej komorskej správy / *Revište Castle and Domain in Era of the Habsburg State Administration* 151
- Emília HRABOVEC: „Kauza Dechet“ očami Svätej stolice / *“The Dechet Case” through the Eyes of the Holy See* 172
- Soňa GABZDILOVÁ – Milan OLEJNÍK: The Imperative of the Communist Party of Czechoslovakia: Teachers to Fight Against Religious Education / *The roles and attitudes of primary school teachers in the campaign against religious education in Slovakia, 1952 – 1953* 197

Pramene, preklady / Sources, Translations

- Marek BABIC: Oslava krásy a prepychu v rezidenčnej architektúre. Publius Papinius Statius: Villa Tiburtina Manilii Vopisci. Balneum Claudii Etrusci / *A Praise of Beauty and Luxury in Residential Architecture. Publius Papinius Statius: Villa Tiburtina Manilii Vopisci. Balneum Claudii Etrusci* 216

NOVÁ KULTÚRNO-HISTORICKÁ LITERATÚRA

Recenzie/Reviews

GAJDOŠ, Jozef. <i>Počiatky benediktínov v Európe a na Slovensku.</i> (Kamila Pišová)	235
CHLEPKO, Peter. <i>Samospráva a právo mesta Krupina v stredoveku.</i> (Kamila Pišová)	238
LETZ Róbert - VIRŠINSKÁ Miriam - MAKYNA Pavol - MATULA Pavol. <i>Andrej Hlinka Prejavy a články I. 1893 - 1918.</i> (Lenka Mihová)	242
ŠIMON, František - BALEGOVÁ, Jana. <i>Matej Bel o banskobystrických medených vodách.</i> (Richard R. Senček)	245
KASIANOV, Georgij. <i>Memory Crash. The Politics of History in and around Ukraine: 1980's-2010's.</i> (Štefan Ižák)	248
KIKNADZE, Zurab. <i>Georgian Mythology.</i> (Samuel Červenanský)	254

Anotácie, nové knihy/Annotations, New books

Všeobecné / General

TURČAN, Vladimír. <i>Antické okná zo Stupavy. Najstaršie svedectvo zemetrasenia na Slovensku.</i> (Kamila Pišová)	257
MAGDOŠKO, Drahošlav (ed.). <i>I Historik, archivár a univerzitný profesor Ferdinand Uličný '90.</i> (Tomáš Pastucha)	258
RAPOŠOVÁ, Mária. <i>Životná odysea Martina Kukučina.</i> (Lukáš Tkáč)	260

Pokyny pre autorov/Guidelines for contributors	262
Publication Ethics and Malpractice Statement	264

Naši autori / List of Contributors:

prof. PhDr. František Šimon, CSc.; Univerzita P. J. Šafárika v Košiciach; Filozofická fakulta; Katedra klasickej filológie; SK-04001 Košice; Moyzesova 9; e-mail: frantisek.simon@upjs.sk; ORCID 0000-0003-2094-1425

Mgr. Miroslav Lacko, PhD.; Friedrich-Schiller-Universität, Friedrich-Christian-Lesser-Kolleg für Ostmitteleuropa; 07743 Jena, Fürstengraben; e-mail: mir.lacko@gmail.com; ORCID ID: 0009-0002-5491-0598

prof. Dr. phil. Emília Hrabovec, Univerzita Komenského Bratislava; Rímskokatolícka cyrilometodská bohoslovecká fakulta; Katedra kresťanskej filozofie a historických vied; SK-81458 Bratislava; Kapitulská 26; email: ehabovec@frch.uniba.sk; ORCID 0000-0002-9601-0486

doc. PhDr. Soňa Gabzdilová, CSc., The Institute of Social Sciences CSPS SAS, v. v. i. Košice; SK-04001 Košice, Karpatská 5; e-mail: sona.gabzdilova@gmail.com; ORCID 0000-0002-1034-2333

† doc. Mgr. Milan Olejník, PhD.

doc. Mgr. Marek Babic, PhD., Katolícka univerzita v Ružomberku; Filozofická fakulta; Katedra histórie; SK-03401 Ružomberok, Hrabovská cesta 1B; e-mail: marek.babic@ku.sk; ORCID 0000-0001-8273-8516

Lubovnianska mátoha v opise Spišskej stolice od Mateja Bela

FRANTIŠEK ŠIMON

The ghost of Lubovňa in Bel's description of the Spiš county by Matthias Bel

DOI: <https://doi.org/10.54937/kd.2024.15.2.137-150>

ABSTRACT: In his description of the Spiš county Matej Bel describes a vampire story that took place in Stará Lubovňa in 1718. Michal Gašparek, the protagonist of the story, is the prototype of a vampire, he rose from the dead, made trouble for the living, is exhumed, his head was decapitated and finally he was burnt at the stake. There are several contemporary accounts of the story, dating from before the *Prodromus* was published, i. e. before 1723. The earliest testimony is an entry in the town book (*Liber actorum*) by Franciszek Wilczynski from 1718, which is now lost, but the report was recorded by Bertalan Matirko Jr. The second testimony is found in the continuation of the Buchholtz family chronicle by Jakub Buchholtz, who writes that the news of the event were sent to him by his father, Georg Buchholtz Sr. The third testimony was published in the German entertainment satirical-political-historical magazine *Der europäische Niemand* only a year after the event. The fourth testimony comes from Georg Bohuš and can be found in his manuscript work *Historico-geographica Terrae Scepusiensis ... descriptio*. In the narrative of Matthias Bel all the main motifs of the story are found. Bohuš' work served as the basis for Bel's description of the Spiš county, but this story also confirms that Bel did not adopt Bohuš' text mechanically; he also used other sources in describing the vampire story.

Keywords: Vampire Story, Matthias Bel, Stará Lubovňa.

Úvod

Matej Bel (1684 – 1749), *magnum decus Hungariae*, veľká ozdoba Uhorska, plánoval vydať monumentálne vlastivedné dielo *Notitia Hungariae novae historico geographica*, Historicko-zemepisné vedomosti o novom Uhorsku, v ktorom sa mal nachádzať opis všetkých uhorských stolíc. Podarilo sa mu však vydať v rokoch 1735 – 1737 len štyri zväzky. Vzorom pre tento projekt mal byť opis Spišskej stolice, ktorý vydal v roku 1723 spolu s inými materiálmi v známom diele *Prodromus*.¹ Bel si uvedomoval problémy s tým spojené, keď v roku 1720 v liste vydavateľovi známych Vratislavských análov Johannovi Kanoldovi (1679 – 1729) napísal, že jeho zámer prekračuje nielen sily, ale aj život jedného človeka.² Bel mal však mnoho spolu-

¹ BEL, Matej. *Historia Comitatus Scepusiensis*. In *Hungariae antiquae et novae Prodromus*. Norimbergae : Sumtu Petri Conradi Monath, 1723, s. 69 – 124.

² SZELESTEI, N. László. *Bél Mátyás levelezése*. Budapest : Balassi Kiadó, 1993, s. 74.

pracovníkov, ktorí mu pomáhali, pripravovali podklady a tie on potom s väčšou alebo menšou úpravou publikoval. O spracovanie Spišskej stolice požiadal svojho spolužiaka z banskobystrického gymnázia, kežmarského rektora a kazateľa Juraja Bohuša (1687 – 1722).³ Výsledkom jeho práce bolo rukopisné dielo *Historico-geographica Terrae Scepusiensis in Superiori Hungaria celeberrimae descriptio concionnata* (Historicko-zemepisný opis preslávnjej Spišskej zeme v Hornom Uhorsku).⁴

Prípad Michala Gašparka

V opise Spišskej stolice tvorí hlavnú časť textu o Starej Lubovni historka o obchodníkovi Michalovi Gašparkovi. Matej Bel píše:

„To, čo sme sa dozvedeli o udalostiach v roku 1718, vyzerá ako hrôzostrašná historka. Jeden z obchodníkov menom Gašparek, o ktorom vládla všeobecná mienka, že nie vždy vedie bezúhonný život, nečakane zomrel. Len čo ho pochovali, začal chodiť sem a tam, navštevovať svojich príbuzných, pričom vyzeral ako živý. A nebolo to len hocijaké zjavenie, mešťanom, ktorých stretol, sa postavil do cesty aj na pravé poludnie a obťažoval hroznými spôsobmi, slúžkam pracujúcim na poli pohrozil násilím, viackrát podpálil strechy mestečka a, čo už je za hranicu vierohodnosti, obcoval so svojou ženou, niekde si požičal peniaze, inde vyrovnal dlh. Výsledkom mnohých ohavností napokon bolo, že podľa obyčaje bežnej v tomto národe vybrali jeho mŕtvolu z hrobu, stáli jej hlavu a spálili. Nevieť, či je pravdivá a či klamná neprestajne rozširovaná povesť, že keď mu odrezali mäsiarskym nožom hlavu, vylialo sa z nej veľké množstvo krvi. Keď mŕtvolu spálili, za čo si vyslúžili obvinenie z povery, strašidlo opäť potrápilo mestečko požiarom. Mnohí verili, že všetko toto nešťastie v mestečku privodil zlý démon v ľudskej podobe, ktorý spáchal tieto neuveriteľné skutky. Na druhej strane tí, pre ktorých sú podozrivé reči o strašidlách, si mysleli, že to strašidlo bolo len prestrojenie. Či už je to báchora alebo historická skutočnosť, predsa som si pomyslel, že treba o nej hovoriť, aby spomienka na túto udalosť tak ľahko nezapadla.“⁵

Vampirizmus

Na prvý pohľad pôsobí príhoda s mátohou, vampírom, v serióznom Belovom diele prekvapujúco, ale časový a geografický aspekt tejto udalosti nie je náhodný. Vampirizmus je univerzálny fenomén a hoci jeho prejavy sú dokladované už od antiky cez stredovek až do novoveku,⁶ epochou vampirizmu je 18. storočie. Jeho vznik je charakteristický opozíciou osvieteniského racionalizmu Západu a poverčivého, ortodoxného Východu, folklóru a tradičnej ľudovej kultúry.⁷ Súčasne je to aj opozícia medzi prípadmi na periférii Rakúsko-Uhorskej monarchie so zmiešaným obyvateľ-

³ Pozri o ňom Juraj Bohuš. In *Slovenský biografický slovník* 1. Martin : Matica slovenská, 1986, s. 284.

⁴ Lyceálna knižnica v Kežmarku, rkp. Signatúra Ms 832g, nemecký preklad BOHUS, Georg. *Historisch-geographische Beschreibung des in Oberungarn berühmtesten Zipser Landes*. Kežmarok : Sauter, 1919.

⁵ BEL, *Historia Comitatus*, s. 108 – 109.

⁶ RUTHNER, Clemens. *Verzählte Heimsuchungen. Eine kurze Literatur- und Kulturgeschichte des Vampirs*. Bremen : edition lumière, 2019, s. 15 – 16.

⁷ KLANICZAY, Gábor. Decline of Witches and Rise of Vampires in 18th Century Habsburg Monarchy. In *Ethnologia Europaea*, 1987, roč. 17, č. 2. s. 177. <https://doi.org/10.16995/ee.1378>

stvom, vrátane slovanského, a centrami, v ktorých sa tieto prípady potom riešili.⁸ Uhorsko a Sedmohradsko patrilo v 18. storočí k európskym krajinám, v ktorých sa vyskytlo veľa prípadov vampirizmu, takže v tom čase bol rozšírený názor, že tieto krajiny sú domovinou vampírov. Keď sa predtým rozširovali čarodejnice zo Západu na Východ, vampirizmus postupoval opačným smerom, z Východu na Západ.⁹ Na pôvod samotného slova vampír, resp. slovanského ekvivalentu upír, existuje veľa názorov,¹⁰ podľa jedného z nich sa slovanské slovo upír dostalo cez maďarčinu do západnej Európy v podobe vampír.¹¹

Príbeh Michala Gašparka sa odohral v roku 1718, teda ešte skôr, než vypukla v Európe hystéria okolo vampírov. Stalo sa tak po rokoch 1725 a 1730, keď rakúske úrady riešili prípady vampirizmu v srbských dedinách Kisiljevo a Medveđa. Aj v týchto prípadoch šlo o napätie medzi pravoslávnyimi a moslimskými Slovanmi, ktorí sa krátko predtým dostali do habsburskej monarchie a novými, katolíckymi „osloboditeľmi“. V západoeurópskych centrách sa začali sa veľké diskusie na túto tému, objavilo sa množstvo literatúry k nej.¹² V habsburskej monarchii zasiahlo do toho aj cisársky dvor, Mária Terézia vydala v roku 1768 trestný zákonník *Criminalis Theresiana*, ktorý obmedzoval krutú prax pri procesoch s čarodejnicami, jej poradca známy holandský lekár Gerard van Swieten (1700 – 1772) odsúdil vampirizmus v zvláštnom diele.¹³ Štefan Wespřemi (1723 – 1799), autor známych biografii významných uhorských lekárov, sa ešte v roku 1778 sťažuje, že lekári a filozofi rozoberajú túto tému *ad nauseam*, až do omrzenia.¹⁴ Správy o exhumácii z mystériózných dôvodov na Spiši sa vyskytovali ešte dlho, až do začiatku 20. storočia.¹⁵

Podľa Thomasa Bohna, autora viacerých prác o vampirizme, je prípad Gašparka prototypom vampíra,¹⁶ ale nie je to tak prípad vampirizmu v kulturologickom

⁸ BOHN, M. Thomas. Vampirismus in Österreich und Preußen. Von der Entdeckung einer Seuche zum Narrativ der Gegenkolonisation. In *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas*, 2008, roč. 56, č. 2, s. 162. <https://doi.org/10.2307/41052051>

⁹ BOHN, *Vampirismus in Österreich*, s. 162.

¹⁰ Ich prehľad podáva WILSON, M. Katharina. The History of the Word „Vampire“. In *Journal of History of Ideas*, 1985, roč. 46, č. 4, s. 577 – 580. <https://doi.org/10.2307/2709546>

¹¹ KLANICZAY, *Decline of Witches*, s. 172.

¹² RUTHNER, *Verzählte Heimsuchungen*, s. 21.

¹³ Pozri stručný prehľad prác *Ibid.*, s. 24.

¹⁴ Jeho francúzsky originál je uchovaný v Rakúskej národnej knižnici, nemecký preklad sa nachádza v práci [MAYER, Andreas Ulrich]. *Abhandlung des Daseyns der Gespenster nebst einem Anhang vom Vampyrismus*. Augsburg, 1768, pozri bližšie KLANICZAY, Gábor. Gerard van Swieten und die Anfänge des Kampfes gegen Aberglauben in der Habsburg-Monarchie. In *Acta Historica Academiae Scientiarum Hungaricae*, 1988, zväzok 34, č. 2 – 3, s. 225 – 247; ISSER, Ruth. Abhandlung des Daseyns der Gespenster, nebst einem Anhang vom Vampyrismus (1768). Gerhard van Swietens Memorandum zu Vampirvorfällen im Mähren des 18. Jahrhunderts. In *historioPLUS* 8, 2021, s. 97 – 124. [on-line] Dostupné na internete: <<http://www.historioplus.at/?p=1320>> [2. 1. 2024].

¹⁵ WESPŘEMI, István. *Succincta medicorum Hungariae et Transilvaniae biographia* II,1. Viennae : Typis Io. Tho. De Tratnern, 1778, s. 46.

¹⁶ CHALUPECKÝ, Ivan. Relikty bosoráctva na Spiši v 19. a začiatkom 20. storočia. In *Pohanstvo a kresťanstvo. Zborník z konferencie usporiadanej 5. – 6. II. 2003 v Banskej Bystrici*. Eds. Rastislav Koziak – Jaroslav Nemeš. Bratislava : Chronos, 2004, s. 291 – 293.

¹⁷ BOHN, Thomas. *Vampir Ein Europäischer Mythos*. Köln; Weimar; Wien : Böhlau, 2016, s. 74.

zmysle ako skôr príbeh o strašidle s historickou hodnotou.¹⁸ Podľa Giuseppe Ma-
iella ide o prvé oficiálne vyšetrovanie príbehu vampirizmu na Slovensku.¹⁹ Keď si
uvedomíme, že od zjavenia mátohy po vydanie Prodrumu uplynulo len 5 rokov
a príznakom sa zaoberali aj úradné miesta a cirkev, pochopíme dôvody jej zarade-
nia do opisu Starej Lubovne.

Svedectvá o prípade

Gašparkov prípad bol na Spiši všeobecne známy a existuje o ňom viacero svedec-
tiev od súčasníkov, ktoré pochádzajú z obdobia pred vyjdením Prodrumu, t. j. pred
rokom 1723. Tieto svedectvá patria do rôznych druhov textov, úradný záznam, novi-
nová správa, kronika, vlastivedné dielo. Najstaršie z nich je záznam z mestskej kni-
hy (*Liber actorum*) od ľubovnianskeho notára Františka Wilczynského z roku 1718,
ktorá je síce dnes stratená,²⁰ ale správu zaznamenal spišský rodák, Bertalan Matirko
Ml. (1867-?), učiteľ banskobystrického gymnázia koncom 19. storočia a uverejnil ho
v uhorskom etnografickom časopise.²¹ Správa bola napísaná podľa Matirka čias-
točne v „poľštine“ (goralský dialekt?), čiastočne v latinčine a veľká časť je zvláštnou
zmesou týchto dvoch jazykov. V nej Michal Gašparek, občan a obchodník s vínom
z Lubovne, zomrel 28. februára 1718. Hneď po pohrebe začal chodiť strašiť spiacich
ľudí, bil ich, hrýzol a škrtil a neskôr napádal okoloidúcich na poliach a lúkach, na
cestách a krčmách, a to aj za bieleho dňa. V priebehu niekoľkých týždňov pätnásť-
krát zapálil mesto, občania v noci nespali, ale celú noc strážili svoje domy. Mátoha
neznepokojovala len Starú Lubovňu, ale aj obyvateľov iných regiónov a dokonca
aj iných krajín. Úrady vypočúvali množstvo svedkov, v správe sa reprodukujú ich
výpovede. Dvaja občania Lubovne boli vyslaní do Krakova s listom biskupovi Mi-
chalovi Sembeckovi, v ktorom ho prosili, aby kňaz Lubovne mohol urobiť exh-
umáciu. Keď hrobku otvorili, jeho telo našli neporušené, medzi prstami mal vlasy
a na šatách krvavé škrvny. Telo spolu s rakvou položili na veľkú hranicu a spálili
na popol. Mestská rada ešte predtým prikázala vyrezať jeho srdce, zapečatiť do
drevenej nádoby a schovať pod hnojisko. Gašparek však pokračoval v strašení a po-
žiaroch. Mestská rada listom poprosila o pomoc kláštor v Zakliczyne, odkiaľ prišli
dvaja kňazi, ktorí mestské domy očistili exorcizmom, procesiou, svätenou vodou,
dymom z kadidla a svätenou soľou. Keďže mátoha vyčíňala ďalej, spálili aj krabicu
s jeho srdcom a odvtedy sa mátoha viac neobjavila. Správa končí poučením, že Boží
hnev skrotil tohto ducha. Gašparek sa tu označuje v maďarskej verzii ako *kisértet*,
teda strašidlo, mátoha, a v nemeckej ako *Gespenst*, tiež strašidlo, mátoha, vzhľadom

¹⁸ BOHN, M. Thomas. Das Gespenst von Lublau. In *Vampirismus und magia posthuma im Diskurs der Habsburgermonarchie*. Eds. Christoph Augustynowicz – Ursula Reber. Wien; Berlin : Lit Verlag, 2011, s. 160.

¹⁹ MAIELLO, Giuseppe. *Vampyrismus a Magie posthuma*. Praha : Epocha 2014, s. 27.

²⁰ CHALUPECKÝ, Ivan. *Magistrát mesta Stará Lubovňa 1330 – 1834 Inventár*. Štátny okresný archív Stará Lubovňa, 1988, s. 4.

²¹ MATIRKO, Bertalan Ifj. Egy szepességi népmondárol. In *Ethnographia*, 1890, roč. 1, s. 261 – 272, skrát-
tená nemecká verzia: MATIRKO, Bertalan jun. Die Zipser Volkssage von Kasperek. In *Ethnologische Mitteilungen aus Ungarn*. 1892, roč. 2, s. 162 – 164.

na stratu originálu, nevieme, v akej podobe bolo jeho označenie, či už v „poľskej“ alebo latinskej.

Druhé svedectvo o lubovnianskej záhade sa nachádza v pokračovaní kroniky rodiny Buchholtzovej. Začal ju písať Juraj Buchholtz St. (1643 – 1724), pokračoval v nej jeho syn Jakub Buchholtz (1699 – 1758). Zachovala sa v rukopise, ktorý sa dnes uchováva v Literárnom archíve Slovenskej národnej knižnice.²² Tlačou vyšla v nemeckom preklade o dve storočia neskôr spolu s výťahom z jej pokračovania.²³ Jakub Buchholtz píše v kronike, že mu správu o udalosti poslal otec, ktorý v tom čase pôsobil ako kňaz vo Veľkej Lomnici. On sám bol vtedy, t. j. v roku 1718, v dnes poľskom Elblągu (Elbing), kde sa učil ihlárskemu remeslu. Správa je relatívne krátka, Gašparek bol bohatý muž, ktorý krivo prisahal a do roka zomrel. Po smrti sa hneď zjavoval ľuďom a opisujú sa rôzne prípady: škrtil ich, prišiel domov, sedel tam cez deň aj v noci, obcoval s manželkou, na bielom koni navštevoval ľudí, s ktorými obchodoval. Otvorili jeho hrob a vybrali mu srdce z tela. Ani to nepomohlo, takže kat mu odsekol hlavu a mŕtvolu spálili, ale Gašparek aj tak viackrát podpálil v Lubovni domy. Napokon sa opisuje jeho príchod na istú svadbu a tým sa skončil opis zjavení, hoci podľa otca Buchholtza by sa vraj dalo o tom veľa písať. Hlavný hrdina Gašparek nemá v tejto rodinnej kronike žiadny prívlastok.

Tretie svedectvo bolo uverejnené v nemeckom zábavnom satiricko-politicko-historickom periodiku *Der europäische Niemand*, ktoré patrilo do okruhu literatúry venujúcej sa rôznym kuriozitám.²⁴ Článok vyšiel len rok po tejto udalosti. Tri fiktívne osoby, Lorinto, Rosimenes, Floriander, diskutujú v uvoľnenom rozhovore o rôznych veciach a jednou z tém je zvláštna udalosť, ktorá sa odohrala v Hornom Uhorsku. Nemecky písaná publikácia má v titule medirytinu Gašparka a reprodukuje latinskú správu z listu, ktorý prišiel z Uhorského kráľovstva, ale bez udania autora. Ide o „Výťah z listu z Liptovskej stolice v Hornom Uhorsku z júla 1718,“ po ktorom diskutujúci analyzovali prípad. Pisateľ listu píše na úvod, že to, čo sa hovorí o istom kupcovi z Lubovne, prekračuje hranicu dôveryhodnosti a doteraz to nebolo zaznamenané. On sám sa to dozvedel zo „včeraššieho listu zo Spiša od dôveryhodných mužov“. Autor listu „z Liptovskej stolice“ by mohol byť Juraj Buchholtz ml. (1688 – 1737) ktorý vtedy žil v Paludzi, t. j. v Liptovskej stolici. K dôveryhodným mužom, ktorí mu správu poslali, by mohol patriť jeho otec Juraj Buchholtz st. Ten vtedy pôsobil v Kežmarku a správu o tom prípade poslal zrejme obom synom, Jurajovi a Jakubovi. Jakub Buchholtz píše v rodinnej kronike, že to „oznámil učeným ľuďom a rozvinula sa o tom diskusia.“²⁵ Tá sa skutočne rozvinula na stránkach časopisu *Europäischer Niemand*. Juraja Buchholtza staršieho ako aj

²² Literárny archív Slovenskej národnej knižnice, sign. C 24.

²³ BUCHHOLTZ, Georg. *Historischer Geschlechtsbericht (Familienkronik)*. Ed. Rudolf Weber. Budapest : Luther Társaság, 1904, s. 368 – 370.

²⁴ Extractum Litterarum ex Comitatu Liptoviensi in superiori Hungaria 1718 mense Iulio. In *Der Europäische Niemand, welcher Niemanden zu beleidigen, Jederman aber nützlich zu seyn beflissen ist*. 1719, 11. Theil, s. 972 – 975.

²⁵ BUCHHOLTZ, *Historischer Geschlechtsbericht*, s. 370.

mladšieho téma zrejme zaujímal, pretože obaja neskôr poslali do nemeckej tlače správ o podobných prípadoch.²⁶

V samotnej správe sa opisujú podrobne činy kupca Gašparka, ktorý náhle zomrel. Po smrti strašil ľudí, navštevoval ich, hostil sa s nimi, takže otvorili jeho hrob, stali mu hlavu a spálili. Napriek tomu pokračoval v strašení, svoju manželku ako aj ďalšie ženy priviedol do druhého stavu. Podpálil Ľubovňu a keď sa po požiari objavil, povedal: „Paliliste mnie, ja vvas lepšie będě palit.“ Na otázku, prečo nezostáva tam, kde ho Boh poslal, odpovedal, že v pekle ho odmietajú prijať a ani Boh ho nechce pustiť do neba. Správa neobsahuje žiadnu informáciu, kedy sa to celé skončilo. V latinskej správe sa Gašparek nazýva *malus genius*, zlý duch, ako aj *diabolicum spectrum*, diabolské zjavenie, v nemeckej diskusii *Gesperst*, strašidlo, mátoha.

Napokon štvrté svedectvo z obdobia pred rokom 1723 je spomínané rukopisné dielo *Historico-geographica Terrae Scepusiensis ... descriptio* Juraja Bohuša, v ktorom sa táto udalosť nazýva „podivná tragédia“.²⁷ Správa je veľmi stručná, Gašparek po smrti znepokojoval občanov, podpaľoval domy, napokon otvorili hrob, odťali mu hlavu a spálili. Zakrátko prestal vyčínať a Bohuš prenecháva ďalšiu debatu prírodovedcom (*physicus*).²⁸ Protagonista príbehu sa v tomto diele označuje za *spectrum*, zjavenie, alebo *manes*, duša zomrelého.

Gašparek v Belovej verzii príbehu

Motívy rozprávania o Gašparkovi v štyroch prameňoch sú zhrnuté v tabuľke na strane 143 a vo väčšine ich možno označiť za budúce toposy vampírskych príbehov. V rozprávaní Mateja Bela sa nachádzajú všetky hlavné motívy príbehu, Gašparek je revenant, stručne sa opisujú jeho činy, požiare, otvorenie hrobu, odťatie hlavy, vyliatie krvi z tela, spálenie. Autor ako stúpenec moderných prírodných vied²⁹ má však pochybnosti o vierohodnosti udalostí. Cituje názor dvoch skupín obyvateľov, jedna skupina hovorila o zlom démonovi v ľudskej podobe, druhá o prestrojení. Rozhodnutie necháva na čitateľovi. Bel nazýva Gašparka dvojako, *prodigium* mátoha, a *portentum*, netvor, mátoha, okrem toho v jednom vysvetlení sa vyskytuje označenie *cacodaemon*, zlý démon.

²⁶ BUCHHOLTZ, JURAJ ml. Von einem nach dem Tode verbrannten Weibe und einem gleichmässig verbrannten Eyer-Brüter. In *Sammlung von Natur- und Medicin- wie auch hierzu gehörigen Kunst- und Literatur-Geschichten*. Frühlings-Quartal 1724. Leipzig; Budissin : David Richter, 1725, s. 635; BUCHHOLTZ, JURAJ st. Von zwey nach dem Tode verbrannten Leichen, welche des Nachts die Leute sollen gewürgt haben. In *Miscellanea physico-medico-mathematica*. 3. und 4. Quartal an. 1727. Erfurt : Carl Friedrich Jungnicol, 1731, s. 488 – 490.

²⁷ BOHUŠ, *Historico geographica*, s. 266, nemecký preklad BOHUS, *Historisch-geographische*, s. 147.

²⁸ Svedectvá staršej maďarskej literatúry o uhorských prípadoch vrátane Gašparka sa nachádzajú v práci MAGYARI-KOSSA, Gyula. *Magyar orvosi emlékek IV*. Budapest : Magyar orvosi könyvkiadó társulat, 1940, s. 85 – 89.

²⁹ TIBENSKÝ, Ján. *Veľká ozdoba Uhorska. Dielo, život a doba Mateja Bela*. Bratislava : Tatran, 1984, s. 118.

	notár	Buchholtz	Niemand	Bohuš	Bel
Kasperek	obchodník s vínom	bohatý muž	obchodník	obchodník	obchodník
označenie	mátoha (kísértet, Gespenst)	-	mátoha (Gespenst)	-	mátoha (prodigium, portentum)
príčina smrti	krádež zlata, krivá prisaha	krivá prisaha	-	-	nie bezúhonný život
opis činov	podrobne	stručne	podrobne	stručne	stručne
exhumácia	+	+	+	+	+
vzhľad v hrobe	+	-	-	-	-
odfatie hlavy	+	+	+	+	+
tiekla krv	+	-	-	+	+
vybrané srdce	+	+	-	-	-
spálenie	+	+	+	+	+
komentár	boží hnev skrotil ducha	-	podrobná analýza	debata prenechaná prirodou	zlý démon, prestrojenie?

Tab. 1 Motívy rozprávania o Kasparkovi

V iných dieloch³⁰ Belovho vlastivedného projektu sa neopisuje žiadny iný vampírsky príbeh. Pomenovanie *prodigium*, znamenie, mátoha, monštrum, Belom použitý na označenie Gašparka, sa vyskytuje neskôr ešte v jeho opise Alžbety Bátoriovej,³¹ ktorý však prebral aj s týmto termínom od Ladislava Turóciho.³²

Pretože Bohušov opis Spišskej stolice slúžil pre Bela ako základ opisu Spišskej stolice, príbeh sa dostal aj do Belovho diela, jednoducho ho prevzal z Bohušových podkladov. Bol to teda Juraj Bohuš, ktorý do vlastivedného diela zaradil aj vampírsku historku a aj on ju mohol poznať od Juraja Buchholtza ml. Tento fakt otvára priestor pre prípadný ďalší výskum, ktorý sa môže zamerať na tieto dve osobnosti, dvoch rektorov kežmarského lýcea, Juraja Bohuša³³ a Juraja Buchholtza ml.,³⁴ a to v svetle správy o vampírovi. Je pozoruhodné, že okrem úradnej správy z Ľubovnianskej mestskej knihy ostatné svedectvá o Gašparkovi pochádzajú od Belových spolupracovníkov.

³⁰ Ide o štyri Belom publikované diely a sedem moderných maďarských kritických vydání pripravených z rukopisov, ktoré sa našli v Belovej pozostalosti.

³¹ BEL, Matthias. *Notitia Hungariae novae historico geographica*. Tomus 4. Viennae Austriae : Typis Iohannis Petri van Ghelen, 1742, s. 470.

³² TURÓCI, Ladislav. *Ungaria suis cum regibus compendio data*. Tyrnaviae : Typis Collegii Academici Societatis Jesu, 1729, s. 190.

³³ Pozri o ňom Juraj Bohuš. In *Slovenský biografický slovník* 1. Martin : Matica slovenská, 1986, s. 284.

³⁴ Pozri o ňom BOGÁR, Judit. *Egy kežmarki polihisztor élete és munkái - feljegyzéseink tükrében. Ifj. Buchholtz György naplója (1709 - 1737)*. Doktorská dizertácia Pázmány Péter Katolikus Egyetem. Piliscsaba, 2009. [on-line]. Dostupné na internete: <<https://mek.oszk.hu/08200/08277/>> [7.3.2024].

Aj táto malá časť Belovho textu potvrdzuje konštatovanie Jany Balegovej, že Bel pri opise Spišskej stolice neprevzal Bohušov text mechanicky, ale prepracoval ho, dopĺňal, skracoval.³⁵ Bel tu poznal zrejme aj iné správy, oproti Bohušovi vedel, že sa Gašparek vyznačoval nečestným spôsobom života. Mohol sa to dozvedieť aj z časopisu *Europäischer Niemand* alebo možno skôr od Bucholtza ml., pisateľa správy v časopise, veď s ním bol v čulom listovom styku.³⁶ Bel označuje Gašparka za *prodigium*, mátohu, ale Bohuš také slovo nepoužil. Bohuš nemá žiadny vysvetľujúci komentár na konci historky, prenecháva to prírodovedcom. Bel ponúka dve vysvetlenia, kakodémon, zlý duch,³⁷ alebo prestrojenie, ale neprikláňa sa k žiadnej z nich. Podobne postupoval Bel na jednom mieste opisu Spišského hradu. Bohuš píše, že pri stavbe hradu ho v noci búrali strašidlá, príznaky (lat. *spectrum*).³⁸ Bel síce túto historku prevzal, ale prejavil sa ako racionálny autor a označil ju za ľudovú „báchorku“ (lat. *fabella*).³⁹ Presne tie isté latinské termíny sa vyskytujú aj v Belovom vysvetlení udalostí okolo Gašparka, reči o prízraku (*spectrum*) môžu byť len báchora (*fabella*). Racionálne vysvetlenie Gašparkovho prípadu neobsahuje žiadne zo štyroch svedectiev.⁴⁰ Za povšimnutie stojí aj, že existuje paralela medzi Belom a časopisom *Europäischer Niemand*. Časopis začína historku tým, že celý príbeh, resp. reči, ktoré sa vedú o Gašparkovi, prekračujú vierohodnosť (*fidem excedunt*). Bel považuje len posmrtné obcovanie Gašparka s manželkou za niečo, čo je za hranicou vierohodnosti (*fidem superat*).

Gašparek v krásnej literatúre

Udalosť bola neskôr spracovaná aj beletristicky. V roku 1896 sa maďarský spisovateľ Kálmán Mikszáth v krátkej poviedke *Strašidlo v Lubovni (Kisértet Lublón)*⁴¹ odvoláva na Matirkov článok a na Mateja Bela. Oveľa rozsiahlejšie spracovanie je historický román *Spišské tajomstvo* od Joža Nižnánskeho z roku 1935.⁴² Mottom

³⁵ BALEGOVÁ, Jana. Názov a danosti Spiša. In *Sondy do Belových vedomostí o súvekom Uhorsku*. Sambucus Supplementum II. Trnava : Filozofická fakulta TU, 2010, s. 30 – 31; BALEGOVÁ, Jana. Hradý na Spiši v diele Juraja Bohuša. In *Kniha 2013. Zborník o problémoch a dejinách knižnej kultúry*. Martin : Slovenská národná knižnica, 2013, s. 183.

³⁶ SZELESTEI, N. László. *Bél Mátyás levelezése*. Budapest : Balassi kiadó, 1993, passim; Listy Mateja Bela. Ed. Juraj Pavelek. Martin : Matica slovenská, 1990, passim.

³⁷ O termíne pozri bližšie SPENCE, Lewis. *An Encyclopaedia of Occultism*. Mineola (N.Y.) : Dover Publications, 2003. s. 84.

³⁸ BOHUŠ, *Historico geographica*, s. 94, nemecký preklad BOHUS, *Historisch-geographische*, s. 53.

³⁹ BEL, *Historia comitatus*, s. 100, pozri aj BALEGOVÁ, Jana. Niekoľko poznámok k pracovným postupom Mateja Bela pri spracovaní kapitoly o Spišskom hrade v jeho opise Spišskej stolice. In *Hortus Graeco-Latinus Cassoviensis IV*. Košice : Filozofická fakulta UPJŠ, 2024, s. 30 – 46.

⁴⁰ Až neskôr, keď správa z časopisu *Europäischer Niemand* bola ešte dvakrát publikovaná, bola nadprirodzenosť odmietnutá v článkoch: Nachricht von einem seltsamen Gespenst in Ober-Ungarn. Ed. Eberhard David Hauber. In *Bibliotheca acta et scripta magica*. Erstes Stück. [Lemgovia] : [s. n.], 1739, s. 709 – 718 a HORST, Georg Conrad. *Zauber-Bibliothek: oder, Von Zauberei, Theurgie und Mantik, Zaubern, Hexen und Hexenprocessen, Dämonen, Gespenstern und Geistererscheinungen*. 5. Theil. Mainz : Florian Kupferberg, 1825, s. 386 – 391.

⁴¹ MIKSÁTH, Kálmán. *Kisértet Lublón*. 1. vyd. [Budapest] : Legrády testv, 1896, s. 127 – 141, slovenský preklad MIKSZÁTH, Kálmán. Mátoha v Lubovni. In *Dáždnik svätého Petra, Posledný hradný pán a iné*. Bratislava : Tatran, 1979, s. 53 – 104.

⁴² NIŽNÁNSKY, Jožo. *Spišské tajomstvo*. 1. vyd. Bratislava : Leopold Mazáč, 1935.

románu je Belova pasáž o Gašparkovi. Hlavný hrdina románu, obuvník, spôsobom hodným detektíva v moderných kriminálnych románoch, objasňuje udalosti okolo Gašparka. Obe diela vysvetľujú udalosti racionalisticky. Najnovším príspevkom je krátke dielo Ľudovíta Petraška, ktorý prerozprával Gašparkov príbeh, pričom vložil do toho aj tri zdroje svojho rozprávania, Ľubovniansku mestskú knihu, časopis *Europäischer Niemand* ako aj Mateja Bela.⁴³ Legenda o Gašparkovi žije v Ľubovni naďalej, dokazujú to predstavenia hry Ľubovnianske strašidlo, ktoré sa uskutočňujú na Ľubovnianskom hrade.

ZOZNAM POUŽITÝCH ZDROJOV

Pramene

- BEL, Matej. *Historia Comitatus Scepusiensis*. In *Hungariae antiquae et novae Prodrum*. Norimbergae : Sumtu Petri Conradi Monath, 1723, s. 69 –124.
- BEL, Matthias. *Notitia Hungariae novae historico geographica*. Tomus 4. Viennae Austriae : Typis Iohannis Petri van Ghelen, 1742.
- BOHUS, Georg. *Historisch-geographische Beschreibung des in Oberungarn berühmtesten Zipser Landes*. Kežmarok : Sauter, 1919.
- BOHUŠ, Juraj. *Historico geographica Terrae Scepusiensis in Superiori Hungaria celeberrimae descriptio concionnata*. Lyceálna knižnica v Kežmarku, rkp. Signatúra Ms 832g.
- BUCHHOLTZ, Georg. *Historischer Geschlechtsbericht (Familienkronik)*. Ed. Rudolf Weber. Budapest : Luther Társaság, 1904.
- BUCHHOLTZ, Juraj ml. Von einem nach dem Tode verbrannten Weibe und einem gleichmässig verbrannten Eyer-Brüter. In *Sammlung von Natur- und Medicin- wie auch hierzu gehörigen Kunst- und Literatur-Geschichten*. Frühlings-Quartal 1724. Leipzig; Budissin : David Richter, 1725, s. 635.
- BUCHHOLTZ, Juraj st. Von zwey nach dem Todte verbrannten Leichen, welche des Nachts die Leute sollen gewürgt haben. In *Miscellanea physico-medico-mathematica*. 3. und 4. Quartal an. 1727. Erfurt : Carl Friedrich Jungnicol, 1731, s. 488 – 490.
- Extractum Litterarum ex Comitatu Liptoviensi in superiori Hungaria 1718 mense Iulio. In *Der Europäische Niemand, welcher Niemanden zu beleidigen, Jederman aber nützlich zu seyn beflissen ist*. 1719, 11. Theil, s. 972 – 975.
- HORST, Georg Conrad. *Zauber-Bibliothek: oder, Von Zauberei, Theurgie und Mantik, Zauberern, Hexen und Hexenprocessen, Dämonen, Gespenstern und Geistererscheinungen*. 5. Theil. Mainz : Florian Kupferberg, 1825, s. 386 – 391.
- Listy Mateja Bela*. Ed. Juraj Pavelek. Martin : Matica slovenská, 1990.
- Literárny archív Slovenskej národnej knižnice, sign. C 24.
- Lyceálna knižnica v Kežmarku, rkp. Signatúra Ms 832g.
- MATIRKO, Bertalan Ifj. Egy szepességi népmondáról. In *Ethnographia*, 1890, roč. 1, s. 261 – 272.
- MATIRKO, Bertalan jun. Die Zipser Volkssage von Kasperek. In *Ethnologische Mitteilungen aus Ungarn*. 1892, roč. 2, s. 162 – 164.

⁴³ PETRAŠKO, Ľudovít. *Povesti, príbehy a povedačky z východu Slovenska*. Martin : Vydavateľstvo Maticy slovenskej, 2018, s. 158 – 161.

- MAYER, Andreas Ulrich. *Abhandlung des Dasyens der Gespenster nebst einem Anhang vom Vampyrismus*. Augsburg, 1768.
- MIKSÁTH, Kálmán. Kísértet Lublón. 1. vyd. [Budapest] : Legrády testv, 1896, s. 127 – 141.
- MIKSZÁTH, Kálmán. Mátoha v Lubovni. In *Dáždnik svätého Petra, Posledný hradný pán a iné*. Bratislava : Tatran, 1979, s. 53 – 104.
- Nachricht von einem seltsamen Gespenst in Ober-Ungarn. Ed. Eberhard David Hauber. In *Bibliotheca acta et scripta magica*. Erstes Stück. [Lemgovia] : k. [s. n.], 1739, s. 709 – 718.
- NIŽNÁNSKY, Jožo. *Spišské tajomstvo*. 1. vyd. Bratislava : Leopold Mazáč, 1935.
- PETRAŠKO, Ľudovít. *Povesti, príbehy a povedačky z východu Slovenska*. Martin : Vydavateľstvo Matica slovenskej, 2018, s. 158 – 161.
- SZELESTEI, N. László. *Bél Mátyás levelezése*. Budapest : Balassi kiadó, 1993.
- TURÓCI, Ladislav. *Ungaria suis cum regibus compendio data*. Tyrnaviae : Typis Collegii Academici Societatis Jesu, 1729.

Zoznam bibliografických odkazov

- BALEGOVÁ, Jana. Názov a danosti Spiša. In *Sondy do Belových vedomostí o súvekom Uhorsku*. Sambucus Supplementum II. Trnava : Filozofická fakulta TU, 2010, s. 30 – 47.
- BALEGOVÁ, Jana. Hradý na Spiši v diele Juraja Bohuša. In *Kniha 2013. Zborník o problémoch a dejinách knižnej kultúry*. Martin : Slovenská národná knižnica, 2013, s. 179 – 184.
- BALEGOVÁ, Jana. Niekoľko poznámok k pracovným postupom Mateja Bela pri spracovaní kapitoly o Spišskom hrade v jeho opise Spišskej stolice. In *Hortus Graeco-Latinus Cassoviensis IV*. Košice : Filozofická fakulta UPJŠ, 2024, s. 30 – 46.
- BOGÁR, Judit. *Egy késmarki polihisztor élete és munkái – feljegyzéseink tükrében. Ifj. Buchholtz György naplója (1709 – 1737)*. Doktorská dizertácia Pázmány Péter Katolikus Egyetem. Piliscsaba, 2009 [on-line]. Dostupné na internete: <<https://mek.oszk.hu/08200/08277/>> [7.3.2024].
- BOHN, M. Thomas. Vampirismus in Österreich und Preußen. Von der Entdeckung einer Seuche zum Narrativ der Gegenkolonisation. In *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas*, 2008, roč. 56, č. 2, s. 161 – 177. <https://doi.org/10.2307/41052051>
- BOHN, M. Thomas. Das Gespenst von Lublau. In *Vampirismus und magia posthuma im Diskurs der Habsburgermonarchie*. Eds. Christoph Augustynowicz – Ursula Reber. Wien; Berlin : Lit Verlag, 2011, s. 149 – 161.
- BOHN, Thomas. *Vampir Ein Europäischer Mythos*. Köln; Weimar; Wien : Böhlau, 2016.
- CHALUPECKÝ, Ivan. *Magistrát mesta Stará Lubovňa 1330 – 1834 Inventár*. Štátny okresný archív Stará Lubovňa, 1988.
- CHALUPECKÝ, Ivan. Relikty bosoráctva na Spiši v 19. a začiatkom 20. storočia. In *Pohanstvo a kresťanstvo. Zborník z konferencie usporiadanej 5. – 6. II. 2003 v Banskej Bystrici*. Eds. Rastislav Kožíak – Jaroslav Nemeš. Bratislava : Chronos, 2004, s. 291 – 293.
- ISSER, Ruth. Abhandlung des Daseyns der Gespenster, nebst einem Anhang vom Vampirismus (1768). Gerhard van Swietens Memorandum zu Vampirvorfällen im Mähren des 18. Jahrhunderts. In *historioPLUS* 8, 2021, s. 97 – 124 [on-line]. Dostupné na internete: <<http://www.historioplus.at/?p=1320>> [2. 1. 2024].
- Juraj Bohuš. In *Slovenský biografický slovník* 1. Martin : Matica slovenská, 1986, s. 284.
- KLANICZAY, Gábor. Decline of Witches and Rise of Vampires in 18th Century Habsburg Monarchy. *Ethnologia Europaea*, 1987, roč. 17, č. 2, s. 165 – 180. <https://doi.org/10.16995/ee.1378>

- KLANICZAY, Gábor. Gerard van Swieten und die Anfänge des Kampfes gegen Aberglauben in der Habsburg-Monarchie. In *Acta Historica Academiae Scientiarum Hungaricae*, 1988, zväzok 34, č. 2 – 3, s. 225 – 247.
- KOLLÁROVÁ, Ivona, NAGY, Imrich. Matej Bel. *Osobnosť, médium a transfer ideí na prahu osvietenstva*. Bratislava : Literárne informačné centrum, 2021.
- MAGYARI-KOSSA, Gyula. *Magyar orvosok emlékei IV*. Budapest : Magyar orvosok könyvkiadó társulat, 1940, s. 85 – 89.
- MAIELLO, Giuseppe. *Vampirismus a Magie posthuma*. Praha : EPOCH 2014.
- RUTHNER, Clemens. *Verzählte Heimsuchungen. Eine kurze Literatur- und Kulturgeschichte des Vampirs*. Bremen : edition lumière, 2019.
- SPENCE, Lewis. *An Encyclopaedia of Occultism*. Mineola (N.Y.) : Dover Publications, 2003.
- TIBENSKÝ, Ján. *Veľká ozdoba Uhorska. Dielo, život a doba Mateja Bela*. Bratislava : Tatran, 1984.
- WESZPRÉMI, István. *Succincta medicorum Hungariae et Transilvaniae biographia* II,1. Wien : Typis Io. Tho. De Tratnern, 1778.
- WILSON, M. Katharina. The History of the Word „Vampire“. In *Journal of History of Ideas*, 1985, roč. 46, č. 4, s. 577 – 583. <https://doi.org/10.2307/2709546>

SUMMARY

The ghost of Lubovňa in Bel's description of the Spiš county by Matthias Bel

In the description of the Spiš county by Matthias Bel (1684 - 1749), which can be found in his work *Prodromus*, the vampire story of Michal Gašparek is described. At first glance, the appearance of a ghost in a serious work by Bel seems surprising, but the temporal and geographical aspect of this event is not accidental. Vampirism is a universal phenomenon, and although its manifestations have been documented from antiquity through the Middle Ages and into modern times, the age of vampirism is the 18th century. Its emergence is characterised by the opposition between cases on the periphery of the Austro-Hungarian Empire with a mixed population, including Slavs, and the centres in which these cases were then dealt with. At the same time, it is also an opposition between the Enlightenment rationalism of the West and the superstitious, orthodox East, folklore and traditional folk culture. In the 18th century, Hungarian Kingdom and Transylvania were among the European countries where many cases of vampirism occurred, so it was widely believed at the time that these countries were the homeland of vampires. The story of Michal Gašparek took place in 1718, before the hysteria about vampires broke out in Europe. This was after 1725 and 1730, when the Austrian authorities were dealing with cases of vampirism in Serbia and a number of works on the subject of vampirism appeared. The ghost of Lubovňa has typical features of a vampire, it is a prototype of a vampire, it was also the first official investigation of vampirism in the territory of present-day Slovakia. Gašparek's case was widely known in Spiš and there are several testimonies about it from contemporaries, which date back to the period before the *Prodromus* was published, i. e. before 1723. These are testimonies occurring in different kinds of texts, official record, newspaper report, chronicle, patriotic work. The earliest testimony is an entry in the town book (*Liber actorum*) by Franciszek Wilczynski from 1718, which is now lost, but the report was recorded by Bertalan Matirko Jr. In this source, Gašparek is referred to in the Hungarian version as *kisértet*, i. e. a ghost, and in the German version as *Gesperst*, also a ghost. The second testimony is found in the continuation of the Buchholtz family chronicle by Jakub Buchholtz, who writes that the news of the event were

sent to him by his father, Georg Buchholtz Sr. The main character Gašparek is not referred to by any attribute in this family chronicle. The third testimony was published in the German entertainment satirical-political-historical magazine *Der europäische Niemand* only a year after the event. In the Latin report, Gašparek is referred to as *malus genius*, an evil spirit, as well as *diabolicum spectrum*, a diabolical apparition, in the German discussion as *Gesperst*, a ghost. The fourth testimony comes from Georg Bohuš and can be found in his manuscript work *Historico-geographica Terrae Scepusiensis ... descriptio*. The protagonist of the story is referred to in this work as a *spectrum*, an apparition, or a *manes*, shades of the dead. Bel calls Gašparek twice, *prodigium*, a ghost, and *portentum*, a monster, in addition, one explanation has the term *cacodaemon*, an evil demon. All the main motifs of the story can be found in Matej Bel's story, Gašparek is a revenant, his actions, fires, opening the grave, beheading, blood pouring out of the body and burning are briefly described. The author has at the same time doubts about the credibility of the events. Bel's description of the Spiš county, in which the legend of Gašparek is found, was a foreshadowing of the intended patriotic project, the description of the Hungarian counties. However, in no other description of the Hungarian counties in the following years does Bel mention any other vampire story. The legend of Gašparek is not so much a case of vampirism in the culturological sense as a ghost story with historical value. Bohuš' work served as the basis for Bel's description of the Spiš county, and this was probably the reason why this story made it into Bel's work; he simply took it from Bohuš' source material. The event was later also treated in fiction in the short story *Kísértet Lublón*, The Ghost in Lubovňa, by the Hungarian writer Kálmán Mikszáth, in the historical novel *Spišské tajomstvo*, The secret of Spiš, by the Slovak writer Jožo Nižnánsky and in the most recent retelling of the story by Ľudovít Petraško. The legend of Gašparek lives on in Stará Lubovňa, as evidenced by the performances of the play The Ghost of Lubovňa, which take place at Lubovňa Castle.

prof. PhDr. František Šimon, CSc., Univerzita P. J. Šafárika v Košiciach
Filozofická fakulta; Katedra klasickej filológie
SK-04001 Košice; Moyzesova 9
e-mail: <frantisek.simon@upjs.sk>
ORCID 0000-0003-2094-1425

HVNGARIAE
ANTIQUAE ET NOVAE
PRODROMVS,
CVM
SPECIMINE,
QVOMODO
IN SINGVLIS OPERIS PARTIBVS
ELABORANDIS,
VERSARI CONSTITVERIT,
AVCTOR
MATTHIAS BELIVS
PANNONIVS

NORIMBERGAE,
Sumtu, PETRI CONRADI MONATH,
BIBLIOPOLAE
ANNO MDCCXXIII.

Obr. č. 1 Titulná strana Belovho diela Hungariae antiquae et novae Prodromus 1723. Rakúska národná knižnica

Obr. č. 2 Titulná strana časopisu Der Europäische Niemand 1719
Niedersächsische Staats- und Universitätsbibliothek Göttingen

Hrad a panstvo Revište v období habsburskej komorskej správy

MIROSLAV LACKO

Revište Castle and Domain in Era of the Habsburg State Administration

DOI: <https://doi.org/10.54937/kd.2024.15.2.151-171>

ABSTRACT: Although the state administration became a largest landowner in the whole Hungarian Kingdom until 1787, state-administrated estates and castles were not in focus of systematic historical research yet. This paper is focussed on acquirement, governing and material culture of the Revište castle and domain during the Habsburg state administration, i.e. from its assumption by the chamber government in 1661 to a loss of commercial and political importance of the state mining enterprising in the second decade of the nineteenth century. The Revište domain situated in the Lower Hungarian mining district (in present-day Central Slovakia) represented a worth material basis for the complex of state mining enterprises in the eighteenth century. Especially in the second half of the eighteenth century, the Revište chamber estate was the most profitable state dominion in large district of the Chief Chamber-County Office (*Oberstkammergrafenamt*) in Banská Štiavnica. The agrarian production on the Revište dominion was centred on a saturation of material needs of the state mining enterprising, and mainly on breeding the vehicular animals that were used in carter's business as well as in supplying the populous labourers with baking products and beer.

Keywords: Revište, Castle, Material Culture, State Domains, Serfdom, Carter's Transport.

Úvod do problematiky

V slovenskej i maďarskej historiografii sa na rozdiel od šľachtických panstiev venovala a venuje len minimálna pozornosť významnému fenoménu komorských panstiev a štátnemu podnikaniu na týchto majetkoch. A to aj napriek tomu, že štátna správa sa do roku 1787 stala územne najväčším zemepánom v Uhorskom kráľovstve s počtom domov viac ako 58 000 v 21 stoliciach. Až na druhom mieste zostal v roku 1787 Mikuláš Eszterházy s panstvami v 13 stoliciach a s viac než 35 000 domami.¹ Výnimku nepredstavujú ani komorské panstvá v dolnouhorskej (dnes stredoslovenskej) banskej oblasti, ktorými sa bádatelia dosiaľ zaoberali len okrajovo, prípadne iba v súvislosti s inými témami a problémami, akou je napríklad pamiatková obnova rôznych stavebno-historických objektov na dnešnom strednom Slovensku.

Spomedzi slovenských historikov prvý raz na problematiku komorských panstiev a hradov upozornil banskoštiavnický archivár Jozef Gindl a publikoval o nich

¹ Pozri DICKSON, Peter George Muir. *Finance and Government under Maria Theresia, 1740 – 1780*. Vol. 1. New York : Oxford University Press, 1987, s. 111.

dve menšie štúdie so zmienkami o revíšskom komorskom panstve.² Historik hospodárskych dejín raného novoveku Jozef Baďurík sa súbežne v sedemdesiatych rokoch 20. storočia zaoberal revíšským panstvom do polovice 17. storočia, ale zverejnil aj kratší príspevok o poľnohospodárskej výrobe na panstve už po jeho prevzatí do štátneho vlastníctva.³ Po týchto prvých pokusoch o analýzu predmetnej témy sa na dlhý čas nepokračovalo s akýmikoľvek historickými výskumami, čo platí nielen pre hrad a komorské panstvo Revište, ale aj pre ostatné bansko-komorské majetky (Lupča, Šášov, Likava). Väčší záujem o problematiku nastal až po roku 2010 v súvislosti s dosiaľ pokračujúcou pamiatkovou obnovou hradu Revište, keď sa realizovali nové historické a pamiatkové výskumy o hrade a čiastočne aj o panstve. Časť výsledkov spomenutých výskumov bola zosumarizovaná v štúdiu publikovanej v roku 2014, ale obdobie habsburskej komorskej správy je v nej zachytené iba marginálne.⁴ Na citované štúdie ešte v tom istom roku nadviazal Karol Gazdík príspevkom o hrade a panstve Revište, avšak ide len o kompilát z výskumov predchádzajúcich autorov, navyše s viacerými nepresnosťami a nesprávne transkribovanými vlastnými menami aktérov zo 17. a 18. storočia.⁵

S ohľadom na zmienený nepriaznivý stav bádania je cieľom predloženej štúdie priniesť po prvý raz komplexný pohľad na prevzatie, riadenie, ako aj materiálnu kultúru hradu a panstva Revište počas obdobia habsburskej komorskej správy, obzvlášť od jeho prevzatia do komorskej správy v roku 1661 až po stratu hospodársko-politického významu štátneho banského podnikania po štátnych bankrotach Habsburskej monarchie v druhom desaťročí 19. storočia. Samotnému procesu prevzatia tohto hradu do štátnej správy sa dosiaľ nevenovala žiadna pozornosť, hoci práve revíšské panstvo sa stalo prvým komorským majetkom v dolnouhorskej banskej oblasti. V neposlednom rade je cieľom štúdie aj analýza materiálnej kultúry hradu, ale aj panstva v skúmanom období, a to v čo najširšom zmysle slova tak, ako ju vnímajú aktuálne trendy v súčasnej svetovej historiografii.

Prevzatie hradu a panstva Revište do habsburskej komorskej správy

Prvé snahy o získanie hradu a panstva Revište do správy Habsburgovcov sa objavili už v polovici 16. storočia, keď po roku 1546 došlo ku konštituovaniu Banskej komory v Banskej Bystrici ako centrálného orgánu habsburskej správy v dolnou-

² GINDL, Jozef. Banskokomorské majetky na strednom Slovensku vo svetle zrovnacích štatistík k roku 1721. In *Historický zborník kraja*, 1968, roč. 4, s. 87 – 102; Tenže. K dejinám dvoch pohronských erárnych panstiev. In *Spravodaj Štátneho ústredného banského archívu v Banskej Štiavnici*, 1978, roč. 4, č. 3 – 4, s. 55 – 63.

³ BAĎURÍK, Jozef. Z dejín Revišského panstva do polovice 17. storočia. In *Historica – Zborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského*, 1975, roč. 26, s. 169 – 183; Tenže. Živočíšna a rastlinná výroba na revíšskom komorskom panstve v druhej polovici 17. a v prvej tretine 18. storočia. In *Agrikultúra*, 1978, roč. 15, s. 21 – 36.

⁴ Pozri BÓNA, Martin – BARTA, Peter – RAGAČ, Radoslav – PIVKO, Daniel. Výsledky doterajšieho výskumu hradu Revište. In *Archaeologia historica*, 2014, roč. 39, s. 563 – 579.

⁵ Napríklad, priezvisko nájomcu panstva Jána Jakuba Kneiffela nesprávne interpretuje ako Krajskeho a pod. Porovnaj GAZDÍK, Karol. Hrad a panstvo Revište. In *Vox discipuli historiae – Zborník prác študentov Katedry histórie FF UKF v Nitre*, 2014, roč. 4, s. 7 – 48.

horských banských mestách.⁶ Prvý erárny správca bystrickej komory Krištof von Künritz († 1557) už v marci 1549 v správe pre Dolnorakúsku komoru vo Viedni žiadal o to, aby panstvá v okolí banských miest boli získané do kráľovskej správy a stali sa tak hospodárskou základňou pre banské podniky v celej oblasti, a to najmä ako zdroj suroviny pre výrobu drevného uhlia. Poukazoval na prekážky zo strany Dóczyovcov, ktorí podľa Künritza hatili rozvoj banského podnikania.⁷ Opätovne sa do pozornosti komorských radcov dostala táto téma v roku 1564, keď samotný mediarsky podnik v Banskej Bystrici musel hľadať nové zdroje pre zásobovanie drevným uhlím a banskoštiavníckí ťažiar sa sťažovali na prekážky zo strany okolitých zemepánov pri dodávkach drevného uhlia. Dolnorakúska komora vo Viedni si dokonca zaobstarala v tejto súvislosti odpisy listín z roku 1479 o zálohovaní hradu a panstva Revište kráľom Matejom I. Korvínom Urbanovi z Veľkej Lúče a jeho bratom za 5 000 zl.⁸ V prostredí komorskej správy tak už od polovice 16. storočia existovali isté snahy o revíziu donačnej politiky uhorských kráľov a kráľovien pred roka 1526 a záujem o získanie okolitých panstiev s ešte zachovanými lesmi do erárnej správy. Boje s Osmanskou ríšou, ako aj komplikovaná politická i hospodárska situácia v Uhorskom kráľovstve, umožnili predstaviteľom habsburskej správy realizovať predmetné zámery až o sto rokov neskôr.

V druhej polovici 17. storočia za vlády cisára Leopolda I., jedného z výrazných habsburských panovníkov, sa do praxe štátnej správy podarilo presadiť nové idey kameralistických mysliteľov, ktorí sa zasadzovali o posilnenie úlohy štátu v ekonomickom živote monarchie. Aplikovanie kameralistických ideí v praktickom výkone štátnej správy zároveň akcelerovali postupne sa zvyšujúce výdavky štátu na vojenské ťaženia a zásobovanie vojska, keďže dlhoročná vojna s Osmanskou ríšou predstavovala existenčnú hrozbu pre habsburský kompozitný štát. Porážka Osmanskej ríše a opätovné obsadenie okupovaných uhorských území do konca 17. storočia by bez zvýšených nákladov na vojenské operácie neboli vôbec možné. Významným a často podceňovaným faktorom v systéme štátnych financií, čiže aj vo financovaní protiosmanských bojov, predstavovali práve príjmy z dolnouhorských banských komôr, resp. z mincovnej komory v Kremnici.

Panovník i radcovia Dvorskej komory vo Viedni si boli plne vedomí ekonomického významu dolnouhorskej banskej oblasti a tak v roku 1658 bol do úradu hlavného komorského grófa v Banskej Štiavnici ustanovený Ján Konrád Richthausen von Chaos (27. 11. 1604 – 25. 7. 1663), známy expert v oblasti metalurgie a mincovníctva, komorský úradník a mincovný majster, ktorý mal na cisárskom dvore už vtedy pozitívne renomé. Študoval na viacerých nemeckých a talianskych univerzitách, od roku 1633 pôsobil ako učiteľ arcivojvodu Ferdinanda IV., ktorý ale zomrel ako 21-ročný. Neskôr sa Richthausen stal mincovným majstrom vo Viedni a v roku 1651 bol dokonca vymenovaný za správcu mincovní vo všetkých dedičných krajinách Habsburgovcov. Napriek vyšetrovaniu a zadržaniu jeho osoby v roku 1653 kvôli

⁶ Viac o tom LACKO, Miroslav. Habsburgische Verwalter der Neusohler Bergkammer und Kupferhandlung im 16. Jahrhundert. In *Zborník Slovenského banského múzea*, 2023, roč. 27, č. 1, s. 12 – 38.

⁷ Österreichisches Staatsarchiv Wien (ďalej len ÖStA), Finanz- und Hofkammerarchiv (ďalej len FHKA) – Alte Hofkammer (AHK), Vermischte ungarische Gegenstände (VUG), rote Nr. 5B, fol. 71r – 71v.

⁸ ÖStA, FHKA AHK, VUG, rote Nr. 6A, fol. 288r – 381v.

podozreniam z finančných machinácií bol rýchlo rehabilitovaný a ešte v júli 1653 aj nobilitovaný s predikátom „von Chaos“. Popritom rozvíjal svoj záujem o alchýmiu, paralelne s expertízou v metalurgii a mincovníctve, ktoré boli v tom čase úzko prepojené, na základe čoho ho však nemožno považovať za alchymistu. Keďže zomrel bezdetný v Banskej Štiavnici, svoj majetok v hodnote 300 000 zl. odkázal základine na podporu sirôt vo Viedni, známej pod názvom *Chaossche Stiftung*.⁹

Práve Ján Konrád Richthausen von Chaos sa významne zaslúžil o prevzatie panstva Revište do komorskej správy v rokoch 1660 až 1661, keďže sám rokoval o tejto veci s vtedajšími vlastníckmi panstva. Vlastnícke pomery na panstve ale neboli jednoduché. V roku 1648 bratia Melichar a Ladislav Dóczyovci uzavreli dohodu s palatínom Jánom Draskovicsom III. z Trakošćanu (1595 – 1648), ktorému prenechali hrad Revište a Žarnovicu s príslušenstvom do užívania ako odmenu za podporu ich oboch. V prípade smrti oboch bratov, ktorí trpeli nedostatkom financií, mohol Draskovics celé panstvo zdediť, avšak Dóczyovci sa tým dostali do sporu s rodom Hédervári. S Héderváriovcami mali totiž už od roku 1485 zmluvu o vzájomnom dedení panstva Revište v prípade vymretia niektorého z oboch rodov po meči. Podľa doterajších výskumov odvolal Melichar Dóczy zmluvu s palatínom Draskovicsom hneď po jeho smrti, t. j. ešte v decembri 1648. Zároveň prelát Ján Hédervári (asi †1660), Vavrínek Hédervári a Alžbeta Eszterházyová, vdova po Štefanovi Hédervárim, získali panstvo Revište vďaka donácii panovníka Ferdinanda III. Definitívne bolo potvrdené vlastníctvo panstva Héderváriovcom v roku 1650, keď ukončili spory s Lippayovcami, zemepánmi na Šašove, a dedičmi po Dóczyovcoch.¹⁰ V priebehu nasledujúceho desaťročia sa situácia na revíšskom panstve opäť zásadne zmenila. Po smrti Jána Héderváriho sa novými vlastníckmi panstva stali bratia Mikuláš a Ján Draskovicsovci, synovia vyššie spomínaného palatína Jána Draskovicsa (1595 – 1648), na základe ich právneho nároku podľa „*ius expectativum*“, čo vyplývalo očividne zo zmluvy uzavretej ich otcom s Dóczyovcami v roku 1648.

Prvé rokovania o odkúpení panstva Revište do komorskej správy začali na jar roka 1660, nadväzne potom bol hlavný komorský gróf J. K. Richthausen von Chaos poverený Dvorskou komorou vo Viedni pokračovať v tomto úsilí a dohodnúť podmienky kúpy panstva ešte s vtedy žijúcim Jánom Hédervárim.¹¹ V júni 1660 už gróf Mikuláš Draskovics rokoval so správcom dolnorakúskej komorskej učtarne Wolfgangom Reischlom, ktorému ponúkol okrem vyrovnania iných pohľadávok aj odkúpenie panstva a hradu Revište za cenu približne 30 000 rýnskych zlatých (ďalej len zl.). S ponukou na predaj tohto panstva prišiel Draskovics z dôvodu vlastnej zadlženosti u rôznych veriteľov, ktorí očakávali splatenie svojich pohľadávok, a preto

⁹ SOUKUP, Rudolf Werner. *Chemie in Österreich : Bergbau, Alchemie und frühe Chemie von den Anfängen bis zum Ende des 18. Jahrhunderts*. Wien; Köln; Weimar : Böhlau Verlag, 2007, s. 428 – 431. Richthausenov portrét vyhotovený posmrtné zrejme podľa staršej predlohy sa zachoval v zbierke Slovenského banského múzea v Banskej Štiavnici. Pozri tiež ČELKOVÁ, Mária – ČELKO, Mikuláš – GRAUS, Igor. *Portréty komorských grófov a osobností baníctva a hutníctva na území Slovenska v 17. – 19. storočí*. Košice : Banská agentúra, 2007, s. 46 – 47.

¹⁰ Podrobnejšie o tom JANURA, Tomáš. *Hrad Revište v rokoch 1526 – 1662*. Nepublikovaná výskumná správa vo vlastníctve Združenia na záchranu hradu Revište, o. z.

¹¹ ÖStA, FHKA AHK, Ungarisches Münz- und Bergwesen (UMB), rote Nr. 27, kartón (ďalej len k.) 62, spis z 13. 7. 1660, fol. 283r – 283v.

Draskovics nutne potreboval hotovosť. Koncom júna 1660 o tom hlavný komorský gróf v Banskej Štiavnici J. K. Richthausen von Chaos informoval prezidenta Dvorskej komory vo Viedni.¹² Rokovania s Draskovicom pokračovali aj v nasledujúcich mesiacoch. V decembri 1660 sa už hovorilo o ratifikácii dohody o kúpe Revišťa, ako aj o predložení rôznych písomností vzťahujúcich sa na samotné panstvo.¹³

Mikuláš II. Draskovics (1625 – 1687) patril k zámožnej elite z radov uhorskej aristokracie, bol synom spomínaného palatína a jeho manželky Barbary Thurzovej, pôsobil vo funkcii kráľovského komorníka, dvorského sudcu, ako aj župana Mošonskej stolice. Študoval na univerzite v Bologni spolu so svojím bratom Jánom IV. (1630 – 1692). Zásluhy si získal aj ako vojenský veliteľ vo vojne s Osmanskou ríšou, zúčastnil sa na oslobodzovaní Budína spod osmanskej okupácie, avšak počas života tiež lavíroval medzi záujmami uhorskej aristokracie a politikou Habsburgovcov.¹⁴ Je evidentné, že tak Mikuláš, ako aj jeho otec Ján, uhorský palatín, predstavovali majetných aristokratov, keďže komorskej správe poskytli nemalé úvery. Hoci tiež treba doplniť, že sami boli zaviazaní rôznym veriteľom.

K uzavretiu definitívnej dohody o finančnom vyrovnaní medzi komorskou správou a Draskovicovcami, ako aj o prevzatí Revišťa do komorskej správy, došlo v máji 1661. Kúpa panstva bola panovníkom schválená už 5. mája 1661 a mala sa realizovať v hotovosti prostredníctvom hlavného komorského grófa v Banskej Štiavnici Jána Konráda Richthausena von Chaos.¹⁵ V priebehu mája 1661 sa Mikuláš Draskovics obrátil opäť na Dvorskú komoru vo Viedni a vyčíslil všetky svoje pohľadávky voči štátu vrátane novej, navýšenej ceny za Revište. Predaj panstva zároveň žiadal urýchliť, pretože sám bol dlžníkom zaťaženým vysokými úrokmi v Uhorsku, a to viac než 6 % ročne. Z toho dôvodu navýšil cenu za Revište na 33 000 rýnskych zl., čiže o 3 000 rýn. zl., čo bola podľa Draskovicsa položka určená na splatenie úrokov jeho veriteľom, ktorá vznikla v dôsledku naťahovania rokovaní o predaji panstva od júna 1660. Túto sumu pokladal za veľmi výhodnú, keďže skutočnú hodnotu panstva Revište odhadoval až na 100 000 rýn. zl.

Súčasnou dohody boli ale aj ďalšie Draskovicsove pohľadávky voči štátu. Totiž už Juraj IV. Draskovics (1599 – 1650) poskytol štátu pôžičku vo výške 100 000 toliarov, ktorú mu štát mal splácať z výnosov Soľného úradu vo Viedni. Juraj pôsobil ako významný uhorský prelát, vtedy v úrade rábskeho biskupa, a testamentárne odkázal túto pohľadávku práve Mikulášovi Draskovicovi. Garancia splácania pôžičiek z výnosov soľného monopolu predstavovala v ranonovovekej Habsburskej monarchii jeden z významných nástrojov sanácie štátneho dlhu a v praxi sa využívala od 16. storočia až do zrušenia štátneho soľného monopolu začiatkom 19. storočia.¹⁶ Do

¹² ÖStA, FHKA AHK, UMB, rote Nr. 27, k. 62, spis z 15. 7. 1660, fol. 302r – 305v.

¹³ ÖStA, FHKA AHK, UMB, rote Nr. 27, k. 62, spis z 15. 12. 1660, fol. 378r – 379r.

¹⁴ JANKOVICS, József. Instrukció Draskovics Ádám és Erdődy Sándor gráci, és Draskovics Pál nagyszombati diákok számára. In *Septempunctata : Tanulmányok Petróczy Éva hatvanadik születésnapjára*. Budapest : rec.iti, 2011, s. 52 – 54. BENE, Sándor. A vadász és Viola (Zrínyi Miklós első házassága). In *Irodalmi Magazin*, 2014, roč. 2, č. 4, s. 40 – 43.

¹⁵ ÖStA, FHKA AHK, UMB, rote Nr. 27, k. 63, spis zo 6. 5. 1661, fol. 500r – 500v.

¹⁶ Viac o tom ZANGERL, Julia. Die Bedeutung des Salzamtes Wien für die landesfürstlichen Finanzen in der zweiten Hälfte des 16. Jahrhunderts. In EDELMAYER, Friedrich – LANZINNER, Maximilian – RAUSCHER, Peter (eds.). *Finanzen und Herrschaft : Materielle Grundlagen fürstlicher Politik in den*

roku 1661 táto pohľadávka narástla na 225 000 rýn. zl., pričom úroky po splatnosti dosiahli 80 000 zl., ale Draskovics tvrdil, že predchádzajúce dva roky nedostal žiadne splátky od komorskej správy. Okrem toho sám upísal Uhorskej komore ďalších 20 000 zl., za čo dostal do zálohu zámok a panstvo Mosonmagyaróvár. Následne investoval aj 1 000 zl. do výstavby sýpky pri zámku v Mosonmagyaróvári, čo tiež evidoval ako pohľadávku, lebo panstvo mal iba v zálohu. Pritom hrozilo, že by komorská správa musela po uplynutí lehoty štyroch rokov uhradiť celú pohľadávku aj s úrokmi. O týchto žiadostiach napokon rozhodol panovník Leopold I. a radcovia Dvorskej komory už 25. a 30. mája 1661.

Na základe vyššie uvedených skutočností vtedy padlo definitívne rozhodnutie o kúpe hradu a panstva Revište v cene 33 000 zl. od Mikuláša Draskovicsa, ktorý sa zrejme následne pokonal s ďalšími vlastníkmi menších podielov na panstve, najmä dedičmi po Dóczyovcoch. Lehota na vyplatenie panstva Mosonmagyaróvár zo zálohu sa predĺžila zo štyroch na desať rokov. Samotnú platbu Draskovicsovi za Revište v roku 1661 nerealizoval štát, ale hlavný komorský gróf Ján Konrád Richthausen von Chaos zo svojich vlastných finančných prostriedkov. Tým však vznikol dlh štátu voči Richthausenovi vo výške 58 251 zl., do ktorého okrem kúpnej ceny za Revište boli započítané aj dve ďalšie Richthausenove pohľadávky voči komorskej správe. Jednu z nich tvorila platba vo výške 12 251 zl. známemu cisárskemu veliteľovi, generálovi a komorníkovi, grófovi Jánovi Anselmovi Truchsessovi von Wetzhausen (1605 – 1647), ktorú Richthausen uskutočnil zjavne na príkaz cisárskeho dvora. Zvyšnú časť vo výške 13 000 zl. tvoril ešte dlh panovníka za dodávky rôznych klenotov do cisárskej klenotnice. Predmetný dlh sa Richthausenovi mal splácať aj so šesťpercentným ročným úrokom z výnosov kremnickej mincovne, konkrétne z razieb drobných mincí, ako aj z výnosov, ktoré vznikli zavedením nového tavebného procesu v zhutňovaní zlatých a strieborných rúd, o čo sa v Banskej Štiavnici zaslúžil práve Richthausen von Chaos. Splácanie sa malo realizovať vopred stanoveným mechanizmom, a to z každej hrivny drahých kovov spracovanej v štiavnickej prepaľovni sa malo odviesť 10 ríšskych toliarov a z jedného centu hutnícky spracúvanej rudy 4 zl. a 70 denárov. Oboznámení boli o tomto nariadení aj komorskí pokladníci v Kremnici a v Banskej Štiavnici.¹⁷

Ako vyplýva z rokovanií o kúpe panstva Revište na pôde Dvorskej komory vo Viedni ešte koncom marca 1661, od počiatku išlo komorským radcom a hlavnému komorskému grófovi o integráciu predmetného panstva do podnikania Hlavného komorskogrófskeho úradu v Banskej Štiavnici. Ich cieľom sa stalo najmä využitie rozsiahleho lesného bohatstva na panstve, ktoré sa malo zužitkovať na výrobu dreveného uhlia a zásobovanie štátnych hút týmto kľúčovým materiálom, a zapojenie poddaných z panstva do výkonu povozníckych prác pre potreby štátnych banských a metalurgických podnikov podriadených Hlavnému komorskogrófskemu úradu. Okrem toho sa komorskí úradníci nádejali, že by sa na tomto panstve mohla prípadne otvoriť aj baňa na olovenú rudu.¹⁸ Olovo hralo významnú úlohu

habsburgischen Ländern und im Heiligen Römischen Reich im 16. Jahrhundert. Wien; München : Böhlau Verlag, 2003, s. 215 – 233.

¹⁷ ÖStA, FHKA AHK, UMB, rote Nr. 27, k. 63, spisy z 30. 5. 1661, fol. 504r – 545v.

¹⁸ ÖStA, FHKA AHK, UMB, rote Nr. 27, k. 63, spis z 30. 5. 1661, fol. 510r – 514v.

najmä v procese tzv. zolovňovania striebra, čiže v samotnom hutníckom spracovaní drahokorných rúd. Prvým správcom komorského panstva bol Zachariáš Waldtreich, od ktorého v roku 1663 správu panstva prevzal Alexander Durczány (*Durczani, Ďurčány*). Spočiatku bol síce plateným úradníkom štiavnického komorskogrófskeho úradu v Banskej Štiavnici s ročným platom 300 zl. a rôznymi deputátmi, ale za určitý čas celé panstvo získal do prenájmu.¹⁹ V druhej polovici 17. storočia Hlavný komorskogrófsky úrad v Banskej Štiavnici zjavne uprednostnil pri správe panstva formu prenájmov, ktorá na niektorých komorských panstvách pretrvala až do 18. storočia. Neskôr boli ale komorské panstvá spravované priamo štátnymi úradníkmi platenými za výkon svojich funkcií. Durczányho nájom s ročným nájomným 4 500 rýn. zl. vypršal v roku 1676, čiže panstvo spravoval viac než desať rokov a počas nich v Žarnovici nechal vystať kamenný dom, ktorý bol neskôr vyplienený počas Thökölyho povstania.²⁰

Obdobie Durczányho nájmu sprievádzali mnohé katastrofy, najmä početné útoky osmanských vojsk, ktoré zabrzдили rozvoj panstva, ale aj dva neúrodné roky a tým zapríčinený úhyn dobytky. Napriek tomu na panstvo priviedol 40 nových poddaných a osídlil tak viaceré pusté pozemky. Na údržbu hradu vynaložil viac ako 730 zl. a do vlastníctva panstva získal aj niekoľko domov v Žarnovici.²¹ Podľa záverečného vyúčtovania z roku 1677 zostal na nájomnom dlžný viac než 3 100 zl., čo odôvodnil vyššie spomínanými vojnovými časmi a neúrodami. Zároveň požiadal o prácu na Hlavnom komorskogrófskom úrade v Banskej Štiavnici, ale ten nemal pre neho miesto a tak ho odkázali na Uhorskú komoru, ktorej podliehali početné tridsiatkové a poštové úrady. Z cisárskej milosti mu napokon v januári 1678 odpustili predmetný dlh.²²

Durczányho nástupcom na poste správcu panstva Revište sa stal nový nájomca Ján Jakub Kneiffel, ktorý na tomto poste zotrval až do svojej smrti okolo 1690. Zápasil ale s podobnými problémami ako jeho predchodca Durczány, keď v roku 1680 čelil útokom Thökölyho povstalcov. V auguste 1680 sa Kneiffel sťažoval na škody vo výške 3 329 zl. spôsobené práve povstalcami a následne Leopold I. prikázal mandátom Dvorskej komore vo Viedni, aby mu odpustila na nájomnom 1 000 ríšskych toliarov, o čom začiatkom októbra 1680 komora informovala aj Hlavný komorskogrófsky úrad v Banskej Štiavnici.²³ V tomto období hral ešte významnú úlohu v obrane panstva i regiónu aj samotný hrad Revište.

Materiálna kultúra hradu Revište a jeho opustenie v 18. storočí

O stave hradu Revište a jeho mobiliári z obdobia po prevzatí do komorskej správy podávajú detailný obraz inventáre hradu i hospodárskych zásob panstva najmä z osemdesiatych a deväťdesiatych rokov 17. storočia. Na základe týchto inventárov

¹⁹ Slovenský národný archív – špecializované pracovisko Slovenský banský archív v Banskej Štiavnici (ďalej len SNA – SBA), fond (ďalej len f.) Hlavný komorskogrófsky úrad v Banskej Štiavnici (ďalej len HKG), inv. č. 1922, kartón (ďalej len k.) 6009, č. 8/1663.

²⁰ SNA – SBA, f. HKG, inv. č. 1909, k. 6001, inventár hradu a panstva Revište z 31. 12. 1672.

²¹ SNA – SBA, f. HKG, inv. č. 1922, k. 6009, č. 14/1671.

²² ÖStA, FHKA AHK, UMB, rote Nr. 37, k. 90, spis z 12. 1. 1678, fol. 22r – 41r.

²³ ÖStA, FHKA AHK, UMB, rote Nr. 38, k. 95, spis z 1. 10. 1680, fol. 1000r – 1002v.

možno celkom presne rekonštruovať nielen podobu hradu v sledovanom období, ale aj v predchádzajúcich desaťročiach 17. storočia, t. j. v období šľachtických vlastníkov, keďže komorská správa už do vybavenia hradu nerobila výraznejšie zásahy okrem bežnej údržby. Potvrdzujú to aj spomínané inventáre, z ktorých okrem iného možno identifikovať i stav hradného mobiliáru.

Inventarizácia stavu sa vždy začínala z pohľadu prichádzajúceho do areálu hradu od tzv. dolného hradu až po horný hrad. V dolnom hrade sa nachádzali dve brány s dvoma zámkami a železnými oplášteniami a padacím mostom vybaveným reťazami. Padací most bol dvíhaný a spúšťaný dvoma železnými reťazami a okrem toho tu bola menšia hradbová brána nazývaná „fortnička“, taktiež so železným opláštením.²⁴ Na dolnom nádvorí existovala aj murovaná strážnica, v ktorej bola jedna miestnosť s pecou a komínom a nezasklené okno. Nad strážnicou sa nachádzala drevená zrubová nadstavba a v nej delo na lafete, ktorej kolesá neboli okuté. Delo bolo označené rodovým erbom Dóczyovcov. Vyššie na nádvorí dolného hradu sa nachádzali dve tajne, každá pre šesť koní.

Pri vstupe z dolného do horného hradu sa v okrúhlej bašte nachádzal ďalší padací most s dvoma železnými reťazami, ako aj drevená brána so železným opláštením. Na vstupoch do horného hradu cez baštu boli umiestnené štyri drevené brány so železným opláštením. Týmito vstupmi sa vchádzalo na prvé vnútorné nádvorie horného hradu. Na vnútornom nádvorí bola umiestnená cisterna na vodu, „*temnica*“ s vrátami, jedna zaklenutá miestnosť nad temnicou, okrem toho ďalšie dve zaklenuté miestnosti na prízemí a všetky priestory boli vybavené drevenými dverami so železným okovaním.

Nad týmito zaklenutými komorami sa nachádzali dve miestnosti. V jednej z nich bola kachľová pec, tri zasklené okná a jedno okno vyplnené drevenými okenicami. Táto miestnosť bola vybavená dvoma starými drevenými dverami so železným opláštením, z ktorých jedny sprístupňovali miestnosť pre služobníctvo slúžiacu na obsluhu pece, komína a zabezpečovanie vykurovania. V spomenutej obslužnej miestnosti boli umiestnené tri okná vyplnené železnou mriežkou, z nich dve aj zasklené. Pred týmito dvoma miestnosťami bola malá predsieň s dvoma nezasklenými oknami a jednými dverami, odkiaľ viedla drevená odchodza.

V hornej časti tohto traktu sa nachádzali ešte ďalšie dve – tzv. pánske komory. Do prvej z nich sa vchádzalo drevenými dverami a vnútri bola presvetlená tromi veľkými oknami. V tejto miestnosti sa nachádzal jeden starý biely stôl, dve staré biele lôžka, jedna stará lavica a jeden kamenný drvič soli. Do vedľajšej izby sa vchádzalo dverami natretými orechovou farbou s čiernym železným okovaním, kovovým zámkom a kľučkou. Vnútri sa nachádzal jeden obyčajný biely stôl, stará posteľ s baldachýnom, päť políc natretých orechovou farbou, jedna stará kachľová pec, ako aj štyri okná s priehľadnými sklenenými tabuľkami. Ďalšími dverami s kovaním a drevenou zárubňou sa vchádzalo do kuchynky alebo špajze s jedným malým ne-

²⁴ K významu tohto súdobého slovenského termínu pozri ČATAYOVÁ, Silvia. Urbanonymia mesta Zvolen a jej premeny. In MUČSKOVÁ, Gabriela (ed.). *Varia 16 : Zborník materiálov zo 16. kolokvia mladých jazykovedcov*. Bratislava : Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV, 2009, s. 81.

zaskleným oknom. Z tohto „predného“ (južného) traktu horného hradu viedla drevená ochodza, ktorá ústila do zaklenutej miestnosti nad spomínanou „*temnicou*“.

V miestnosti nad temnicou sa nachádzal jeden obyčajný biely stôl, staré čierne kreslo, jedna stará stolička, regál orechovej farby, kachľová pec zo zelených kachlíc, posteľ orechovej farby s bielym orámovaním, rôzne police a presklená laterna. Okná miestnosti boli zasklené priehľadnými tabuľkami. Odtiaľ sa vchádzalo do menšej zaklenutej komory s jedným zaskleným oknom a vnútri s jednou bielou almarou. Dvere tejto komory boli natreté orechovou farbou, takisto s kovovým plátkovým zámkom a kľučkou. Nad touto miestnosťou sa nachádzal ešte jeden zaklenutý priestor slúžiaci ako kaplnka, s jedným nezaskleným oknom, obyčajnými drevenými dverami s okovaním a drevenou závorou.

V spodných zaklenutých dvoch miestnostiach predného (južného) traktu s dvoma malými nezasklenými oknami sa nachádzala zbrojnica hradu, ktorá bola po prevzatí hradu do komorskej správy vynikajúco zásobená. Zásoby vojenského materiálu ku koncu roka 1685 tvorilo tak strelivo (144 trojfundtových železných delových gúľ, 50 dvojfundtových železných delových gúľ, 65 jednofundtových železných delových gúľ, viac než 100 delových železných gúľ menšej hmotnosti, 450 olovených gúľ, 180 železných gúľ do dvojitéh hákovníc, 1 000 menších železných gúľ, 4 620 železných gúľ strednej veľkosti a 3 040 železných gúľ, osem tuctov nábojov a 900 guliek do muškiet), ako aj pušný prach v piatich vreciach s celkovou váhou dva centy, pušný prach v dvoch sudoch, 52 bandalírov s pušným prachom a rôzne zbrane (jeden falkonet s erbom mesta Nová Baňa bez lafety, jedno železné delo, šesť veľkých dvojitéh hákovníc, rôzne menšie a poškodené hákovnice, 4 800 šípov so železnými hrotmi, deväť starých kopijí, rôzne klíny a pod.). Okrem toho sa tu nachádzalo aj 14 hlavní na viachlavňové delo (tzv. organ), z ktorých sedem bolo v roku 1679 prevezených na hrad Šášov, a 65 muškiet, pričom ďalších 12 bolo takisto v roku 1679 premiestnených na Šášov.²⁵ V zbrojnici sa nachádzala aj uhorská zástava s erbom Dóczyovcov. Dva železné falkonety, z ktorých jeden bol vybavený erbom Dóczyovcov, sa nachádzali v okrúhlejšej bašte. Do roku 1672 bolo v okrúhlejšej bašte umiestnené len jedno delo a štyri dvojité hákovnice spolu s jednou truhlicou.²⁶

Z prvého nádvorja horného hradu sa prechádzalo cez stredný trakt zaklenutým prejazdom, z ktorého viedol vstup drevenými dverami s okovaním do pivnice. Pri pivnici bola ešte jedna zaklenutá miestnosť, ktorá pred rokom 1682 slúžila ako sklad jablák, s jedným malým oknom vybaveným drevenými okenicami.²⁷ Nad týmito dvoma priestormi sa nachádzala izba drábov a v nej bol umiestnený jeden biely stôl, dve staré lavice, jedno staré lôžko, štiepačka dreva, štyri ďalšie lavice, dve malé police a jedna obyčajná kachľová pec. Izba drábov bola taktiež vybavená štyrmi oknami, z nich tri mali želené mreže. Dve vstupné dvere boli vybavené železnými zámkami a kľučkami. Vedľa tejto izby sa nachádzala zaklenutá kuchyňa s pecou na varenie, dvoma almarami zabudovanými do múru, jedným stolom a jednou obyčajnou lavicou. V kuchyni bolo tiež jedno veľké okno s drevenými okenicami. Nad

²⁵ SNA – SBA, f. HKG, inv. č. 1909, k. 6001, inventár hradu a panstva Revíšte za rok 1685.

²⁶ SNA – SBA, f. HKG, inv. č. 1909, k. 6001, inventár hradu a panstva Revíšte za obdobie 1663 – 1672.

²⁷ SNA – SBA, f. HKG, inv. č. 1909, k. 6001, inventár hradu a panstva Revíšte z 10. januára 1682.

izbou drábov a kuchyňou v strednom trakte sa nachádzala ešte jedna miestnosť a v nej bol jeden stôl, tri lavice, tri police, jeden prázdny sud a jedna truhlica. Okrem toho bola miestnosť vybavená piatimi nezasklenými oknami a jednými dverami s okovaním. Pod strechou bola ešte jedna malá komora, resp. sklad.

Medzi stredným a zadným (severným) traktom horného hradu sa nachádzala dvojpodlažná sýpka, v ktorej bolo napríklad ku koncu roka 1685 uskladnených 350 meríc obilia (pravdepodobne pšenice), 76 meríc jačmeňa a 150 meríc ovsu. Sýpka mala šesť nezasklených okien a dvoje drevené dvere s okovaním. V zadnom (severnom) trakte sa nachádzala už len štvorhranná – tzv. „Kusá“ veža, ktorá bola štvorpodlažná. Prvé dve podlažia tvorili dve zaklenuté komory a nad nimi na ďalších dvoch podlažiach dve miestnosti, ktoré mohli byť využívané ako obytné. V najvrchnejšej bolo nezasklené okno a dve lavice pri stenách. V každej z ďalších troch miestností bolo po jednom malom okne so železnou mriežkou. Do každej miestnosti sa vstupovalo drevenými dverami s okovaním. Vo veži bola aj jedna obyčajná kachľová pec.²⁸

Súčasťou hradného areálu bol aj objekt pily, v ktorom sa nachádzali rôzne nástroje na údržbu hradu, ako napríklad škrabák na čistenie komínov, ale aj železné lyžice na odlievanie malých a veľkých delových gúl. Hoci to z inventárov explicitne nevyplýva, možno predpokladať, že tento drevený objekt sa nachádzal v priestore dolného hradu.

Priamo v podhradí sa nachádzal majer, ktorý prislúchal k hradu a stal sa aj súčasťou komorského panstva. Správu majera predstavoval drevený objekt s predsieňou a dvoma komorami. Okrem toho sa na majeri nachádzali štyri stajne pre hovädzí dobytok a jedna stajňa pre ošípané, jedna pivnica na uskladňovanie mlieka, drevená kôľňa so záhradou na výsadbu stromov, osem ťažných volov a 10 kráv, ako aj početné poľnohospodárske náradie na obrábanie pôdy i zabezpečenie živočíšnej výroby. Objekty majera boli už v osemdesiatych rokoch 17. storočia značne schátrané, a preto ich všetky v roku 1690 vtedajší správca panstva Ján Július von Lanser nechal zrekonštruovať.²⁹

Ďalšie stavby a majetky v Žarnovici takisto prislúchali ku komorskému panstvu. Kaštieľ Dóczyovcov na brale – tzv. Horný kaštieľ – bol však v osemdesiatych rokoch 17. storočia prakticky neobývateľný, preto v roku 1682 začal Hlavný komorskogrófsky úrad v Banskej Štiavnici jeho rekonštrukciu, ale jej pokračovanie zmarilo drancovanie povstalcov v roku 1685. V brale pod uvedeným kaštieľom sa nachádzala pivnica na uskladňovanie rôznych tovarov. V blízkosti brala stál dom pre drábov, ktorého časť v deväťdesiatych rokoch 17. storočia slúžila ako výčap. K dóczyovskému kaštieľu prislúchajúci majer v Žarnovici, ktorý tvorili viaceré stajne pre kone a dobytok, bol vtedy úplne vypálený a zničený. Po roku 1690 začali správcovia komorského panstva s postupnou obnovou Horného kaštieľa v Žarnovici, pričom do roku 1692 už boli niektoré miestnosti v tomto kaštieli, prístupnom po padacom moste, obývateľné.³⁰

²⁸ SNA – SBA, f. HKG, inv. č. 1909, k. 6001, inventár hradu a panstva Revište z 10. januára 1682.

²⁹ SNA – SBA, f. HKG, inv. č. 1909, k. 6001, inventár hradu a panstva Revište za rok 1690.

³⁰ SNA – SBA, f. HKG, inv. č. 1909, k. 6001, inventár hradu a panstva Revište za rok 1692.

Tzv. Dolný kaštieľ v Žarnovici zostal po nájazdoch osmanského vojska v roku 1663 úplne neobývateľný a vypálený, takže sa z neho zachovali len holé múry. Neskôr, v rokoch 1676 až 1677 bol Dolný kaštieľ komorskou správou prenajatý Jánovi Jakubovi Kneiffelovi, ktorý sa ho na vlastné náklady pokúšal čiastočne obnoviť a obývať. Avšak v nasledujúcich rokoch po odchode spomenutého nájomcu opäť schátral.³¹

V Žarnovici prislúchal komorskému panstvu Revište taktiež pivovar pozostávajúci z jedného skladu piva, medeného kotla na varenie piva s objemom 46 vedier, či rôznych nádob, ale aj mlyn s tromi mlynskými kameňmi vystavaný nájomcami panstva. Pivovar bol starým objektom, ktorý začal obnovovať spomínaný nájomca panstva Ján Jakub Kneiffel. Po jeho smrti okolo roku 1690 pokračoval v obnove nový správca panstva Ján Július von Lanser.³²

Tzv. dom Alexandra Durczányho, už spomínaného nájomcu panstva, bol spolu s mýtnou stanicou pri bojoch s povstalcami v roku 1682 celkom vydrancovaný.³³ Durczányho dom pôvodne pozostával z dvoch hlavných miestností so šiestimi oknami, jednej miestnosti pre sluhov, predsiene s malou kuchyňou a pivnice. Dom bol vykurovaný tromi kachľovými pecami. V roku 1690 tento dom nechal zrekonštruovať správca panstva Ján Július von Lanser.³⁴ Mýtnu stanicu tvorili pôvodne štyri miestnosti vykurované kachľovou pecou, ako aj stajne pre šesť koní. Pri spomínaných vojnových udalostiach bol odcudzený alebo zabitý aj istý počet dobytky, najmä oviec, chovaného na panských majeroch. Niekoľko stoviek kusov oviec, jahniat a kôz i capov odviezol v roku 1677 z panstva do Banskej Štiavnice ťažiar a štiavnický banský majster Albrecht Grueber. Ďalšie hospodárske zvieratá, ako ošípané a husi, boli zabití vojakmi o rok neskôr.³⁵ Napriek tomu sa Grueber stal nájomcom hradu a panstva Revište krátko pred svojou smrťou v júni 1693.³⁶

Obdobie konštituovania a stabilizácie komorskej správy a hospodárstva na panstve Revište na niekoľko rokov prerušilo začiatkom 18. storočia stavovské povstanie Františka II. Rákócziho. Už v októbri 1703 Rákócziho vojská obsadili Zvolen a čoskoro potom celú dolnouhorskú (stredoslovenskú) banskú oblasť.³⁷ Výnimkou neboli ani hrady a majetky v komorskej správe. S ohľadom na komplikovanú politickú i ekonomickú situáciu monarchie sa Habsburgovcom podarilo zvrátiť vojensko-politické pomery v Uhorsku až po roku 1708. V októbri a novembri 1708 cisárske vojsko vyhnalo povstalcov z dolnouhorských banských miest a následne začala obnova habsburskej správy v banských komorách i na komorských panstvách.³⁸ Ako vyplýva zo zachovaných inventárov a účtovných materiálov, po poráž-

³¹ SNA – SBA, f. HKG, inv. č. 1909, k. 6001, inventáre hradu a panstva Revište za rok 1685 a 1692.

³² SNA – SBA, f. HKG, inv. č. 1909, k. 6001, inventár hradu a panstva Revište za rok 1690.

³³ Tamže.

³⁴ SNA – SBA, f. HKG, inv. č. 1909, k. 6001, inventáre hradu a panstva Revište za rok 1690 a 1692.

³⁵ SNA – SBA, f. HKG, inv. č. 1909, k. 6001, inventár hradu a panstva Revište z 10. januára 1682.

³⁶ Viac o ňom PASTUCHA, Tomáš. Albrecht Grueber a jeho pôsobenie v Banskej Štiavnici v 17. storočí. In *Zborník Slovenského banského múzea*, 2023, roč. 27, č. 1, s. 40 – 53.

³⁷ KRIŽKO, Pavel. *Z dejín banských miest na Slovensku*. Ed. Darina Lehotská. Bratislava : Vydavateľstvo SAV, 1964, s. 85 – 93.

³⁸ MRVA, Ivan. Kurucká vojna na Slovensku a jej dôsledky v rokoch 1704 – 1711. In *Historický časopis*, 1996, roč. 44, č. 4, s. 606 – 607.

ke Rákócziho povstania sa komorskí úradníci panstva už nevrátili na hrad Revište, ale začali využívať Horný kaštieľ v Žarnovici.³⁹ Postupne tak neudržiavaný hrad chátral, až sa úplne zmenil na ruinu. Žarnovica zostala sídlom panstva do úplného zrušenia systému komorských panstiev v polovici 19. storočia.

Komorské panstvo Revište ako materiálna základňa dolnouhorských banských komôr a jeho integrácia do systému štátnych financií Habsburskej monarchie v „dlhom“ 18. storočí

Finančno-politický význam komorských panstiev, vďaka ktorým sa štátna správa stala najväčším zemepánom v Uhorskom kráľovstve v 18. storočí, nebol v doterajšom bádanií vôbec reflektovaný. To platí aj pre panstvo Revište, ktoré začalo byť už krátko po prevzatí zužitkované komorskou správou, a síce rôznymi spôsobmi. Okrem prenájmania panstva jeho správcom – nájomcom v druhej polovici 17. storočia sa výnosy panstva stali predmetom zálohovania, prípadne slúžili ako garancia splácania rôznych pohľadávok. Už 7. marca 1679 Dvorská komora vydala nariadenie pre administrátora dolnouhorských banských miest, aby vrchnému kapitánovi vo Filakove Štefanovi II. Kohárymu (1649 – 1731) za jeho zásluhy v bojoch proti Osmanskej ríši vyplácala odmenu 1 200 zl. ročne, a to z príjmov komorského panstva Revište, prípadne aj vtedy novozískaného panstva Šášov alebo iných príjmov štiavnickej komory.⁴⁰ Podobným spôsobom boli využívané výnosy z panstva aj v prvej polovici 18. storočia.

Už od začiatku 18. storočia sa výnosy panstva Revište stali predmetom upisovania kapitálu viacerých aristokratov a vojenských hodnostárov Habsburskej monarchie, pričom následne sa z týchto výnosov splácal upísaný kapitál, no najmä úroky z takéhoto úverového kapitálu. Celkom na Revište upísal Tomáš Teodor Leopold von Schmidegg s Matejom Leopoldom von Kaysersfeld a Karolom Ludwigom von Wobeser 11 164 zl., Matej Leopold von Kaysersfeld ďalších 3 163 zl. a spomenutý Karol Ludwig von Wobeser 5 673 zl., čiže spolu 20 000 zl. Von Kaysersfeld bol členom regimentu princa Lotrinského a vojenským staviteľom pre Uhorsko, ktorý sa po roku 1690 realizoval pri výstavbe budov a opevnení v Osijeku (dnes v Chorvátsku).⁴¹ Je možné, že predmetná pohľadávka vznikla v súvislosti s jeho službami pre vojenské úrady monarchie. Výška dlžných splátok úrokov dosiahla v rokoch 1711 až 1719 viac než 7 000 zl., pričom až od roku 1720 začalo postupné splácanie upísaného kapitálu z výnosov panstva Revište. Ročne išlo o čiastky od 900 do 1 200 zl.⁴²

Príjmy panstva pochádzali z početných prevádzok (mlyny, mýtna stanica, výčapy atď.), ako aj z predaja rôznych nápojov a potravín banským a hutníckym robotníkom priamo v štiavnickom banskom revíre. Medzi také zdroje príjmov patrili napríklad výčap piva a pálenky v dolnej hute v Hodruši.⁴³ Predmetom prenájmu

³⁹ SNA – SBA, f. HKG, inv. č. 1909, k. 6001, inventáre hradu a panstva Revište z rokov 1699 až 1736.

⁴⁰ ŌStA, FHKA AHK, UMB, rote Nr. 37, k. 92, spis zo 7. 3. 1679, fol. 1058r – 1059r.

⁴¹ K jeho pôsobeniu v Osijeku pozri HORVAT-LEVAJ, Katarína – TURKALJ PODMANICKI, Margareta. A Symbol of Habsburg Military Power: the Slavonian General Command Palace in Osijek (1723). In *RIHA Journal*, 2020, s. 4 – 6.

⁴² SNA – SBA, f. HKG, inv. č. 1922, k. 6009, č. 84/1725.

⁴³ SNA – SBA, f. HKG, inv. č. 1922, k. 6009, č. 91/1725.

sa stala aj mýtna stanica v Žarnovici, ktorú si od panstva v januári 1726 prenajal na tri roky za ročný nájom 200 rýn. zl. bývalý mýtnik a výčapník Vavrínek Liptay. V Banskej Štiavnici uzavretá zmluva mohla byť po uplynutí nájomnej lehoty aj opätovne predĺžená. Nájomca za vzniknuté škody a nedoplatky ručil panstvu vlastným majetkom.⁴⁴

Správny aparát panstva Revište tvoril len malý počet úradníkov a tak aj výdavky na ich mzdy boli nízke. Na čele panstva stál správca (*Hofrichter, Provisor*) s ročným platom 300 zl., ktorý mal podriadeného úradníka – tzv. kľučiaru (*Claviger*). Okrem nich panstvo zamestnávalo jedného debnára, strážcu voznického tajchu, žarnovického farára a osem hajdúchov, ktorí sa starali o bezpečnosť na panstve. Okrem platu poberali správca a kľučiar aj deputáty v podobe obilia, ovsa, sena a piva. Ostatní mali nárok len na obilniny.⁴⁵ Nadriadenými správcovi panstva boli prefekt a viceprefekt komorských majetkov Hlavného komorskogrofskeho úradu v Banskej Štiavnici. Tento úrad predstavoval od konca 16. storočia jednu z najvýznamnejších ustanovizní habsburskej komorskej správy v Uhorsku. Zároveň bol aj jedným z najvýznamnejších bankských úradov v monarchii podriadený priamo Dvorskej komore vo Viedni a od polovice 18. storočia Dvorskému kolégiu pre baníctvo a mincovníctvo vo Viedni, ktoré sa konstitovalo z pôvodnej komisie viedenskej Dvorskej komory.⁴⁶ Úradníci panstva museli ovládať slovenčinu, pretože väčšinu obyvateľov komorských dedín tvorili Slováci.⁴⁷ Navyše boli povinní komunikovať s richtármi týchto dedín pochádzajúcimi priamo z radov miestnych obyvateľov.

Komorské dediny sa podieľali na financovaní panstva nielen daňovými výnosmi, ale aj vykonávaním robotných povinností (tab. 1). V prvej polovici 18. storočia však komorské dediny ani zďaleka nedokázali dosiahnuť predpísané daňové výnosy a tak im vznikali značné nedoplatky, ktoré evidovalo panstvo. Reálne ale išlo o čiastky, ktoré nebolo možné vymôcť ani vo finančnej, ani v naturálnej podobe. Navyše, podobná situácia s nedoplatkami nastala aj na ostatných komorských panstvách podriadených vtedy štiavnickému komorskogrofskemu úradu, ako Šášov, Lupča a Likava. Za hlavnú príčinu vzniku spomínaných nedoplatkov pokladali komorskí úradníci najmä dlhoročné vojny do roku 1711, ktoré ekonomicky vážne poškodili poddaných, okrem nich aj zaťaženie vojenskými kontribúciami a nedostatkom pracovných príležitostí mimo baníctva a metalurgie. Tieto výnosy neboli dosiahnuté napriek tomu, že polia na panstve boli obrábané s výnimkou niekoľkých ovocných záhrad, ktoré postihli mimoriadne silné mrazy v roku 1709 a niekoľko rokov potom neprinášali úrodu.⁴⁸ Robotné povinnosti obyvateľov komorských

⁴⁴ SNA – SBA, f. HKG, inv. č. 1922, k. 6009, č. 93/1726.

⁴⁵ ÖStA, FHKA – Neue Hofkammer (ďalej len NHK), Münz- und Bergwesen I (ďalej len MBW I), k. 34, spis z 22. 8. 1747. SNA – SBA, f. HKG, inv. č. 1922, k. 6009, č. 97/1726.

⁴⁶ Viac o tom LACKO, Miroslav. Mária Terézia, Karol Ferdinand – Königsegg von Erps a reformy štátnej banskej správy v habsburskej monarchii. In VAŘEKA, Marek – ŽÁŘICKÝ, Aleš (ed.). *Císařovna Marie Terezie a střední Evropa*. 300 let od narození reformátorky. Hodonín; Ostrava; Brno : Město Hodonín; Masarykovo muzeum v Hodoníně; Filozofická fakulta Ostravské univerzity; Pedagogická fakulta Masarykovy univerzity; Real Academia Sancti Ambrosii Martyris, 2019, s. 135 – 173.

⁴⁷ ÖStA, FHKA AHK, UMB, rote Nr. 70, k. 180, spis z 10. 2. 1731, príloha z 31. 12. 1729.

⁴⁸ ÖStA, FHKA AHK, UMB, rote Nr. 70, k. 180, spis z 10. 2. 1731, príloha z 28. 12. 1729.

dedín spočívali ťažiskovo v povozníctve, a to pri transportoch predpísaného počtu sudov piva, v obhospodarovaní lúk a zbere sena.

Názov dediny alebo podniku	Predpísané dane	Vybrané dane	Daňové nedoplatky
Žarnovica	380	190	6 964
Horné Hámre	767	384	13 537
Píla	553	216	12 767
Horná Ždaňa	585	293	10 706
Dolná Ždaňa	585	25	15 587
Horná Trnávka	160	82	2 159
Bukovina	160	40	4 241
Dolné Hámre	170	95	3 044
Kopanice	170	60	4 045
Voznica	210	105	3 302
Rudno nad Hronom	120	60	2 297
Hliník nad Hronom	424	32	10 669
Revištské Podzámčie	50	50	-
Bzenica a Vyhne	35	30	392
Mäsiarstvo v Žarnovici	15	15	-
Mäsiarstvo v Hliníku	-	-	5
Žarnovický obilný mlyn	15	15	-
Mlyn v Bzenici	6	6	6
Dva mlyny v Horných Hámroch	12	12	-
Kopanický mlyn	6	6	-
Dekýš	-	-	943
Vysoká	-	-	929
Celkom	4 423	1 716	60 220

Tab. 1 Daňové výnosy na komorskom panstve Revište v roku 1728 (zaokrúhlené na celé zlaté) (Zdroj: Österreichisches Staatsarchiv Wien, Finanz- und Hofkammerarchiv – Alte Hofkammer, Ungarisches Münz- und Bergwesen, rote Nr. 70, kartón 180, spis z 10. 2. 1731, príloha z 31. 12. 1728)

Hlavným predmetom podnikania na panstve s rozlohou viac než 29 000 katastrálnych jutár bola poľnohospodárska výroba, mlynárstvo, rybníkarstvo, mäsiarstvo, včelárstvo i pivovarníctvo. Panstvo prevádzkovalo rybník vo Voznici, majer v Žarnovici využívalo už v 18. storočí najmä ako sýpku. V rastlinnej výrobe hra-

lo najvýznamnejšiu úlohu pestovanie jačmeňa, z ktorého sa vyrábalo pivo v žarnovickom komorskom pivovare, ovsu a zber sena, ktoré slúžili ako potrava pre dobytok a kone. Obzvlášť produkcia sena, zbieraného na rozľahlých lúkach, mala mimoriadne rozmery a slúžila na saturovanie potrieb záprahových zvierat. S ohľadom na povozníctvo, ktorým sa zabezpečoval transport materiálov a produktov do a z banských a metalurgických podnikov, išlo o dôležitý segment rastlinnej výroby. Pivom z komorského pivovaru v Žarnovici boli zase zásobované tisíce banských a hutníckych robotníkov v banskoštiavnickom banskom revíre. Už v prvej polovici 18. storočia existovala aj komorská pekáreň priamo na panstve, ktorej prevádzka si vyžadovala niekoľko stoviek zlatých ročne.⁴⁹ V živočíšnej výrobe na revíšskom panstve dominoval chov oviec, kráv a volov, ktoré boli často zapriahané do povozov, ako aj koní, kôz, ošípaných a včiel. Z produkcie včelstiev sa predával tak med, ako aj vosk. V prvej polovici 18. storočia preriedil stavy volov dôležitých pre povozníkov dobyť mor, ktorý sa šírila aj v iných regiónoch Uhorska.⁵⁰

V októbri 1725 sa vtedajší správca panstva Salomon Miller pošťazoval na zložitý pomery v komorských dedinách, v ktorých bolo náročné udržať poddaných – obyvateľov vyhľadávajúcich lepšie zárobkové možnosti v iných lokalitách. Okrem toho hospodárenie panstva pod jeho správou zaťažovali nákupy rôznych materiálov a potravinových produktov, keď ich musel nakupovať za trhové ceny. Napríklad, ryby chytané v Hrone, ktoré mohol loviť ktokoľvek, musel kupovať tak, ako aj iné odberatelia. Problém mal aj so zapojením poddaných do transportov medzi z Banskej Bystrice, do čoho ich musel nútiť pod hrozbou najprísnejších trestov najmä v zime a na jar, keď sa tamjšie cesty nachádzali v zlom stave. Pred povstaním Františka II. Rákócziho, ako aj viac než 12 rokov po jeho porážke zabezpečovali transporty medených polotovarov z Banskej Bystrice do Prešporuku spravidla len poddaní z Hornej a Dolnej Ždane, ako aj z Hornej Trnávky. Neskôr Banská komora v Banskej Bystrici do týchto povozov zapojila aj poddaných z komorských panstiev Lupča a Šášov a okrem nich zamestnala ešte aj povozníkov z panstva Svätý Kríž a Handlovej, čím už bol okolo roku 1725 zabezpečený dostatočný počet povozníkov na transport banskobystrickej medi. Vďaka tomu sa Miller zbavil vydierania poddaných z komorských dedín Horná Ždaňa, Dolná Ždaňa a Horná Trnávka, ktorí sa ale po zamestnaní nových povozníkov sťažovali na veľkú konkurenciu a nedostatok príležitostí k zárobku.⁵¹

Úlohu materiálnej základne zohralo revíšské panstvo aj v súvislosti s návštevou cisára Františka Štefana Lotrinského (1708 – 1765) v dolnouhorských banských mestách od 3. júna do 13. júna 1751. Revišské, šášovské i lupčianske panstvo mali pre potreby cisárskej návštevy dodať do Banskej Štiavnice ošípané, sliepky, kapúny, morky a husi, a to každý druh v počte od 8 do 50 kusov. Špeciálne z revíšského panstva boli na túto udalosť dodané ryby, a síce v množstve 65 štúk v cene od 1 zl. do 10 grajciarov (ďalej len gr.) podľa veľkosti, ako aj 11 lieňov v cene 15 gr. za kus. Okrem toho na cisársky stôl putovalo z panstva 30 funtov čerstvého masla,

⁴⁹ ÖStA, FHKA NHK, MBW I, k. 34, spis z 22. 8. 1747, rôzne prílohy.

⁵⁰ Podrobnejšiu kvantifikáciu poľnohospodárskej výroby na panstve s tabuľkovými prílohami publikoval BAĐURÍK, *Živočíšna a rastlinná výroba na revíšskom komorskom panstve*, s. 21 – 36.

⁵¹ ÖStA, FHKA AHK, UMB, rote Nr. 70, k. 180, spis z 10. 2. 1731, príloha z 22. 10. 1725.

1 000 kusov vajčiek, 9 kusov kačíc, 100 kusov kurčiat a ďalšia vyššie spomínaná hydina. Spomínaní povozníci z Dolnej Ždane zabezpečili štyri veľké povozy pre rôzne vybavenie z viedenského dvora, no po ceste do Banskej Štiavnice zápasili s ťažkosťami kvôli značnej váhe nákladu.⁵² Práve príklad cisárskej návštevy z roku 1751 jednoznačne ilustruje význam komorských panstiev v správe štiavnického komorskogrófskeho úradu ako materiálnej základne pre baníctvo a hutníctvo.

V druhej polovici 18. storočia príjmy revíštskeho panstva stúpali a kulminovali v polovici sedemdesiatych rokov, keď dosiahli výšku 40 000 až 43 000 zl. (v rokoch 1774 až 1775), kým ešte v roku 1761 dosahovali len 17 000 zl. Najväčší podiel na príjmoch mali výnosy z predaja produktov, ako bolo vyššie spomínané, najmä z poľnohospodárskej výroby (8 000 až 14 000 zl.), výnosy z rôznych prevádzok a služieb, ale aj výnosy revíštskeho pivovaru, ktoré dosahovali každoročne niekoľko tisíc zlatých (3 000 až 4 000 zl.). Komorské panstvo dosahovalo každoročne zisk od 7 000 do 11 000 zl., išlo tak o značne rentabilné hospodárstvo. Revíštské a lupčianske panstvo predstavovali najvýnosnejšie komorské panstvá na dnešnom strednom Slovensku, dokonca v rokoch 1773 až 1781 bolo panstvo Revíšte spomedzi panstiev v dolnouhorskej banskej oblasti jednoznačne najziskovejšie.

Z hľadiska štruktúry výdavkov, ktoré kolísali od 7 000 po 31 000 zl. ročne, mali najväčší podiel výdaje na nákup rôznych produktov a materiálov (od 3 000 po 11 000 zl.), keďže časť speňažovanej poľnohospodárskej produkcie musela byť nakupovaná priamo od obyvateľov komorských dedín. Mzdy a odmeny dosahovali ročne stabilne od 1 200 po 1 600 zl. S ohľadom na malý počet zamestnancov panstva boli nízke aj penzie a provízie pre penzionovaných úradníkov (od 80 po 200 zl.). Ako už bolo spomínané, z príjmov panstva bol platený aj žarnovický farár, takže revíštské panstvo každoročne na cirkevné záležitosti vynakladalo čiastky do 200 zl. Medzi výdavky sa započítavali aj odvody čistého zisku panstva do pokladnice Hlavného komorskogrófskeho úradu v Banskej Štiavnici, ktoré priemerne ročne dosahovali okolo 10 000 zl.

Z fragmentárne zachovaných účtovných kníh ústrednej dvorskej účtarne pre baníctvo a mincovníctvo vyplýva, že v druhej polovici 18. storočia existoval na revíštskom panstve ešte jeden menší komorský pivovar prevádzkovaný vo vlastnej réžii panstva. Keďže predtým spomínaný komorský pivovar v Žarnovici sa stal samostatným podnikom tvoriacim vlastnú účtovnú jednotku, mimo neho panstvo prevádzkovalo ešte jeden menší pivovar, ktorého lokalizácia pri súčasnom stave výskumu nie je známa. Nemožno vylúčiť, že podobne ako v prípade šášovského panstva sa takýto pivovar nachádzal v podhradí, čiže v Revíštskom Podzámčí, kde bol aj starý komorský majer. Štátny pivovar v Žarnovici, ktorý sa nachádzal v lokalite dnešných ulíc Pivovarská a Partizánska, bol jeden z vysokoziskových podnikov mimo baníctva a mincovníctva v obvode štiavnického komorskogrófskeho úradu, pretože sa stal hlavným dodávateľom piva pre štiavnických i kremnických banských a hutníckych robotníkov. Príjmy pivovaru dosahovali od 40 000 do 90 000

⁵² KAŠIAROVÁ, Elena – SÍKOROVÁ, Elena. Finančné a hmotné náklady spojené s cisárskou návštevou Banskej Štiavnice a Kremnice v roku 1751. In KOWALSKÁ, Eva – ČELKOVÁ, Mária (eds.). *Zlatá a strieborná cesta Františka Štefana Lotrinského po stredoslovenských banských mestách*. Banská Štiavnica : Slovenské banské múzeum, 2001, s. 128 – 133.

zl. ročne a jeho zisky kolísali od 4 000 do 20 000 zl. Prirodzene, najväčší podiel na týchto príjmoch mal predaj vyrobeného piva ročne za 36 000 až 62 000 zl.⁵³

Pod ziskovosťou revíštskeho panstva i žarnovického pivovaru sa nesporne po roku 1740 podpísala aj výstavba centrálnej drahokovnej hutu pre dolnouhorskú banskú oblasť v Žarnovici (dnes časť Žarnovická Huta medzi Žarnovicou a Hornými Hámrami). Rozhodnutiu o vybudovaní centrálnej hutu v Žarnovici predchádzal dlhý rozhodovací proces, počas ktorého banskí odborníci hľadali čo najvýhodnejšiu lokalitu z hľadiska zásobovania drevným uhlím. Išlo o existenčne významnú otázku, keďže lesy v banských revíroch boli do polovice 18. storočia značne vyrúbané a vyťažené. O to väčší ekonomický význam nadobudla práve lesohospodárska základňa na revíštskom panstve.⁵⁴ Po sprevádzkovaní žarnovickej hutu v štyridsiatych rokoch 18. storočia došlo k mimoriadnemu rozmachu uhliarskej výroby na panstve.

Poddaní revíštskeho panstva zo spomínaných dedín Horná Ždaňa, Dolná Ždaňa a Horná Trnávka do žarnovickej hutu dovážali rudné šluchy zo stúp pri banských prevádzkach a zabezpečovali transport hutníckych produktov medzi Banskou Štiavnicou, Žarnovicou a Kremnicou. Okrem toho zabezpečovali aj rozvoz piva zo žarnovického pivovaru k banským robotníkom na Vindšachtu, do Hodruše a ďalších baníckych osád, pričom sa pravidelne sťažovali na zlý stav ciest v náročnom horskom teréne v tomto regióne a nízke mzdy. Obyvatelia komorských dedín Horné Hámre, Píla a Revištské Podzámčie zas zabezpečovali dovoz dreveného uhlia z uhliarstiev z okolia Kláku. Na výkone takýchto transportov sa podieľalo aj komorské panstvo prostredníctvom vlastného povozníctva v Žarnovici, ktoré v roku 1741 disponovalo 128 koňmi a 20 vozmi. Podľa doterajších výskumov len žarnovická huta spotrebovala každoročne viac než 35 000 m³ dreveného uhlia, čo znamená dodávky dreveného uhlia v rozsahu 103 vozov týždenne.⁵⁵ Z uvedeného vyplýva úzka previazanosť revíštskeho panstva s banským a metalurgickým podnikaním štátu v dolnouhorskej banskej oblasti a zjavný úspech kameralistickej hospodárskej politiky pri jeho integrovaní do systému štátnych financií Habsburskej monarchie.

Integrácia štátnych podnikov a panstiev do finančného systému monarchie bola z hľadiska štátnej hospodárskej politiky relevantná do štátnych bankrotov v rokoch 1811 a 1816, po ktorých došlo k liberalizácii hospodárskej politiky štátu aj vo sfére banskej a hutnej výroby. Avšak systém komorských panstiev bol zachovaný až do roku 1851, keď po hlbokých politických zmenách definitívne zanikol.⁵⁶

Záver

Ako z predloženej štúdie vyplýva, vývin materiálnej kultúry hradu a panstva Revište po prevzatí od šľachtických vlastníkov do štátnej správy bol značne dynamický.

⁵³ ÖStA, FHKA, Handschriftensammlung, neúplne zachované účtovné knihy c. k. Dvorskej učtarne pre baníctvo a mincovníctvo vo Viedni z rokov 1761 až 1781.

⁵⁴ SNA – SBA, f. HKG, inv. č. 1447, k. 576, Ordinaria z roku 1756.

⁵⁵ Viac o tom KAMENICKÝ, Miroslav. *Stredoslovenské striebro a jeho hutnícke spracovanie do konca 18. storočia*. Bratislava : Veda, 1995, s. 54 – 59.

⁵⁶ Po roku 1851 išlo už len o úrady pre správu majetkov. Pozri tiež LACKO, Miroslav – KONEČNÝ, Peter. *Obdobie komorskej správy hradu a panstva (1670 – 1848)*. In HOMOLA, Vladimír – TOMEČEK, Oto et al. *Hrad Lupča – klenot Pohronia vo svetle vekov*. Podbrezová : Železiarne Podbrezová, a. s., 2017, s. 119.

Až do konca 17. storočia zostal hrad, ako aj jeho mobiliár vrátane výzbroje v podobe, v akej ho zanechali šľachtickí vlastníci – Dóczyovci – pred rokom 1650. Vzhľadom na ekonomický úpadok rodu a viaceré spory posledných Dóczyovcov v prvej polovici 17. storočia zodpovedá stav hradu prezentovaný v tejto štúdii s najväčšou pravdepodobnosťou ešte situácii na hrade pred rokom 1600. Málopočetní štátni úradníci panstva už po roku 1711 nenašli pre hrad žiadne využitie a sídlo panstva presunuli do neďalekej Žarnovice, kde mali k dispozícii dostupnejší tzv. Horný kaštieľ. Nemenej zložitým vývojom prešlo i celé panstvo, ktoré sa v priebehu 18. storočia stalo cennou materiálnou základňou štátnych banských podnikov v dolnouhorskej (stredoslovenskej) banskej oblasti. Dokonca v druhej polovici 18. storočia sa Revište stalo najvýnosnejším komorským panstvom v obvode Hlavného komorskogrofskeho úradu v Banskej Štiavnici, pod čo sa podpísali viaceré faktory.

Poľnohospodárska výroba bola jednoznačne zameraná na saturáciu potrieb štátneho banského podnikania, a to predovšetkým na chov záprahových zvierat, ktoré sa využívali v povozníctve, ako aj na zásobovanie širokých mäs robotníctva pivom i pekárskymi výrobkami. Povozníctvo realizovali na panstve tak obyvatelia komorských dedín, ako aj samotní komorskí úradníci v réžii panstva. Kým do roku 1725 povozníci z revíštskeho panstva zabezpečovali najmä transport medených polotovarov z banskobystrického mediarskeho podniku do skladu v Prešporku, ako aj transport rôznych materiálov pre potreby štiavnických a kremnických baní, po výstavbe žarnovickkej huty sa zaoberali hlavne importom dreveného uhlia z početných vzdialených i bližších uhliarstiev. Výstavba centrálnej drahokovnej huty v Žarnovici po roku 1740 predstavovala jeden z výrazných impulzov ekonomického rozmachu revíštskeho panstva v druhej polovici 18. storočia, ktorý dosiaľ nebol podrobnejšie prebádaný, a preto sa tu ukazuje nová perspektíva pre budúce hospodársko- i sociálno-historické výskumy. Komorský pivovar v Žarnovici sa z pôvodne jednej z prevádzok na panstve etabloval na samostatný podnik s pozoruhodnými ziskami, podriadený priamo štiavnickému komorskogrofskemu úradu. O jeho prevádzke a produkcii dosiaľ neexistujú žiadne relevantné výskumy. Z týchto dôvodov bude potrebné pokračovať vo výskume hospodárskych a sociálnych dejín revíštskeho komorského panstva najmä v druhej polovici 18. storočia, čiže v období najväčšej konjunktúry štátneho podnikania v štiavnickom a kremnickom drahokovnom baníctve.

Výskum k predloženej štúdii bol realizovaný s podporou Združenia na záchranu hradu Revište, o. z.

ZOZNAM POUŽITÝCH ZDROJOV

Pramene

Österreichisches Staatsarchiv Wien, Finanz- und Hofkammerarchiv – Alte Hofkammer
Ungarisches Münz- und Bergwesen

Österreichisches Staatsarchiv Wien, Finanz- und Hofkammerarchiv – Alte Hofkammer
Vermischte ungarische Gegenstände

Österreichisches Staatsarchiv Wien, Finanz- und Hofkammerarchiv – Neue Hofkammer,
Münz- und Bergwesen I

Slovenský národný archív – špecializované pracovisko Slovenský banský archív v Banskej
Štiavnici, fond Hlavný komorskogrófsky úrad v Banskej Štiavnici

Zoznam bibliografických odkazov

BAĎURÍK, Jozef. Z dejín Revištského panstva do polovice 17. storočia. In *Historica – Zborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského*, 1975, roč. 26, s. 169 – 183.

BAĎURÍK, Jozef. Živočišna a rastlinná výroba na revištskom komorskom panstve v druhej polovici 17. a v prvej tretine 18. storočia. In *Agrikultúra*, 1978, roč. 15, s. 21 – 36.

BENE, Sándor. A vadász és Viola (Zrínyi Miklós első házassága). In *Irodalmi Magazin*, 2014, roč. 2, č. 4, s. 40 – 43.

BÓNA, Martin – BARTA, Peter – RAGAČ, Radoslav – PIVKO, Daniel. Výsledky doterajšieho výskumu hradu Revište. In *Archaeologia historica*, 2014, roč. 39, s. 563 – 579.

ČATAYOVÁ, Silvia. Urbanonymia mesta Zvolen a jej premeny. In MÚCSKOVÁ, Gabriela (ed.). *Varia 16 : Zborník materiálov zo 16. kolokvia mladých jazykovedcov*. Bratislava : Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV, 2009, s. 78 – 85.

ČELKOVÁ, Mária – ČELKO, Mikuláš – GRAUS, Igor. *Portréty komorských grófov a osobností baníctva a hutníctva na území Slovenska v 17. – 19. storočí*. Košice : Banská agentúra, 2007.

DICKSON, Peter George Muir. *Finance and Government under Maria Theresia, 1740 – 1780*. Vol. 1. New York : Oxford University Press, 1987.

GAZDÍK, Karol. Hrad a panstvo Revište. In *Vox discipuli historiae – Zborník prác študentov Katedry histórie FF UKF v Nitre*, 2014, roč. 4, s. 7 – 48.

GINDL, Jozef. Banskokomorské majetky na strednom Slovensku vo svetle zrovnacích štatistík k roku 1721. In *Historický zborník kraja*, 1968, roč. 4, s. 87 – 102.

GINDL, Jozef. K dejinám dvoch pohronských erárnych panstiev. In *Spravodaj Štátneho ústredného banského archívu v Banskej Štiavnici*, 1978, roč. 4, č. 3 – 4, s. 55 – 63.

HORVAT-LEVAJ, Katarina – TURKALJ PODMANICKI, Margareta. A Symbol of Habsburg Military Power: the Slavonian General Command Palace in Osijek (1723). In *RIHA Journal*, 2020, s. 1 – 35.

JANKOVICS, József. Instrukció Draskovics Ádám és Erdődy Sándor gráci, és Draskovics Pál nagyszombati diákok számára. In *Septempunctata : Tanulmányok Petróczy Éva hatvanadik születésnapjára*. Budapest : rec.iti, 2011, s. 51 – 60.

JANURA, Tomáš. *Hrad Revište v rokoch 1526 – 1662*. Nепublikovaná výskumná správa vo vlastníctve Združenia na záchranu hradu Revište, o. z.

KAMENICKÝ, Miroslav. *Stredoslovenské striebro a jeho hutnícke spracovanie do konca 18. storočia*. Bratislava : Veda, 1995.

KAŠIAROVÁ, Elena – SÍKOROVÁ, Elena. Finančné a hmotné náklady spojené s cisárskou návštevou Banskej Štiavnice a Kremnice v roku 1751. In KOWALSKÁ, Eva – ČELKOVÁ, Mária (eds.). *Zlatá a strieborná cesta Františka Štefana Lotrinského po stredoslovenských banských mestách*. Banská Štiavnica : Slovenské banské múzeum, 2001, s. 109 – 156.

KRIŽKO, Pavel. *Z dejín banských miest na Slovensku*. Ed. Darina Lehotská. Bratislava : Vydavateľstvo SAV, 1964.

- LACKO, Miroslav. Mária Terézia, Karol Ferdinand Königsegg von Erps a reformy štátnej banskej správy v habsburskej monarchii. In VÁŘEKA, Marek – ZÁŘICKÝ, Aleš (ed.). *Císařovna Marie Terezie a střední Evropa. 300 let od narození reformátorky*. Hodonín; Ostrava; Brno : Město Hodonín; Masarykovo muzeum v Hodoníně; Filozofická fakulta Ostravské univerzity; Pedagogická fakulta Masarykovy univerzity; Real Academia Sancti Ambrosii Martyris, 2019, s. 135 – 173.
- LACKO, Miroslav. Habsburgische Verwalter der Neusohler Bergkammer und Kupferhandlung im 16. Jahrhundert. In *Zborník Slovenského banského múzea*, 2023, roč. 27, č. 1, s. 12 – 38.
- LACKO, Miroslav – KONEČNÝ, Peter. Obdobie komorskej správy hradu a panstva (1670 – 1848). In HOMOLA, Vladimír – TOMEČEK, Oto et al. *Hrad Lupča – klenot Pohronia vo svetle vekov*. Podbrezová : Železiarne Podbrezová, a. s., 2017, s. 93 – 121.
- MRVA, Ivan. Kurucká vojna na Slovensku a jej dôsledky v rokoch 1704 – 1711. In *Historický časopis*, 1996, roč. 44, č. 4, s. 583 – 610.
- PASTUCHA, Tomáš. Albrecht Grueber a jeho pôsobenie v Banskej Štiavnici v 17. storočí. In *Zborník Slovenského banského múzea*, 2023, roč. 27, č. 1, s. 40 – 53.
- SOUKUP, Rudolf Werner. *Chemie in Österreich : Bergbau, Alchemie und frühe Chemie von den Anfängen bis zum Ende des 18. Jahrhunderts*. Wien; Köln; Weimar : Böhlau Verlag, 2007.
- ZANGERL, Julia. Die Bedeutung des Salzamtes Wien für die landesfürstlichen Finanzen in der zweiten Hälfte des 16. Jahrhunderts. In EDELMAYER, Friedrich – LANZINNER, Maximilian – RAUSCHER, Peter (eds.). *Finanzen und Herrschaft : Materielle Grundlagen fürstlicher Politik in den habsburgischen Ländern und im Heiligen Römischen Reich im 16. Jahrhundert*. Wien; München : Böhlau Verlag, 2003, s. 215 – 233.

SUMMARY

Revište Castle and Domain in Era of the Habsburg State Administration

The study is focussed on acquirement, governing and material culture of the Revište castle and domain during the Habsburg state administration, i.e. from its assumption by the chamber government in 1661 to a loss of commercial and political importance of the state mining enterprising in the second decade of the nineteenth century. The Revište domain situated in the Lower Hungarian mining district (in present-day Central Slovakia) represented a worth material basis for the complex of state mining enterprises in the eighteenth century. Especially in the second half of the eighteenth century, the Revište chamber estate was the most profitable state dominion in large district of the Chief Chamber-County Office (*Oberstkammergrafenamt*) in Banská Štiavnica. The mentioned office represented the Habsburg government of very yielding state mining enterprises in Lower Hungary, i.e. in several mining areas near the royal towns Banská Štiavnica (*Schemnitz*), Kremnica (*Kremnitz*), and Banská Bystrica (*Neusohl*).

The agrarian production on the Revište dominion was centred on a saturation of material needs of the state mining enterprising, and mainly on breeding the vehicular animals that were used in carter's business as well as in supplying the populous labourers with baking products and beer. In this carrying trade, many serfs from the villages on this state domain were involved and also the state officials ensured these transports at the expense of the domain as an estate enterprising. Before 1725, the carters from the Revište domain had provided transports of copper semifinished products from the Banská Bystrica copper enter-

prise to a repository in Bratislava (*Pressburg*) as well as transports of various commodities for demands of state mines in Banská Štiavnica and Kremnica. After building-up of the central state smeltery in Žarnovica, these carters were engaged predominantly in transports of charcoal for this large smelting plant. Building the smelting works in Žarnovica after 1740 became one of distinctive impulses to economic growth of the Revište domain in the second half of the eighteenth century that was not investigated in the actual historical research yet. The state brewery in Žarnovica had represented one of several plants on this estate initially, but later it was established as a separate enterprise with extraordinary yields, subjected directly to the Chief Chamber-County Office in Banská Štiavnica.

The history of material culture of the Revište castle was very dynamic after its acquirement for the Mining Chamber from noble landlords. Until the late seventeenth century, the castle and its movables including the arms and ammunition remained in form, which was left by the noble Dóczy family before 1650. With regard to an economic regress of this family and several confrontations of last Dóczy family members in the first half of the seventeenth century, the state of castle presented in this paper corresponds with a situation of the castle before 1600. A small number of state clerks directing the Revište estate did not find new utilization for the castle after 1711, i.e. after the defeat of the Rákóczi's rebellion, and they removed the residence of the domain administration into near town Žarnovica, where the more comfortable so-called Upper Manor House was situated. Although the state administration became a largest landowner in the whole Hungarian Kingdom until 1787, state-administrated estates and castles were not in focus of systematic historical research yet. For that reason, this phenomenon offers multiple different research perspectives in the field of social and economic history.

Mgr. Miroslav Lacko, PhD., Friedrich-Schiller-Universität,
Friedrich-Christian-Lesser-Kolleg für Ostmitteleuropa,
DE-07743 Jena, Fürstengraben,
e-mail: <mir.lacko@gmail.com>
ORCID ID: 0009-0002-5491-0598

Obr. 1 Celkový pohľad na hrad Revište v súčasnosti (foto: Miroslav Lacko)

„Kauza Dechet“ očami Svätej stolice

EMÍLIA HRABOVEC

“The Dechet Case” through the Eyes of the Holy See

DOI: <https://doi.org/10.54937/kd.2024.15.2.172-196>

ABSTRACT: One of the most radical interventions of the communist regime in Czechoslovakia against the Catholic Church was the forcible installation of the administrator Ján Dechet in the Banská Bystrica diocese after the death of Bishop Andrej Škrábik, and later his staged election as Vicar Capitular. Its aim was to break the unity of the Church, to create within its ranks collaborating groups of “patriotic priests” and thus to dominate the Church not only by external violent means, but also from within.

Previous historical reflection on these events has been limited to the reconstruction of Church-State relations on the basis of domestic historical sources. The present study, based on recently released Vatican documents from the pontificate of Pius XII, puts the events into an international context and analyses for the first time the attitude of the Holy See towards the draconian intervention of the communist state, which unfolded in a field of tension between, on the one hand, a resolute rejection of communism and its encroachments on the freedom of the Church and an international anticommunist mobilisation, and, on the other hand, an attempt, at least in part, to reorganise and tolerate the situation, and, through a series of extraordinary measures and faculties, to allow for the proper administration of the diocese and the running of ecclesiastical life.

Keywords: Holy See, Pius XII, Communism, Slovakia, Diocese of Banská Bystrica, Ján Dechet.

Banskobystrická diecéza sa hneď po roku 1945 a ešte intenzívnejšie po definitívnom prevzatí moci komunistami v zime 1947/48 stala osobitne exponovaným politicko-ideologickým „bojiiskom“, na ktorom sa zrážal kresťanský a komunistický svetonázor a postoje. V dôsledku osobitnej miestnej situácie, charakterizovanej konfesionálne i národnostne zmiešaným obyvateľstvom a vyššou mierou sekularizácie i prezencie marxistického myslenia a komunistických aktivít než v iných slovenských regiónoch, ktoré „povstaleckú Banskú Bystricu“ v očiach novej politickej moci predurčovali pre úlohu „výkladnej skrine“ nového režimu, a napokon aj istého oslabenia miestnej Cirkvi v dôsledku vnútorných problémov a skutočnosti, že po smrti biskupa Andreja Škrábika v januári 1950 sa diecéza v rozhodujúcej chvíli uplatňovania nového cirkevnopolitického zákonodarstva ocitla bez vedenia, sa práve Banská Bystrica stala skúšobným javiskom experimentu nového typu mocenských perzekučných zásahov proti Katolíckej cirkvi v duchu „červeného regalizmu“, teda mocenských zásahov do cirkevného života, ktoré boli navonok

legitimizované štátocirkevnickým zákonodarstvom, vychádzajúcim z ducha postjozefínskeho jurisdikcionalizmu v komunistickom šate.

Biskup Andrej Škrábik

Do svojej smrti v januári 1950 stál na čele Banskobystrickej diecézy biskup Dr. Andrej Škrábik, vzdelaný a rozhľadený kňaz, bezpodmienečne oddaný svojmu kňazskému a biskupskému poslaniu, presvedčený slovenský národovec a agilný publicista, ktorý sa ešte v medzivojnovom období stal na Slovensku známy vďaka svojim ľahkým perom písaným knihám, kritizujúcim tak liberálny laicizmus, prichádzajúci na medzivojnové Slovensko najmä z českého prostredia, ako aj komunizmus.¹ Na jeseň 1939 vymenoval pápež Pius XII. (1939 – 1958) nitrianskeho kňaza Škrábika za pomocného biskupa Nitrianskej diecézy. Keď zakrátko nato v susednom Banskobystrickom biskupstve ťažko ochorel biskup Marián Blaha a bolo nevyhnutné dať mu koadjútora s právom nástupníctva, ktorý okamžite prevezme riadenie diecézy,² rozhodol sa pápež Pius XII. zveriť túto citlivú a náročnú úlohu práve Škrábikovi, napriek tomu, že pochádzal z inej diecézy a banskobystrický klérus po biskupovi Blahovi, ktorý prišiel zo Spiša, očakával „svojho“ kňaza.³ Pápež a Štátny sekretariát boli presvedčení, že Škrábik, nezatažený miestnymi problémami a spájajúci diplomatický takt s odvahou a rozhodnosťou, bude schopný vziať opraty diecézy do svojich rúk a vyriešiť jej sčasti dlhodobé problémy (kríza diecézneho seminára, zlý stav financií a zadlženosť cirkevných majetkov, zložité personálne otázky). Akej dôvere sa Škrábik vo Vatikáne tešil, dosvedčuje hodnotenie, ktoré o ňom do Ríma poslal chargé d'affaires apoštolskej nunciatúry v Bratislave Giuseppe Burzio: *„Monsignor Škrábik je opatrný muž s prirodzeným sklonom rokovať o problémoch a prekonávať prípadný odpor citlivo a zmierlivo; je však tiež človekom iniciatívny a má všetku potrebnú energiu, aby presadil opatrenia, ktoré považuje za potrebné pre ciele, ktoré si kladie.“*⁴

Biskup Škrábik, ktorý sa netajil svojím antikomunistickým a slovenským národným zmýšľaním, sa po roku 1945 stal trňom v oku novej politickej moci obnoveného ľudovodemokratického Československa, ktoré žiadalo Svätú stolicu o jeho odvolanie, dôvodiac formálne okrem iného tým, že bol vymenovaný bez vedomia exilovej československej vlády v Londýne, v čom videlo porušenie Modu vivendi z roku 1928.⁵ Silné komunistické kruhy v banskobystrickom regióne zase Škrábikovi

¹ Jeho najznámejšia protikomunistická publikácia vyšla pod pseudonymom RAJECKÝ. *Červené Slovensko*. Trnava : SSV, 1925 a 1926 (2. vydanie).

² Archivio Storico della Segreteria di Stato, Sezione per i Rapporti con gli Stati e le Organizzazioni Internazionali (ďalej ASRS), Affari Ecclesiastici Straordinari (ďalej AA.EE.SS.), Pio XII, Parte I, Cecoslovacchia, posizione (ďalej pos.) 162, foglio (ďalej f.) 2rv, apoštolský nuncius v Berlíne Cesare Orsenigo kardinálovi štátnemu sekretárovi Luigimu Maglionemu, 7. 6. 1940; Ibid., telegram chargé d'affaires apoštolskej nunciatúry v Bratislave Giuseppemu Burziovu, 14. 6. 1940.

³ ASRS, AA.EE.SS., Pio XII, Parte I, Cecoslovacchia, pos. 162, f. 7, Burzio Maglionemu, telegram, 26. 6. 1940.

⁴ ASRS, AA.EE.SS., Pio XII, Parte I, Cecoslovacchia, pos. 162, ff. 27r – 28v, Burzio Maglionemu, 14. 6. 1941.

⁵ Archivio Apostolico Vaticano (ďalej AAV), Arch. Nunz. Cecoslovacchia, busta 86, fascicolo (ďalej fasc.) 682, Forni Tardinimu, 22. 9. 1945; Ibid., fasc. 681, Forni Tardinimu, 9. 10. 1945 a v prílohe Aide-mémoire československej vlády z 8. 10. 1945. Po druhýkrát vznikla československá vláda požiadavku na odstránenie slovenských biskupov po príchode internuncia Rittera do Prahy v lete 1946. ASRS, AA.EE.SS., Pontificato Pio XII, Parte I, serie Cecoslovacchia, pos. 210, Požiadavky pražskej vlády ohľadne odvolania niektorých najdôstojnejších pánov biskupov, 24. 8. 1946.

nevedeli zabudnúť jeho antikomunistické publikácie a cirkevné potrestanie kňaza – exponovaného člena komunistickej strany a aktívneho účastníka proticirkevných perzekúcií Jozefa Straku.⁶ Tlaky na Škrábika sa zvýšili, keď komunisti definitívne prevzali moc v štáte, po krátkej taktickej etape vyčkávania a rokovaní v roku 1949 spustili otvorené prenasledovanie Katolíckej cirkvi a v biskupovi Škrábikovi našli odporcu, ktorý síce opatrne a zdvorilo, ale jasne protestoval proti komunistickým zásahom, odhaľoval ich nezákonnosť a vyzýval svojich kňazov, aby nepodľahli dezorientácii a zachovali si jednotu a vernosť Cirkvi.⁷

Keď sa zoči voči zostrujúcej sa perzekúcii začala Svätá stolica i miestna Cirkev v priebehu roku 1949 intenzívne pripravovať na nadchádzajúce zložité obdobie existencie za komunistického režimu, bolo súčasťou priprav aj úsilie vytvoriť jurisdikčné a personálne štruktúry, schopné zabezpečiť fungovanie Cirkvi aj v situácii prenasledovania a straty kontaktu so Svätou stolicou. Popri mimoriadnych fakultách, ktoré Svätá stolica postupne udeľovala biskupom a kňazom a ktoré sa týkali predovšetkým rôznych dišpenzov, vysluhovania sviatostí, dodržiavania eucharistického pôstu, spovednej jurisdikcie, otázok vnútorného fóra a pod.,⁸ malo byť v každej diecéze personálne pripravené oddelenie *potestas iurisdictionis* od *potestas ordinis*. Jurisdikčná právomoc mala byť v tajnosti zverená schopným a odvážnym kňazom bez biskupskej hodnosti, *potestas ordinis* svätiacim biskupom, vysväteným bez súčinnosti so štátom alebo v úplnej tajnosti, ktorí mali svoje poslanie prevziať v prípade zatknutia diecézneho biskupa či inej prekážky, ktorá by mu bránila vo výkone úradu. Tak bol na Spiši vysvätený Štefan Barnáš a v Trnavskej apoštolskej administratúre v tajnosti Anton Richter.⁹ Pre Banskobystrickú diecézu navrhol biskup Škrábik Svätej stolici pre túto náročnú úlohu černoškého rodáka Leonarda Sliačana, farára v Krupine, sociálne i národne angažovaného kňaza, bývalého starostu Krupiny a spolupracovníka Andreja Hlinku, ktorý sa medzi veriacimi tešil všeobecnej obľube. Pražský arcibiskup Josef Beran a niektoré ďalšie české cirkevné osobnosti, s ktorými sa dočasnému správcovi apoštolskej internunciatúry v Prahe Ottaviovi de Livovi podarilo skontaktovať, však Sliačanovo menovanie neodporučili a vyslovili obavu, že by sa proti nemu okamžite zdvihla silná nevôľa režimu. Faktom je, že krátko po biskupovej smrti v roku 1950 bol Sliačan internovaný v koncentračnom tábore pre kňazov v Mučeníkoch a v roku 1958 vo vykonštruovanom súdnom procese odsúdený na dlhoročný žalár. Keďže biskup Škrábik žiadneho iného kandidáta, ktorého by považoval za dostatočne pevného a odvážneho, nenašiel, k menovaniu pomocného biskupa do Banskej Bystrice nedošlo.¹⁰

⁶ K Strakovi pozri PETRANSKÝ, Ivan A. *Udalosti a osobnosti dejín katolíckej cirkvi na Slovensku v 20. storočí*. Martin : Matica slovenská, 2020, s. 36, 74, 113, 180, 185, 190.

⁷ K pôsobeniu Andreja Škrábika v Banskobystrickej diecéze pozri všeobecne BRENDZA, Gabriel. *Biskupská služba banskobystrického biskupa Dr. Andreja Škrábika v rokoch 1941 – 1950*. Dizertačná práca. Bratislava : RKMBF UK, 2001.

⁸ AAV, Arch. Nunz. Českoslovacchia, busta 95, fasc. 735, ff. 130r – 153r, 154rv; ASRS, AA.EE.SS., Pio XII, Parte I, Cecoslovacchia, pos. 220.

⁹ K Richterovmu menovaniu pozri ASRS, AA.EE.SS., Pio XII, Parte II, Cecoslovacchia, pos. 270.

¹⁰ ASRS, AA.EE.SS., Pio XII, Parte II, Cecoslovacchia, pos. 272, f. 3, zástupca Svätej stolice v Prahe Ottavio de Liva sekretárovi pre mimoriadne cirkevné záležitosti Domenicovi Tardinimu, telegram, 29. 10. 1949; Ibid., f. 160rv, Governo della diocesi di Neosolio, Appunto Bafile, 5. 1. 1950. Všeobecne k Sliačanovi

Krátke pôsobenie kapitulného vikára Daniela Briedoňa

Dňa 8. januára 1950 po krátkej, ale vážnej chorobe biskup Škrábik zomrel. Hneď potom, ako sa smutná správa dostala do Vatikánu, si tam položili otázku, či majú do osirelej diecézy vymenovať apoštolského administrátora, alebo nechať sídelnú kapitolu, aby zvolila kapitulného vikára ako dočasného správcu diecézy. Pápež Pius XII. v rozhovore so sekretárom pre mimoriadne cirkevné záležitosti („ministrom zahraničia“) Domenicom Tardiniim vyslovil pochybnosť, či sa za daných okolností možno spoľahnúť na voľbu, do ktorej isto zasiahne vláda. Proti menovaniu apoštolského administrátora zase hovoril nedostatok vhodných kandidátov v diecéze a tiež to, že v prípade jeho menovania bez súhlasu vlády sa dali predvídať vážne ťažkosti zo strany štátu. 10. januára 1950 napokon poslali z Vatikánu de Livovi do Prahy telegram, v ktorom ho žiadali o radu, návrh osôb na post apoštolského administrátora a v prípade voľby kapitulného vikára o mienku, či je vhodnou osobou, aby jej boli zverené právomoci sídelného biskupa.¹¹

Ottaviovi de Livovi bolo veľmi ťažko zaujať stanovisko. Mladý diplomat, ktorý musel po vykázaní svojho nadriadeného chargé d'affaires Gennara Verolina v júli 1949 očakávané prevziať zodpovednosť za zastupiteľský úrad, bol na nunciatúre osamotený a izolovaný. Vláda neuznala jeho diplomatický status a odmietala s ním akýkoľvek styk, Štátna bezpečnosť dňom i nocou sledovala budovu nunciatúry, jej obyvateľa i každého, kto sa k nej odvážil priblížiť, sekretára a prekladateľa nunciatúry zatkla. S miestnou Cirkvou mohol de Liva komunikovať iba prostredníctvom tajných kuriérov a od Slovenska zostal do veľkej miery odrezaný.¹² Príznačné bolo, že väčšina správ zo Slovenska neprichádzala do Ríma cez pražskú internunciatúru, ale cez Viedeň, kam ich v diplomatickej pošte pašoval najmä zamestnanec rakúskeho generálneho konzulátu v Bratislave Karl Rajnoch.¹³ Pokiaľ de Liva dostal zo Slovenska nejakú správu, tak iba nepriamo, prostredníctvom kuriérov alebo provinciála českých jezuitov Františka Šilhana, a s niekoľkodňovým oneskorením, takže pri dynamickom vývoji situácie bola často neaktuálna skôr, než k nemu dorazila.¹⁴ Tak sa stalo, že na Tardiniho urgentný telegram odpovedal až o šesť dní. Písal, že po vypočutí mienky arcibiskupa Berana a (prostredníctvom kuriéra) trnavského apoštolského administrátora biskupa Ambróza Lazíka nepovažuje vymenovanie apoštolského administrátora za oportúnne, pretože by vyvolalo okamžitý konflikt so štátom. Zároveň informoval, že medzičasom katedrálna kapitula zvolila za ka-

pozri SLIAČAN, Jozef. *Černovský trojlístok*. Černová : AlfaPrint, 2018, s. 42 – 59.

¹¹ ASRS, AA.EE.SS., Pio XII, Parte II, Cecoslovacchia, pos. 272, f. 160rv, Governo della diocesi di Neosolio, Appunto Bafile 9. 1. 1950 a záznam Tardiniho rukou o audiencii u pápeža Pia XII. 8. a 10. 1. 1950; Ibid., f. 158, Tardini de Livovi, telegram, 10. 1. 1950.

¹² AAV, Arch. Nunz. Cecoslovacchia, busta 94, fasc. 723, de Liva Tardiniu, 21. 9. 1949; HRABOVEC, Emília. *Stratégie Svätej stolice v konfrontácii s komunistickým režimom v Československu v kontexte studenej vojny (1948 – 1950)*. In *Historia Ecclesiastica*, 2023, roč. 14, č. 2, s. 184 – 185.

¹³ RAJNOCH, Karl. *Die Erfahrungen eines österreichischen Zeitzeugen in der ČSR in den Jahren 1945 bis 1957. (Der Polizei- und Justizterror in der stalinistischen und poststalinistischen Ära)*. Wien : [s. n.], 2000, s. 18 – 20, nepublikované memoáre, strojopisný výtlačok v archíve autorky. Väčšinu situačných správ, ktoré viedenská nunciatúra zasielala do Vatikánu a ktoré budú v ďalšom texte citované, písal a cez hranicu prenášal Karl Rajnoch.

¹⁴ HRABOVEC, *Stratégie Svätej stolice v konfrontácii s komunistickým režimom v Československu v kontexte studenej vojny (1948 – 1950)*, s. 185.

pitulného vikára Mons. Daniela Briedoňa, bývalého generálneho vikára biskupov Blahu i Škrábika, ktorý je síce „menej odvážny, ako zosnulý biskup“, ale dobre pozná diecézu a klérus mu dôveruje.¹⁵

Daniel Briedoň sa po voľbe dostal do zložitej situácie. V zmysle nových cirkevno-politických zákonov zo 14. októbra 1949 predpisoval štát pri každej cirkevnej nominácii akéhokoľvek stupňa predbežný súhlas štátu s voľbou / menovaním.¹⁶ Briedoň síce výsledky voľby štátnym úradom notifikoval, ale neurobil tak pred voľbou a nežiadal o štátny súhlas, pretože mu v tom bránilo kánonické právo: voľba kapitulného vikára bola tajná a jej výsledok vopred neznámy, post kapitulného vikára mal vnútrocirkevný charakter, kým záväzok Svätej stolice, umožňujúci štátu vyjadriť politické námietky, sa týkal iba diecéznych biskupov, navyše platnosť Modu vivendi z roku 1928, z ktorého tento záväzok vyplýval, už Svätá stolica považovala za viac než spornú. Štát Briedoňovu notifikáciu neprijal a hrozil, že v prípade nevyplnenia svojich požiadaviek bude považovať post za vakantný, obsadí ho vo vlastnej réžii a voči Briedoňovi uplatní trest, vyplývajúci z porušenia platných zákonov. Briedoň sa v tejto situácii obrátil pomocou kuriéra na nunciatúru so žiadosťou o radu, ako sa má zachovať. De Liva otázku telegrafoval do Ríma, nevediac, že Briedoň medzitým na tlak štátnych orgánov opustil biskupský úrad.¹⁷

Vo Vatikáne sa po príchode de Livovho telegramu začali intenzívne radiť, čo robiť a zvolali poradu vysokých úradníkov, zodpovedných za záležitosti východnej Európy (Corrado Bafile, Pericle Felici, Luigi Poggi). Bafile, konceptný úradník zodpovedný pre Československo, pripravil analytický podklad, v ktorom konštatoval, že dovtedy iba Nemecká ríša cez vojnu žiadala predbežný súhlas s menovaním apoštolských administrátorov a kapitulných vikárov, Svätá stolica však o súhlas nežiadala a usilovala sa vyhnúť ich menovaniu. Teraz je situácia dramatickejšia, usudzoval Bafile, pretože požiadavka československého štátu sa opiera o platnú vnútroštátnu legislatívu, ktorá hrozí vážnymi sankciami vrátane svojvoľného dosadenia nového hodnostára a uväznenia zvoleného kapitulného vikára, a režim vníma prípad ako prvú skúšku uplatňovania nového zákonodarstva.¹⁸ Felici a Poggi radili, že kapitulný vikár, ktorý svoju voľbu už štátu oznámil, by mal upustiť od akýchkoľvek ďalších krokov alebo svoju voľbu nanajvýš opätovne notifikovať. Bafile sa naopak nazdával, že nebolo vhodné situáciu ďalej vyostrovať. „*Pokiaľ išlo o to postaviť sa proti novým zákonom, episkopát i klérus tak s podporou Svätej stolice zo všetkých síl robili. Dnes sú však zákony bolestnou realitou, ktorá môže trvať ktovie ako dlho a ktorú nemožno ignorovať*“. Keďže však voľba kapitulného vikára nebola opatrením Svätej stolice, ale diecézneho orgánu, „*možno sa aj neprotiviť tomu, aby kapitulný vikár alebo dekan kapituly, tamquam ex se a obnoviac protest, požiadal o štátny súhlas*“.¹⁹

¹⁵ ASRS, AA.EE.SS., Pio XII, Parte II, Cecoslovacchia, pos. 272, f. 157, de Liva Tardinimu, telegram, 16. 1. 1950.

¹⁶ Par. 17 Zákona č. 218/1949 Zb.

¹⁷ Briedoň opustil biskupský úrad 20. 1. 1950, de Liva telegrafoval do Ríma v ten istý deň večer a telegram pricestoval do cieľa 21. 1. 1950 dopoludnia. ASRS, AA.EE.SS., Pio XII, Parte II, Cecoslovacchia, pos. 272, f. 156r, de Liva Štátnemu sekretariátu, telegram, prišiel 21. 1. 1950.

¹⁸ ASRS, AA.EE.SS., Pio XII, Parte II, Cecoslovacchia, pos. 272, f. 154r, Vicario capitolare di Neosolio, Appunto Bafile, 21. 1. 1950.

¹⁹ ASRS, AA.EE.SS., Pio XII, Parte II, Cecoslovacchia, pos. 272, f. 154rv, Vicario capitolare di Neosolio, 21. 1. 1950.

Proti sebe teda stáli dve rôzne mienky: neústupčivý postoj, ktorý odmietal akékoľvek kompromisy s komunistickou mocou, a postoj, ktorý – v istom zmysle anticipujúc neskoršiu vatikánsku východnú politiku – vychádzal z toho, že komunistický režim bol skutočnosťou, ktorá bude trvať dlho, a preto bolo potrebné nájsť spôsob, ako v rámci jeho štruktúr a predpisov umožniť Cirkvi prežitie. Na Štátnom sekretariáte si boli navyše vedomí skutočnosti, že výsledok merania síl v banskobystrickej kauze bude mať precedenčný charakter pre ostatné diecézy v Československu i v iných štátoch komunistického bloku. Aké zložité bolo ich rozhodovanie, dosvedčuje aj niekoľko zachovaných doškrtaných konceptov odpovede de Livovi s rôznou, sčasti diametrálne odlišnou textáciou, ako aj rukopisná poznámka Domenica Tardiniho na margu jedného z nich: „*Som si veľmi neistý. Zákon je nespravodlivý. Precedens by sa týkal všetkých štátov pod komunistickou vládou.*”²⁰ Trvalo napokon celých päť dní, kým de Livovi na jeho urgentnú otázku telegraficky odpovedali, že Mons. Briedoň, ktorý už štátnej autorite svoju voľbu oznámil, nemá podniknúť žiadne iné kroky. Zároveň však má pri každej vhodnej príležitosti „*zdôrazniť vážnosť a nespravodlivosť vládneho diktátu, po akom nesiahli ani nemecké národnosocialistické úrady*”.²¹ Svätá stolica sa teda v tejto fáze rozhodla pre neústupčivý variant.

V zmysle tejto inštrukcie odkázal de Liva Briedoňovi, aby o štátny súhlas nežiadal.²² Zakrátko nato však od neho dostal list, v ktorom ho kapitulný vikár informoval, že mu Slovenský úrad pre veci cirkevné prostredníctvom vládneho zmocnenca ešte 20. januára 1950 zakázal výkon jurisdikcie i vstup na biskupský úrad.²³ Keď de Liva list preposlal do Ríma, reagoval Tardini telegrafickou inštrukciou, aby sa kapitulný vikár Briedoň postaral o vedenie diecézy „*spôsobom, aký okolnosti umožnia, prípadne delegujúc právomoci iným kňazom*”. Tušiť, aký scenár by zo strany štátnych úradov mohol nasledovať, pridal Tardini aj upozornenie, aby de Liva pripomenul kňazom, že nikto nesmie prijať cirkevný úrad, ktorý by mu prípadne ponúkli štátne orgány, a ak tak urobí, bude takéto menovanie neplatné.²⁴

Čo konkrétne robiť, zostávalo však v Apoštolskom paláci naďalej neisté. Opätovne zvažovali aj zavrhlí menovanie apoštolského administrátora, tentoraz z radov ordinárov okolitých diecéz, súc presvedčení, že by narazil na silný odpor štátu, ktorý by mu znemožnil pôsobenie. Rovnako zvažovali i zavrhlí alternatívu, že pápež udelí kapitulnému vikárovi biskupskú hodnosť, aby tak zvýšil jeho autoritu, pretože sa obávali, že Daniel Briedoň, ktorého ani biskup Blaha, ani biskup Škrábik nikdy neuvádzali medzi potenciálnymi kandidátmi na biskupstvo, nebude mať dosť sily a odvahy, aby čelil veľkým tlakom a nástrahám režimu a ako vysväteného biskupa by ho mohol režim ešte väčšmi zneužiť. Ani posledná ústupová línia, aby zvolený kapitulný vikár menoval generálneho vikára alebo navrhol kapitule voľbu administrátora, ktorý by *tamquam ex se*, teda z vlastnej iniciatívy, bez toho, aby kom-

²⁰ ASRS, AA.EE.SS., Pio XII, Parte II, Cecoslovacchia, pos. 272, f. 155r, koncepty telegrafickej odpovede de Livovi, 21. 1. 1950 a Tardiniho rukopisná poznámka na margu.

²¹ ASRS, AA.EE.SS., Pio XII, Parte II, Cecoslovacchia, pos. 272, f. 152r, Tardini de Livovi, telegram, 26. 1. 1950.

²² AAV, Arch. Nunz. Cecoslovacchia, busta 94, fasc. 723, ff. 310r-313r, de Liva Tardinimu, 2. 2. 1950.

²³ ASRS, AA.EE.SS., Pio XII, Parte II, Cecoslovacchia, pos. 272, f. 149, Briedoň nunciature, 24. 1. 1950.

²⁴ ASRS, AA.EE.SS., Pio XII, Parte II, Cecoslovacchia, pos. 272, f. 141, Tardini de Livovi, telegram, b.d.

promitoval pápežskú alebo diecéznu autoritu, požiadal o odiózný štátny súhlas, sa nakoniec nejavila ako schodná, pretože sa dalo predpokladať, že režim takýto manéver neprijme a súhlas neudelí.²⁵

Reakcia Svätej stolice na vymenovanie administrátora Jána Decheta

Kým vo Vatikáne pretrvávala neistota ohľadne ďalšieho konania, dostali udalosti na Slovensku rýchly spád. 3. februára 1950 bol kapitulný vikár Briedoň pozvaný do Bratislavy na stretnutie s vedúcim Slovenského úradu pre veci cirkevné Gustávom Husákom, z ktorého sa vrátil celkom otrasený. Členov kapituly vzápätí požiadal, aby o štátny súhlas s jeho voľbou požiadala kapitula, ktorá tak aj urobila, dostala však iba ostrú zamietavú odpoveď. Tlak na Briedoňa pokračoval 11. februára, keď ho v Banskej Bystrici navštívil prednosta I. odboru Slovenského úradu pre veci cirkevné Emil Göllner. Jeho výsledkom bolo, že Briedoň oznámil kapitule, že sa funkcie kapitulného vikára zrieka. Ešte v ten istý deň zasiahla štátna moc a Slovenský úrad pre veci cirkevné z vlastnej právomoci vymenoval administrátora diecézy v osobe Jána Decheta.²⁶ Komunistický režim tak jasne demonštroval úsilie využiť nové legalistické nástroje, aby rozleptal jednotu Cirkvi, vytvoril si v jej radoch skupinu kolaborujúcich „vlasteneckých kňazov“ a podmanil si Cirkev nielen vonkajšou perzekúciou, ale aj zvnútra.

Ottavio de Liva informoval Svätú stolicu o udalostiach v Banskej Bystrici v správe z 15. februára, ktorú odoslal prostredníctvom leteckého kuriéra švajčiarskeho veľvyslanectva v Prahe. Oznamoval v nej tiež, že banskobystrická kapitula, súc si vedomá neprávoplatnosti Dechetovej nominácie, prevzala *collegialiter* vládu nad diecézou, preniesla mimoriadne právomoci na obvodných dekanov a žiadala Svätú stolicu o ďalšie inštrukcie.²⁷ Na druhý deň poslal de Liva do Vatikánu šifrovaný telegram, v ktorom žiadal, aby Svätá stolica čo najskôr verejne vyhlásila Jána Decheta a jeho najbližších spolupracovníkov (kancelára a sekretára biskupského úradu) za exkomunikovaných v najťažšej forme *vitandi*.²⁸

Vzhľadom na závažnosť situácie sa Svätá stolica rozhodla reagovať okamžite. Verejné vystupovanie kňazov v prospech komunistického režimu pokladala od začiatku za jeden z najnebezpečnejších fenoménov, ktorý zneisťoval a dezorientoval veriacich, rozleptával Cirkev zvnútra a zavádzal verejnú mienku nielen v danej krajine, ale aj na Západe, vytvárajúc ilúziu, že spolupráca Cirkvi s komunistickým režimom bola možná alebo dokonca Cirkvi prospešná. Chargé d'affaires Svätej stolice v Československu Gennaro Verolino preto od jari 1948 dôrazne nabádal biskupov, aby proti takýmto kňazom zásadne zakročovali, a kritizoval tých, ktorí prejavovali prílišné opatrníctvo či ústretovosť, najmä pražského arcibiskupa Josefa Berana,

²⁵ ASRS, AA.EE.SS., Pio XII, Parte II, Cecoslovacchia, pos. 272, f. 148rv, Vicario Capitolare di Neosolio, Appunto Bafile, 12. 2. 1950.

²⁶ VNUK, František. *Vládni zmocnenci na biskupských úradoch v rokoch 1949 – 1951*. Martin : Matica slovenská, 1999, s. 111 – 114.

²⁷ ASRS, AA.EE.SS., Pio XII, Parte II, Cecoslovacchia, pos. 272, f. 142rv, de Liva Tardinimu, 15. 2. 1950; Ibid., ff. 21rv – 22r, Situazione della Diocesi di Neosolio, 7. 3. 1952.

²⁸ ASRS, AA.EE.SS., Pio XII, Parte II, Cecoslovacchia, pos. 272, de Liva Tardinimu, urgentný šifrovaný telegram, 16. 2. 1950.

horúceho českého patriota, ktorému spočiatku ťažko padlo povedať nie ministrovi Alexejovi Čepičkovi, odvolávajúcemu sa na vlastenecký český záujem, a zasiahnuť proti prokomunistickému kňazovi a svojmu bývalému druhovi z koncentračného tábora Josefovi Plojharovi. V máji 1948 mu na Verolinov tlak nakoniec napísal list, v ktorom mu pohrozil, že keď nestiahne svoje meno zo zoznamu kandidátov do parlamentných volieb, nedovolí mu celebrowať sv. omše vo svojej arcidiecéze.²⁹ Verolino, ktorý si uvedomoval, že pre komunistický režim mal cirkevne cenzurovaný kňaz „menšiu politickú cenu“, pretože nebol vstave priťahnuť katolíkov, však považoval arcibiskupovu reakciu za príliš slabú a v správe Tardinimu neskrýval sklamanie: „Žiaľ, nie je to suspendovanie zo slávenia sv. omše, ktoré urobí na Plojhara dojem. To, čo by ním mohlo trochu pohnúť (a viac než ním by pohnulo vládou), by bolo verejné vyhlásenie jeho cirkevného trestu, čo by bolo v každom prípade užitočné na obranu dobrého mena Cirkvi.“³⁰

Aj v Dechetovom prípade preto Štátny sekretariát považoval za potrebné konať okamžite a požiadal Konzistoriálnu kongregáciu, aby čo najrýchlejšie publikovala Dechetovu exkomunikáciu v najťažšej forme *vitandus*, obmedziac sa však zatiaľ iba na osobu štátom dosadeného administrátora.³¹ Všetkým zástupcom Svätej stolice (nunciom, apoštolským delegátom) v relevantných západných štátoch bol zároveň telegraficky rozposlaný obežník, ktorý ich žiadal zabezpečiť, aby o nevídaných zásahoch komunistického režimu a „novom dôkaze útlatku, ktorému je vystavená Katolícka cirkev“, promptne a obsiahlo informovala miestna tlač.³² Na podnet Štátneho sekretariátu a v spolupráci s ním promptne informoval verejnosť o kauze Dechet aj jezuita Fiorello Cavalli, ktorý jej venoval rozsiahly priestor v článkoch v jezuitskej revue a oficiálnom orgáne Svätej stolice *La Civiltà Cattolica* a následne v samostatných publikáciách, ktoré z týchto článkov vznikali, prekladali sa do rôznych jazykov a prostredníctvom siete nuncií a apoštolských delegátov a katolíckych médií v jednotlivých západných štátoch sa šírili po celom svete.³³

²⁹ AAV, Arch. Nunz. Cecoslovacchia, busta 87, fasc. 685, Verolino Tardinimu, 22. 5. 1948.

³⁰ AAV, Arch. Nunz. Cecoslovacchia, busta 87, fasc. 685, Verolino Tardinimu, 22. 5. 1948. Por. HRABOVEC, Emilia. Sfide e dilemmi della diplomazia pontificia di fronte al regime comunista in Cecoslovacchia (1948 - 1949). In PIATTI, Pierantonio (ed.). *Libellus quasi speculum. Studi offerti a Bernard Ardura*. Città del Vaticano : Libreria Editrice Vaticana, 2022, s. 1329 - 1330.

³¹ ASRS, AA.EE.SS., Pio XII, Parte II, Cecoslovacchia, pos. 272, f. 135r, Diocesi di Neosolio, 17. 2. 1950. SACRA CONGREGATIO CONSISTORIALIS. Decretum, 18 Februarii 1950. In *Acta Apostolicae Sedis*, 1950, roč. 42, s. 195. Príčinou obmedzenia opatrenia na samotného Decheta bolo, že de Liva si v prvom telegrame zo 16. 2. 1950 poplietol niektoré mená a hoci chybu opravil, chýbala istota o ich správnosti, a tiež to, že ako aktívni kolaboranti komunistického režimu podliehali Dechetovi spolupracovníci beztak exkomunikácii v zmysle dekrétov Svätého Oficia z 20. 6. 1949 a 1. 7. 1950.

³² ASRS, AA.EE.SS., Pio XII, Parte II, Cecoslovacchia, pos. 272, f. 135r, Diocesi di Neosolio, 17. 2. 1950; Ibid., f. 134, koncept telegramu zastupiteľstvám Svätej stolice v Paríži, Kronbergu (Nemecká spolková republika), Bruseli, Den Haagu, Madride, Londýne, Viedni, Berne, Washington, Buenos Aires a Riu de Janeiro, 17. 2. 1950. Pozri aj AAV, Nunz. Apostolica Madrid, busta 1029, fasc. 5, f. 348, telegrafický obežník Štátneho sekretariátu, ktorý nunciatúra v Madride dostala 19. 2. 1950.

³³ CAVALLI, F.[iorello] SJ. Caratteristiche della lotta contro la Chiesa in Cecoslovacchia. In *La Civiltà Cattolica*, 1950, roč. 101, vol. II, s. 121 - 136; CAVALLI, F.[iorello] SJ. Sviluppo della tattica comunista contro la Chiesa cattolica in Cecoslovacchia. In *La Civiltà Cattolica*, 1951, roč. 102, vol. I, s. 481 - 494; CAVALLI, F.[iorello] SJ. Governo comunista e Chiesa cattolica in Cecoslovacchia. Roma: Edizioni La Civiltà Cattolica, 1950; CAVALLI, F.[iorello] SJ. Cecoslovacchia. Sguardo alla storia politica e religiosa

Mobilizácia západnej tlače a verejnej mienky a hľadanie politickej podpory pre Cirkev na strane relevantných západných vlád predstavovali v tom čase jeden z pilierov „protikomunistickej stratégie“ Svätej stolice. Pius XII. a jeho spolupracovníci vnímali s veľkými obavami, že v západnom svete sa otvorene či subtilne šírila komunistická propaganda, či už prostredníctvom silných komunistických strán v Taliansku a vo Francúzsku, alebo prostredníctvom akademického, intelektuálneho a kultúrneho sveta, postupne ticho penetrovaného marxistickými ideami, ktoré oslabovali katolícku vieru i morálnu rezistenciu západných katolíkov voči domácim aj importovaným komunistickým vplyvom a robili ich ľahostajnými voči utrpeniu spolubratov vo viere za železnou oponou. Veľké starosti spôsobovalo pápežovi tiež to, že západné vlády síce deklarovali antikomunistické postoje, v realite sa však kvôli ekonomickým či politickým záujmom často vzdávali obrany náboženských práv prenasledovaných katolíkov.³⁴

De Livu Štátny sekretariát telegraficky informoval o všetkých krokoch, ktoré v kauze Banská Bystrica diplomaticky podnikol, a poveril ho, aby Mons. Briedoňovi, ktorého Svätá stolica naďalej považovala za legitímnu cirkevnú autoritu, opätovne odovzdal inštrukciu, podľa ktorej sa mal „*postarať o správu diecézy takým spôsobom, aký okolnosti dovoľia, prípadne delegujúc právomoci iným kňazom a predvídajúc tiež okolnosť, že môže byť [vo výkone funkcií] hatený*“.³⁵

Nezávisle od Svätej stolice, ale v jej intenciách reagovali aj slovenskí a českí biskupi, ktorí v liste kňazom zo 17. februára 1950 vyhlásili, že Dechetovo menovanie bolo z cirkevného hľadiska neplatné, štátom dosadený administrátor nemal žiadnu jurisdikciu a ako uzurpátor cirkevného úradu podliehal exkomunikácii osobitne rezervovanej Svätej stolici.³⁶

V tejto situácii videla Svätá stolica najurgentnejšiu úlohu v tom, ako zabezpečiť riadnu správu ťažko skúšanej Banskobystrickej diecézy. Potvrdila preto mimoriadne právomoci delegované obvodným dekanom a zároveň vymenovala tajného apoštolského administrátora diecézy *ad nutum Sanctae Sedis* v osobe ordinára susedného Nitrianskeho biskupstva, biskupa Eduarda Nécseya. Na Štátnom sekretariáte si v tejto súvislosti už po tretíkrát položili otázku, či by nebolo vhodné vyme-

d'un popolo schiavo del comunismo. Roma: Edizioni La Civiltà Cattolica, 1950. ASRS, AA.EE.SS., Pio XII, Parte II, Cecoslovacchia, pos. 285.

³⁴ AAV, Arch. Nunz. Cecoslovacchia, busta 88, fasc. 688, chargé d'affaires internunciatúry v Prahe Verolino Tardinimu, 3. a 17. 5. 1949 (o rozhovoroch s vyslancami Francúzska a Veľkej Británie v Prahe); Ibid., Nunz. Apostolica Madrid, busta 1029, fasc. 3, f. 278, Tardini nunciovi v Madride Cicognanimu, 24. 4. 1950. HRABOVEC, Emilia. Challenges and Dilemmas of the Papal Diplomacy in Front of the Bolshevization of Czechoslovakia (1945 – 50). In UNGER ALVI, Simon - VALBOUSQUET, Nina (eds.). *War and Genocide, Reconstruction and Change. The Global Pontificate of Pius XII, 1939 – 1958*. New York; Oxford : Berghahn, 2024, s. 244; HRABOVEC, Emilia. Slovak Catholic Anticommunism in Exile and Pius XII (1945 – 1958). In ARCHAMBAULT, Fabien - PETTINAROLI, Laura - ROULIN, Stéphanie (eds.). *Catholicisme et Anticommunisme: l'apogée du pontificate de Pie XII*. Roma : EFR, 2025 (pripravuje sa); CHENAUX, Philippe. *Un'Europa vaticana? Dal piano Marshall ai Trattati di Roma*. Roma : Studium, 2017, s. 43 – 45.

³⁵ ASRS, AA.EE.SS., Pio XII, Parte II, Cecoslovacchia, pos. 272, f. 134r, koncept šifrovaného telegramu Tardiniho de Livovi, 17. 2. 1950.

³⁶ LETZ, Róbert (ed.). *V hodine veľkej skúšky*. Trnava : SSV, 2007, s. 677 – 680. Taliansky preklad listu in ASRS, AA.EE.SS., Pio XII, Parte II, Cecoslovacchia, pos. 272, ff. 131r-132r.

novat' spomedzi diecézneho kléru vakantnej diecézy apoštolského administrátora, prípadne vo funkcii Nécseyovho pomocného biskupa, ktorý by sídlil v Banskobystrickej diecéze, myšlienku však napokon definitívne zavrhol, súc presvedčení, že nový biskup by bol konfrontovaný s ťažko prekonateľnými ťažkosťami a vystavený nebezpečenstvu prenasledovania a uväznenia.³⁷

Na jar 1950 sa komunistický režim v Československu pripravoval na najtvrdšie zásahy proti Cirkvi, akými boli likvidácie kláštorov, kňazských seminárov a Gréckokatolíckej cirkvi na Slovensku, a nechcel, aby mal pri tom nepríjemného vatikánskeho svedka, ktorý by Cirkev povzbudzoval k odporu a informoval západný svet. V polovici marca 1950, bezprostredne po odvolaní ministra zahraničia Vlada Clementisa, bol preto posledný zástupca Svätej stolice v Prahe Ottavio de Liva vykázaný z Československa.³⁸

V predvečer najsilnejších útokov proti Katolíckej cirkvi tak Svätá stolica stratila posledný priamy kontakt s Cirkvou v Československu. Počas nasledujúcich krvavých olovených päťdesiatych rokov sa do Apoštolského paláca dostávali iba útržky správ o jej situácii, spravidla sprostredkované západnými, najmä talianskymi, rakúskymi a francúzskymi diplomatmi alebo slovenským a českým exilom. Najagilnejším informátorom o situácii Katolíckej cirkvi na Slovensku bol pracovník rakúskeho generálneho konzulátu v Bratislave Karl Rajnoch, ktorý vyrástol na Slovensku a dobre poznal nielen slovenský jazyk, ale aj krajinu a ľudí – jedným z jeho blízkych priateľov bol aj biskup Michal Buzalka, svätiaci biskup Trnavskej apoštolskej administratúry sídliači v Bratislave. V decembri 1950 bol však Rajnoch na ulici v Bratislave zatknutý a odsúdený na dlhoročný žalár.³⁹ Počas nasledujúcich mesiacov pod tlakom komunistického režimu zatvorili svoje brány všetky západné konzulárne zastupiteľstvá v Bratislave s jedinou výnimkou rakúskeho generálneho konzulátu. Tento tlak mal ideologickú motiváciu, ktorá v atmosfére vrcholiacej studenej vojny odmietala kontakty so západným zahraničím, ale aj štátnopolitickú, ktorej cieľom bolo zlikvidovať posledné zvyšky autonómneho postavenia Slovenska a jeho kontaktov so zahraničím. Príznačné bolo, že jedným zo zásadných dôvodov, prečo musel chargé d'affaires Svätej stolice v Prahe Gennaro Verolino v júli 1949 na žiadosť Prahy opustiť Československo, bola skutočnosť, že koncom júna 1949 navštívil Slovensko.⁴⁰ Pre diplomatov sídliačich v Prahe nebolo v týchto rokoch jednoduché dostať sa na Slovensko alebo získať odtiaľ správy, takže sa Slovensko ocitlo prakticky v izolácii, uzavreté pred svetom dvojitou železnou oponou sovietskeho bloku

³⁷ ASRS, AA.EE.SS., Pio XII, Parte II, Cecoslovacchia, pos. 272, f. 57r. Governo della Diocesi di Neosolio, 30. 3. 1950.

³⁸ ASRS, AA.EE.SS., Pontificato Pio XII, Cecoslovacchia, pos. 276, de Liva Tardinimu, 14. 3. 1950; Ibid., nóta Ministerstva zahraničných vecí Apoštolskej internunciatúry, 16. 3. 1950; HRABOVEC, *Stratégia Svätej stolice v konfrontácii s komunistickým režimom v Československu v kontexte studenej vojny (1948 – 1950)*, s. 190 – 191.

³⁹ Rozhovor autorky s Univ. Doz. Dr. Karlom Rajnochom v jeho byte vo Viedni 17. 2. 2006. Pozri tiež jeho spomienky RAJNOCH, *Die Erfahrungen eines österreichischen Zeitzeugen in der ČSR in den Jahren 1945 bis 1957*, s. 80 – 84; HRABOVEC, Emília. Tajná anketa o slovenskej štátnosti. In *Historický zborník*, 2016, roč. 26, č. 2, s. 85 – 91.

⁴⁰ HRABOVEC, *Sfide e dilemmi della diplomazia pontificia di fronte al regime comunista in Cecoslovacchia (1948 – 1949)*, s. 1351 – 1356.

a Československa.⁴¹ Keď sa v priebehu nasledujúcich mesiacov stále viac sťažovali aj možnosti úteku cez prísne strážené hranice a do cudziny prichádzali z cirkevných radov vo veľkej väčšine iba celkom mladí ľudia – rehoľníci, bohoslovci, ktorí nevedeli poskytnúť zásadnejšie správy, ocitla sa Svätá stolicu vo vážnej informačnej núdzi. Čriepky správ, ktoré k nej prichádzali, si navyše často protirečili, čo však nebolo iba dôsledkom nepriechodnej hranice, ale aj samotnej rozporuplnej situácie.

Protirečivé boli aj správy o tom, aký má administrátor Ján Dechet vzťah k banskobystrickému kléru. Správy, ktoré posielala viedenská nunciatura, tvrdili, že je úplne izolovaný, diecézny klérus i veriaci sa od neho dištancujú, takže aj na jeho verejnej inauguračnej sv. omši 19. marca 1950 sa zúčastnili iba komunistickí funkcionári a „komunizujúci kňazi“ („*sacerdoti comunisteggianti*“), pozvášaní z celého Československa, rovnako ako rozličné podporné deputácie, ktoré ho navštevujú, tvoria z veľkej väčšine nekatolíci, resp. ateisti. Zároveň sa však v správach písalo, že vnútorne nepokojný a rozorvaný Dechet, ktorý podľa vlastného svedectva post administrátora prijal iba zo strachu pred uväznením, našiel nejaký *modus vivendi* s niektorými kľúčovými predstaviteľmi banskobystrického duchovenstva, sám sa zväčša obmedzoval na vonkajšiu hru (ktorej súčasťou však boli aj tvrdé verbálne útoky na episkopát a Svätú stolicu), reálny výkon jurisdikcie ale prenechal dvom členom sídelnej kapituly, resp. obvodným dekanom.⁴²

Postupom času sa Vatikánu potvrdzoval tento druhý obraz: Navonok riadil diecézu komunistickým režimom dosadený administrátor Dechet, v skutočnosti však predovšetkým vystupoval na prorežimných podujatiach, neváhajúc pri tom aj tvrdo napádať Svätú stolicu a episkopát, a vybavoval hospodársko-administratívne záležitosti diecézy, teda záležitosti *in temporalibus*, kým minimálne časť jurisdikcie a rozhodnutí *in spiritualibus* na základe osobitných právomocí vykonával Svätou stolicou poverený tajný administrátor *ad nutum* biskup Nécsey prostredníctvom obvodných dekanov, resp. niektorých ďalších poverených kňazov. Corrado Bafile v analýze z januára 1951, ktorú čítal aj pápež, zhrnul situáciu nasledovne: „*Správa diecézy pokračovala uprostred veľkých ťažkostí. Zdá sa, že apoštolskému administrátorovi Nécseyovi sa podarilo uchovať svoje poverenie v tajnosti a spravovať diecézu pomocou delegátov. Zdá sa tiež, že Dechet, ktorého vláda podporovala ako symbol revolty proti Rímu a ktorý sa vo svojich prejavoch ukázal ako rebel, uplatňoval pri správe diecézy istú voľnosť a obmedzil sa – ako referoval známy saleziánsky informátor – na hospodársku správu, ponechajúc faktickú duchovnú vládu nad diecézou kapitule alebo Mons. Briedoňovi*“.⁴³

⁴¹ Österreichisches Staatsarchiv Wien, Archiv der Republik (ďalej ÖStA, AdR), AA, II-pol 1950, Karton 130, 1/Pol/50, Nedwed Gruberovi, 31.1.1950; Ibid., 16/Pol/50, Nedwed Gruberovi, 7.4.1950; Ibid., 19/Pol/50, Nedwed Gruberovi, 4.5.1950; Ibid., 185, 6/Pol/51, Jilek Gruberovi, 6.8.1951; Ibid., 23/Pol/51, Jilek Gruberovi, 24.8.1951. Archivio Storico del Ministero degli Affari Esteri e della Cooperazione Internazionale della Repubblica Italiana, Roma (ASMAECI), Affari Politici 1951-1957, busta 1138, vyslanec v Prahe Vanni d'Archirafi ministerstvu zahraničných vecí v Ríme, 1. 6. 1951, 16. 6. 1951 a 2. 7. 1951.

⁴² ASRS, AA.EE.SS., Pio XII, Parte II, Cecoslovacchia, pos. 272, f. 56, Diocesi di Neosolio. Appunto Bafile, 15. 4. 1950; Ibid., pos. 269f, apoštolská nunciatura vo Viedni Štátnemu sekretariátu, 24. 3. 1950, správa zo 6. 3. 1950 v prílohe.

⁴³ ASRS, AA.EE.SS., Pio XII, Parte II, Cecoslovacchia, pos. 272, f. 41-42, Governo della Diocesi di Neosolio. Appunto Bafile, 12. 1. 1951. Nie je jasné, kto bol spomenutým saleziánskym informátorom.

Hoci režimu sa napriek dlhým rukám štátnobezpečnostnej a politickej hydry tajného administrátora Nécseya nepodarilo odhaliť, mocenské orgány tušili, že existovali nejaké paralelné cirkevné štruktúry, ktoré sa vymykali ich kontrole a ktoré sa preto zo všetkých síl usilovali zlikvidovať. Ťažká ruka režimu dopadla najprv na štyroch z piatich členov sídelnej kapituly (veľprepošť Karol Hölszky a kanonici Augustín Dokupil, Jur Koza Matejov a Alexander Vajcík), ktorí boli uväznení, internovaní v Mučeníkoch a prinútení k rezignácii. Vzápätí prišli na rad ďalší exponovaní kňazi, predovšetkým statočný bývalý riaditeľ Biskupského úradu Ján Tóth, farár v Podbrezovej a neskôr v Budči pri Zvolene, ktorého tvrdé prenasledovanie skončilo tragickou smrťou.⁴⁴

Voľba Jána Decheta za kapitulného vikára a Svätá stolica

Od apríla 1950 ustúpila kauza Dechet vo Vatikáne trochu do úzadia, pretože hlavnú pozornosť absorbovali nové tvrdé zásahy režimu proti reholiam, Gréckokatolíckej cirkvi, diecéznym seminárom a teologickej fakulte i proti biskupom. Banská Bystrica sa dostala do centra pozornosti opäť v januári 1951, keď režim znovu priamo zasiahol do jej vedenia a primäl jediného zostavšieho kanonika sídelnej kapituly, ustráchaného a povoľného Daniela Briedoňa, aby verejne odvolal všetky tajné fakulty a po udelení predbežného štátneho súhlasu vymenoval päťčlenný zbor konzultorov s právomocami sídelnej kapituly. Tento zbor, zložený z prorežimných kňazov, následne požiadal o štátny súhlas s voľbou Jána Decheta za kapitulného vikára Banskobystrickej diecézy a po jeho udelení voľbu uskutočnil. Novozvolený kapitulný vikár napokon zložil sľub vernosti ľudovodemokratickému štátu.⁴⁵

Vo Vatikáne sa o udalostiach dozvedeli predovšetkým vďaka informáciám viedenskej nunciatúry a francúzskeho veľvyslanectva pri Svätej stolici, ktoré Svätej stolici sprostredkúvalo správy, zasielané do Paríža francúzskym vyslanectvom v Prahe. Veľvyslanec Wladimir d'Ormesson poskytol Štátnemu sekretariátu aj francúzsky preklad homílie, ktorú Dechet predniesol na slávnostnej inštalácii 9. januára 1951, jeden deň pred tým, ako v Bratislave začal smutne známy proces proti trom slovenským biskupom, a ktorá bola podobne ako predchádzajúce verejné prejav plná tvrdých útokov proti Svätej stolici a biskupom a s odvolaním na uhorské a československé štátcirkevné zákonodarstvo podporovala červený regalizmus

⁴⁴ Ján Tóth bol vystavený neustálemu vyšetrovaniu a šikanovaniu zo strany ŠtB, až kým ho 3. 4. 1954 na fare v Budči nenašli mŕtveho. Podľa oficiálnej verzie spáchal samovraždu obesením, na mŕtvole však neboli nijaké patologické zmeny, charakteristické pre tento typ smrti, preto tejto verzii nikto z kňazov ani farníkov neveril. V roku 1993 došlo k opätovnému vyšetrovaniu prípadu, ktoré podľa vyhlásenia generálneho prokurátora Slovenskej republiky zo dňa 21. 5. 1993 potvrdilo, že v skutočnosti bol Ján Tóth obeťou trestného činu, avšak pre premlčanie už nebolo možné začať trestné stíhanie. Aspoň v cirkevnej a občianskej matrike však zmenili príčinu smrti zo samovraždy na vraždu. BRENDZA, Gabriel – BALÁŽ, Zoltán – LACKO, Richard. *Blahoslavení prenasledovaní pre spravodlivosť. Kňazi Banskobystrickej diecézy perzekvovaní totalitným režimom*. Banská Bystrica – Badín : Kňazský seminár sv. Františka Xaverského, 2006, s. 44 – 45.

⁴⁵ VNUK, *Vládni zmocnenci na biskupských úradoch v rokch 1949 – 1951*, s. 120 – 123. Taliansky preklad Dechetovho prorežimného príhovoru pri skladaní sľubu sa nachádza in ASRS, AA.EE.SS., Pio XII, Parte II, Cecoslovacchia, pos. 272, ff. 35 – 38, Discorso del sacerdote Giovanni Dechet in occasione del giuramento di fedeltà del nuovo collegio dei consultori diocesani della diocesi di Banská Bystrica.

komunistického štátu.⁴⁶ Podľa hlásení bratislavského rozhlasu Štátny sekretariát o udalostiach informoval aj vedúci slovenského vysielania Vatikánskeho rozhlasu jezuita P. Štefan Smržík, ktorý dodal, že Dechet bol tiež zvolený za člena direktória Spolku svätého Vojtecha. Smržík sa pýtal, či za daných okolností možno starobylý spolok ešte považovať za pravoverný a žiadal Štátny sekretariát o inštrukcie, ako má rozhlas na situáciu reagovať.⁴⁷

Vo Vatikáne nad odpoveďou dlhšie rozmyšľali, pretože nešlo iba o bežný žurnalistický komentár, ale o oficiálne vyjadrenie Svätej stolice k závažným udalostiam, ktoré malo byť za absencie iných možností takýmto spôsobom oficiálne tlmočené Cirkvi na Slovensku. Vatikánsky rozhlas (slovenské vysielania i latinské vysielania pre kňazov) bol v tomto čase najčastejšie využívaným komunikačným kanálom Svätej stolice smerom na Slovensko, jeho nevýhodou však bolo, že bol komunikáciou jednostrannou a v Československu navyše často technicky rušenou. V odpovedi Štátneho sekretariátu pátrovi Smržíkovi sa konštatovalo, že štátom zrežirovanú „voľbu“ kapitulného vikára treba považovať za nulitnú, a to hneď z dvoch príčin: ponajprv preto, lebo v diecéze pôsobil síce tajne, ale riadne menovaný apoštolský administrátor, a potom preto, lebo aj bez jeho existencie bola v rozpore s ustanoveniami kánonu 2265 Kódexu kánonického práva z roku 1917. Štátny sekretariát, vedomý si ťažkej pozície Cirkvi na Slovensku, však nechcel situáciu ďalej vyhrocovať, ani riskovať Nécseyovo prezradenie, a preto so súhlasom pápeža slovenského jezuitu inštruoval, aby rozhlasové vysielanie „uviedlo veci na pravú mieru, ale bez toho, aby menovalo apoštolského administrátora, a urobilo to takým spôsobom, aby nevylúčilo možnosť urovnania situácie, ktorá vznikla voľbou Decheta za kapitulného vikára“. Slovenské vysielanie Vatikánskeho rozhlasu malo preto vyhlásiť, že: 1. Decheta treba naďalej považovať za exkomunikovaného *vitandus*, keďže Svätá stolica nemá správu o tom, že by ho bola kompetentná cirkevná autorita oslobodila spod exkomunikácie uvalenej Konzistoriálnou kongregáciou dekrétom z 18. februára 1950; 2. jeho voľba bola v zmysle Can. 2265 CIC nulitná; 3. prvou podmienkou na to, aby mohol prijať cirkevné úrady, benefíciá alebo hodnosti bolo, že od Svätej stolice získa sňatie exkomunikácie. K Spolku svätého Vojtecha sa inštrukcia nevyjadri-la, pretože nechcela zásadné stanovisko k situácii Banskobystrickej diecézy miešať s menej podstatnými otázkami, ku ktorým navyše nemala presnejšie informácie.⁴⁸

Stanovisko Svätej stolice bolo teda jasné a jednoznačné. Jasné bolo však tiež, že sa usilovalo nechať pootvorené dvierka pre hľadanie východiska. Tento postoj bol charakteristický pre Štátny sekretariát, ktorý mal na rozdiel od jednoznačne priamočiarych stanovísk Svätého Ofícia zväčša tendenciu ponechávať istý priestor cirkevnej diplomacii. Vyplýval však aj zo skutočnosti, že Svätej stolici chýbali spoľahlivé informácie o pravom stave vecí. Hoci zinscenovanú voľbu vnímali vo Vatikáne ako nový násilný mocenský zásah režimu do vnútrocirkevných vecí s cieľom

⁴⁶ ASRS, AA.EE.SS., Pio XII, Parte II, Cecoslovacchia, pos. 272, f. 52-53, Allocution du nouveau vicaire capitulaire de Banska Bystrica Jean Dechet.

⁴⁷ ASRS, AA.EE.SS., Pio XII, Parte II, Cecoslovacchia, pos. 272, f. 42, Smržík Štátnemu sekretariátu, 11. 1. 1951.

⁴⁸ ASRS, AA.EE.SS., Pio XII, Parte II, Cecoslovacchia, pos. 272, f. 41 – 42, Governo della Diocesi di Neosolio. Appunto Bafile, 12. 1. 1951. Pápež Pius XII. videl a schválil inštrukciu 16. 1. 1951. Pozri aj ibid., f. 33, koncept inštrukcie pre rozhlasové vysielanie, ktorý Štátny sekretariát odovzdal P. Smržíkovi.

cirkevne normalizovať Dechetovu pozíciu, čo bolo nepochybne zámerom režimu, zároveň tušili, že pod povrchom udalostí sa mohli skrývať aj rozhodnutia legitímnej cirkevnej autority, aj keď nevedeli, aké. V tom čase ešte nepoznali osud kanonikov, nevedeli, či tajný apoštolský administrátor Nécsey neudelil konzultorom kánonickú misiu a či Dechet nezískal *in foro interno* absolúciu z exkomunikácie, po ktorej mu aj biskup Nécsey mohol udeliť jurisdikciu ako svojmu generálnemu vikárovi dovoľiac, aby navonok voči vláde figuroval ako kapitulný vikár.⁴⁹

O tom, aká bolestná neistota vládla vo Vatikáne, svedčili aj slová sekretára pre mimoriadne cirkevné záležitosti Domenica Tardiniho, ktoré na margo režimom zinscenovaných volieb kapitulných vikárov v Banskej Bystrici a na Spiši, kde bol v novembri 1950 na nátlak režimu za kapitulného vikára zvolený Ondrej Scheffer, povedal francúzskemu veľvyslancovi d'Ormessonovi: „*Majú prichuť schizmy a mali by sme siahnúť po exkomunikáciách. Ale komu ich adresovať, keď nevieme, čo sa stalo a aké sú reálne podmienky, v ktorých sa nachádzajú kňazi, ktorých by opatrenie postihlo?*“⁵⁰

Stanovisko Svätého Ofícia a ďalších rímskych kongregácií

V tomto stave neistoty sa Svätá stolica usilovala aspoň „*pripomínať princípy*“, dúfajúc, že „*zainteresovaným objasnia, aký postoj majú zaujať.*“⁵¹ Kauza Dechet sa tak stala jedným z najvážnejších faktorov, ktorý spustil celú sériu rôznych dekrétov a vyjadrení rímskych kongregácií. Prvým bolo vyhlásenie Koncilovej kongregácie z 29. júna 1950, motivované práve kauzou Dechet, ktoré pripomenulo všetkým potenciálne zainteresovaným kánonickú sankciu exkomunikácie *latae sententiae* voči tým, ktorí by bez vedomia a súhlasu príslušnej cirkevnej autority prijali cirkevný úrad a beneficium.⁵² Dňa 17. marca 1951 nasledovalo vyhlásenie Konzistoriálnej kongregácie, ktoré bolo v prvom rade inšpirované internáciou pražského arcibiskupa Josefa Berana, vzťahovalo sa však aj na iné prípady inštrumentalizácie kanonikov sídelných kapitúl či diecéznych konzultorov. Pripomínali sa v ňom platné kánonické sankcie exkomunikácie voči tým, ktorí porušovali cirkevné ustanovenia a uzurpovali si práva biskupov, resp. ujímali sa cirkevných úradov, beneficií a hodností bez kánonického ustanovenia.⁵³

V súvislosti s kauzou Dechet a aplikáciou vyhlásení Koncilovej i Konzistoriálnej kongregácie sa však otváral aj zložitý praktický problém kňazov, ktorí sa bez vlastnej viny ocitli v nezávideniahodnej situácii dvojitej podriadenosti, ktorá bola o to bolestnejšia, že štátom dosadená vrchnosť spravidla okamžite iniciovala personálne zmeny, aby aj takýmto spôsobom demonštrovala svoju moc nad klérom. Kňazi

⁴⁹ ASRS, AA.EE.SS., Pio XII, Parte II, Cecoslovacchia, pos. 272, f. 32rv, Governo della Diocesi di Neosolio e situazione del clero nelle varie diocesi di Cecoslovacchia, 6. 2. 1951.

⁵⁰ RICCARDI, Andrea. *Il Vaticano e Mosca 1940 – 1990*. Bari : Laterza, 1992, s. 107, cituje telegram veľvyslanca d'Ormessona ministerstvu zahraničia v Paríži zo 16. 3. 1951.

⁵¹ Ibid.

⁵² SACRA CONGREGATIO CONCILII. De ecclesiasticis officiis et beneficiis canonice instituendis seu providendis, 29 Iunii 1950. In *Acta Apostolicae Sedis*, 1950, roč. 42, s. 601.

⁵³ SACRA CONGREGATIO CONSISTORIALIS. Declaratio, 17 Martii 1951. In *Acta Apostolicae Sedis*, 1951, roč. 43, s. 173 – 174.

Banskobystrickej diecézy pred Cirkvou podliehali apoštolskému administrátorovi, ktorý musel zostať v utajení, pred štátom však kňazovi, ktorý bol exkomunikovaný najťažšou formou *vitandus*. Keď títo kňazi nechceli riskovať vlastné uväznenie alebo odňatie štátneho súhlasu a ponechať veriacich bez duchovnej asistencie, museli poslúchnuť štátom dosadenú cirkevnú vrchnosť a vykonávať pastoračnú činnosť inde, než kde boli ustanovení právoplatnou cirkevnou vrchnosťou. Vzhľadom na nedobrovoľnosť prijatia úradu ich síce nepostihoval trest exkomunikácie, museli však zápasíť s vnútornou neistotou a často aj s nepriateľstvom miestneho obyvateľstva, ktoré odmietalo kňazov dosadených z vôle neprávoplatnej cirkevnej vrchnosti. Dňa 9. februára 1951 preto pápež na návrh Štátneho sekretariátu rozhodol, že keďže neexistovala možnosť, ako režimu zabrániť, aby svojvoľne neprekladal kňazov, bolo potrebné aspoň zachrániť v očiach veriacich dobré meno a autoritu tých príslušníkov duchovného stavu, ktorí sa stali nedobrovoľnými obetami takéhoto zneužívania moci.⁵⁴ Slovenské vysielanie Vatikánskeho rozhlasu bolo v tomto zmysle inštruované, aby odvysielalo nasledovné vyhlásenie:

Poznáme ťažkosti, v ktorých sa nachádzajú kňazi i laici v ťažko skúšanej Banskobystrickej diecéze. Vieme tiež, že mnohí dobrí a horliví kňazi boli proti svojej vôli a napriek svojim protestom poslaní do pastoraácie na iné miesta, než kam ich pôvodne určila cirkevná autorita.

*Títo kňazi, ako aj všetci ich spolubratia v iných diecézach, ktorí sa nachádzajú v tejto situácii, nech ani v tejto trápnej situácii nestrácajú nádej, ale robia všetko, čo vedia, aby slúžili Pánovi a zostali verní Jeho Cirkvi. Zásady morálnej teológie a ustanovenia kánonického práva im poskytnú normy, aby vedeli vyriešiť mnohé ťažkosti; modlitba a duch obety im budú zárukou nebeského svetla a Božej pomoci.*⁵⁵

V podobnej situácii ako banskobystrickí kňazi sa v priebehu rokov 1950 – 1951 ocitli kňazi väčšiny slovenských diecéz, ktorých biskupi boli uväznení, internovaní alebo inak hatení vo výkone svojho poslania. Popri Banskej Bystrici bola najväčšmi postihnutá Spišská diecéza, ktorej legitímny sídelný biskup Ján Vojtaššák bol vo väzení a do ktorej režim v novembri 1950 dosadil kapitulného vikára Ondreja Scheffera.⁵⁶ Aj na Spiši, podobne ako v Banskej Bystrici, síce existovala legitímna cirkevná autorita – bol ňou tajný generálny vikár vymenovaný biskupom Vojtaššákom Štefan Náhalka, z dôvodov utajenia ju však kňazi nie vždy poznali alebo s ňou nie vždy dokázali nadviazať kontakt a odkázaní sami na seba nevedeli, aký postoj zaujať k príkazom vnútených kapitulných vikárov, či ich odmietnuť úplne, alebo uznať ich autoritu v niektorých administratívnych a jurisdikčných veciach, ale odmietnuť *in spiritualibus*.⁵⁷

⁵⁴ ASRS, AA.EE.SS., Pio XII, Parte II, Cecoslovacchia, pos. 272, f. 32rv, Governo della Diocesi di Neosolio e situazione del clero nelle varie diocesi di Cecoslovacchia, 6. 2. 1951. Na margu Bafileho dokumentu je záznam „9/VSP“, teda 9. 2. videl (a schválil) pápež.

⁵⁵ ASRS, AA.EE.SS., Pio XII, Parte II, Cecoslovacchia, pos. 272, f. 33, koncept inštrukcie pre rozhlasové vysielanie, ktorý Štátny sekretariát odovzdal P. Smržíkovi. Slovenské vysielanie Vatikánskeho rozhlasu správu odvysielalo 10. 2. 1951.

⁵⁶ JURČAGA, Peter. *Sede impedita e valida elezione del vicario capitolare: il caso della diocesi di Spiš durante il comunismo*. Venezia : Marcianum Press, Tesi – Diritto Canonico, 2016.

⁵⁷ ASRS, AA.EE.SS., Pio XII, Parte I, Cecoslovacchia, pos. 266, f. 91, Dubia dei sacerdoti.

Štátny sekretariát sa preto 12. júla 1951 obrátil na Sväté Ofícium so žiadosťou, aby k problému zaujalo stanovisko a postihnutým kňazom dalo potrebné inštrukcie a mimoriadne fakulty, ktoré by sa im oznámili prostredníctvom Vatikánskeho rozhlasu.⁵⁸ Po dlhšej diskusii schválili kardináli – členovia Svätého Ofícia na zasadnutí 8. augusta 1951 dekrét, ktorým sa katolíckemu kleru v Československu udeľovali viaceré mimoriadne fakulty. V biskupstvách, v ktorých neexistovala možnosť spojiť sa s riadne ustanovenou cirkevnou autoritou, sa všetkým kňazom, ktorí ešte od svojej legitímnej autority dostali právomoc spovedať a vykonávať práva farára a ktorí neupadli do žiadneho cirkevného trestu, smeli vykonávať funkciu farára na ktoromkoľvek mieste celej diecézy, pokiaľ si to vyžadovalo dobro duší a tam, kde pôsobili, nebol legitímne ustanovený farár. Smeli vysluhovať sviatosti, sobášiť, udeľovať manželské dišpenzy a využívať všetky tie mimoriadne fakulty, týkajúce sa slávenia sv. omše a eucharistického pôstu, ktoré boli v predchádzajúcich rokoch udelené biskupom. Všetky tieto fakulty platili aj pre prípad, že by boli dotčení kňazi deportovaní za hranice diecézy alebo štátu, a vzťahovali sa na klerus západného aj východného obradu a na službu pre veriacich oboch rítov.⁵⁹ Dňa 9. augusta 1951 potvrdil tieto ustanovenia aj pápež, žiadal však, aby v snahe zabrániť zneužitiu boli koncesie formulované skôr reštriktívne.⁶⁰

K situácii v Banskobystrickej diecéze sa napokon nepriamo vyjadrilo aj ďalšie dikastérium – Posvätná Apoštolská penitenciária ako najvyšší tribunál pre vnútorné fórum. Rok 1950 bol z rozhodnutia Pia XII. jubilejným svätým rokom, v rámci ktorého mohli katolíci za splnenia určitých podmienok získať plnomocné odpustky. Katolíci spoza železnej opony, ktorým nebolo možné vycestovať do Ríma, smeli návštevu rímskych bazilik kompenzovať návštevou určených chrámov vo svojej diecéze. V Banskej Bystrici však nemal kto určiť, ktoré chrámy to boli, pretože „*skutočný ordinár, teda Mons. Nécsey, sa nemôže prezradiť, pseudoordinár, nútený vládou, teda Dechet, k tomu nemá právomoc.*“ Chrámy preto určila Apoštolská penitenciária a inštrukcie pre kňazov a veriacich sa vysielali prostredníctvom Vatikánskeho rozhlasu.⁶¹

V marci 1951 prišla do Vatikánu Jóbova zvesť o tom, že štyria katolícki biskupi v Československu, medzi nimi dvaja slovenskí (trnavský apoštolský administrátor Ambróz Lazík a košický apoštolský administrátor Jozef Čársky), zložili sľub vernosti komunistickému štátu. Túto skutočnosť prijali vo Vatikáne s veľkými rozpakmi a obavou, že bude predohrou udalostí, ktoré povedú k vzniku od Ríma odpútanej proročejnej cirkvi – tentoraz nie prostredníctvom masovej mobilizácie, ako sa o to neúspešne pokúsila prokomunistická „Katolícka akcia“ v roku 1949, ale tak, že komunistický režim v Československu alebo v inom štáte za železnou oponou prinúti slabších a povoľnejších prelátov – napríklad tých, ktorí boli ochotní zložiť prísahu

⁵⁸ Archivio del Dicastero per la Dottrina della Fede (ďalej ADDF), R.V. 1951, n. 23, Prot. 00342/1951, Tardini Pizzardovi, 12. 7. 1951.

⁵⁹ ADDF, R.V. 1951, n. 23, Prot. 00342/1951, Feria IV, die 8-VIII-1951; Ibid., Facoltà straordinarie che si concedono al clero della Cecoslovacchia, 14. 8. 1951. Ustanovenie dekrétu, že osobitné právomoci platia aj pre prípad, že sa dotčení kňazi ocitnú mimo hraníc štátu, odrážala vtedajšie vatikánske obavy, že by komunistické režimy mohli deportovať kňazov do gulagov v Sovietskom zväze.

⁶⁰ ADDF, R.V. 1951, n. 23, Prot. 00342/1951, Feria V, 9. 8. 1951.

⁶¹ ASRS, AA.EE.SS., Pio XII, Parte II, Santa Sede, pos. 23, Condizioni per l'acquisto del giubileo, 6. 2. 1951.

vernosti, aby bez vedomia Svätej stolice vysvätili biskupov, ktorí sa postavia do služieb režimu a pripravia cestu pre vznik prorežimnej cirkvi oddelenej od Ríma. Ako potenciálni kandidáti na takúto vysviacku prichádzali do úvahy práve režimom dosadení kapitulní vikári. Pius XII. preto nariadil Najvyššej Kongregácii Svätého Ofícia, aby sa prichystala na možnosť neoprávnených biskupských vysviacok a urobila patričné opatrenia.⁶² Sväté Ofícium konalo rýchlo a už o štyri dni vydalo dekrét *Consecratio Episcoporum sine canonica provisione*, ktorý konštatoval, že biskup akéhokoľvek rítu, ktorý vysväti biskupa bez toho, aby bol vymenovaný alebo potvrdený Svätou stolicou, a kandidát, ktorý takúto vysviacku prijme, podliehajú *ipso facto* exkomunikácii, ktorá je *specialissimo modo* vyhradená Apoštolskej stolici.⁶³

Situácia v Banskej Bystrici vo svetle nových správ

Oprávnenosť obáv z možnej tichej schizmy potvrdzovali aj správy viedenskej a parížskej nunciatúry, dvoch nunciatúr, ktoré v tom čase najagilnejšie sprostredkúvali komunikáciu s Cirkvou za železnou oponou. Nuncius Giovanni Dellepiane z Viedne hlásil, že v Československu sa medzi veriacimi šírilo presvedčenie, že biskupi nebudú vstave zabrániť schizme, pred ktorou budú poslednou záchranou iba pevní veriaci a drobný klérus, preto bolo potrebné, aby sa „z najvyšších miest hovorilo jasne a presne“.⁶⁴ Viedenská nunciatúra tiež informovala, že vysielanie Vatikánskeho rozhlasu ohľadne Dechetovej voľby za kapitulného vikára, ktoré formulovali na Štátnom sekretariáte, vyvolalo u veriacich skôr zneistenie než jasnosť a teraz nevedeli, či majú nanúteného kapitulného vikára uznať alebo nie.⁶⁵ Štátny sekretariát preto opätovne inštruoval slovenskú redakciu Vatikánskeho rozhlasu, aby vo vysielaniach zdôraznila, že Decheta, ktorý nebol pozbavený svojho kánonického trestu, treba naďalej považovať za exkomunikovaného formou *vitandus* a jeho voľbu za kapitulného vikára za nulitnú.⁶⁶ Vo Vatikáne v tom čase nevedeli, že biskup Lazík ako cenu za svoje uvoľnenie z domácej internácie a pripustenie k sľubu vernosti sňal exkomunikáciu z Jána Decheta, ktorý bol kňazom Trnavskej apoštolskej administratúry.⁶⁷

Nové správy o situácii v Banskej Bystrici dodala Vatikánu slovenská redakcia Vatikánskeho rozhlasu na konci apríla 1951. S niekoľkomesačným omeškaním informovala, že kanonici banskobystrickej sídelnej kapituly boli s jedinou výnimkou deportovaní a zatknutí, ale potvrdila tiež, čo sa na Štátnom sekretariáte domnievali už v januári, že Daniel Briedoň vymenoval nových diecéznych konzultorov aj na radu a so súhlasom biskupa Nécseya, tajného apoštolského administrátora.

⁶² ADDF, (D.O. D.O. 1950 – 1951), 1951 n. 4, Prot. 00151/1951, Domenico Tardini sekretárovi Svätého Ofícia kardinálovi Giuseppemu Pizzardovi, 5. 4. 1951.

⁶³ SUPREMA SACRA CONGREGATIO SANCTI OFFICII. Decretum. Consecratio Episcoporum sine canonica provisione. In *Acta Apostolicae Sedis*, 1951, č. 5, s. 217.

⁶⁴ ASRS, AA.EE.SS., Pio XII, Parte II, Cecoslovacchia, pos. 272, ff. 28-29, Situazione religiosa e richiesta di istruzioni, 9. 4. 1951.

⁶⁵ ASRS, AA.EE.SS., Pio XII, Parte II, Cecoslovacchia, pos. 272, ff. 28-29, Situazione religiosa e richiesta di istruzioni, 9. 4. 1951.

⁶⁶ Ibid.

⁶⁷ ASRS, AA.EE.SS., Pio XII, Parte II, Cecoslovacchia, pos. 272, f. 21rv, Situazione della Diocesi di Neosolio, 7. 3. 1952.

Pápež i Štátny sekretariát však napriek tomuto upresneniu zotrvali v presvedčení, že nebol dôvod niečo meniť na zásadnom stanovisku, pretože žiadna kompetentná cirkevná autorita Decheta nepozbavila exkomunikácie, takže ho bolo treba naďalej považovať za exkomunikovaného spôsobom osobitne rezervovaným Apoštolskej stolice a jeho voľbu za nulitnú.⁶⁸

Jasnejšie svetlo do situácie v Banskej Bystrici vniesli až dvaja dobre informovaní slovenskí kňazi, ktorí v jeseni, resp. v zime 1951 prišli do emigrácie. Prvým bol Anton Botek, bývalý riaditeľ Ústrednej katolíckej kancelárie na Slovensku, ktorému sa po dvoch rokoch vo väzení a v koncentračnom tábore na jeseň 1951 podarilo uniknúť do exilu a prísť do Ríma, kde ako prirodzená autorita prevzal vedenie novovzniknutého Slovenského katolíckeho ústredia v Ríme. Svätá stolica si skúseného a rozvážneho Botka, ktorý bol svojho času aj jedným z jej kandidátov na biskupstvo, veľmi vážila a jeho mienke dôverovala.⁶⁹ Botek priniesol do Vatikánu upokojujúcu správu, že situácia v Banskobystrickej diecéze bola síce ťažká, ale nie taká čierna, ako ju prezentovali iné informácie, napríklad od sekretára brnianskeho biskupa Karla Skoupého. Botek vysvetlil, že v Banskej Bystrici sa podarilo nájsť „*prijateľné nastavenie*“: pred štátom figuruje Dechet ako kapitulný vikár, v realite sa však obmedzuje na administratívne otázky, zatiaľ čo jurisdikčné a duchovné právomoci delegoval Mons. Briedoňovi, pôvodne riadne zvolenému kapitulnému vikárovi.⁷⁰

Druhým kompetentným informátorom bol tajne vysvätený biskup a jezuita Pavol Hnilica, ktorý prišiel do emigrácie v decembri 1951 a vzápätí vypracoval prvú zo svojich viacerých rozsiahlych správ o situácii Katolíckej cirkvi na Slovensku, ktorú v marci 1952 prostredníctvom viedenskej nunciatúry zaslal do Ríma. Hnilica zdôraznil, že voľba kapitulného vikára Decheta síce bola násilným zásahom štátu do cirkevných vecí, biskupi Nécsey a Lazík sa však pokúsili zachrániť a sanovať, čo sa zachrániť a sanovať dalo, a tak vytvoril aj pre Cirkev za daných okolností prijateľnú situáciu. Hnilica potvrdil, čo vo Vatikáne od začiatku tušili, že Daniel Briedoň dostal na vymenovanie diecéznych konzultorov autorizáciu od tajného apoštolského administrátora biskupa Nécsey. Z Hnilicovej správy sa vo Vatikáne po prvýkrát dozvedeli, že Dechet, inkardinovaný v Trnavskej apoštolskej administratúre, požiadal svojho ordinára Ambróza Lazíka o sňatie exkomunikácie, čo biskup, pod podmienkou, že Dechet nebude reálne vykonávať jurisdikciu, aj urobil. Vo Vatikáne si uvedomovali, že biskup Lazík bol pod veľkým tlakom politickej moci, pre ktorú mal kňaz postihnutý cirkevným trestom oveľa menšiu politickú cenu než kňaz, ktorého úrad bol riadne cirkevne uznaný. Od Pavla Hnilicu mali vo Vatikáne tiež informáciu, že na Lazíka robil nátlak sám podpredseda vlády a minister poverený riadením Štátneho úradu pre veci cirkevné Zdeněk Fierlinger.⁷¹ Sňatie exkomunikácie sa na

⁶⁸ ASRS, AA.EE.SS., Pio XII, Parte II, Cecoslovacchia, pos. 272, ff. 26rv, Diocesi di Neosolio, 30. 4. 1951. Pápež schválil toto stanovisko 4. 5. 1951.

⁶⁹ ASRS, AA.EE.SS., Pio XII, Parte I, Cecoslovacchia, pos. 256, Pubblicazioni periodiche di emigrati cattolici, 14. 12. 1951.

⁷⁰ ASRS, AA.EE.SS., Pio XII, Parte II, Cecoslovacchia, pos. 272, f. 24, záznam o návšteve Rev. Botka, 10. 10. 1951.

⁷¹ ASRS, AA.EE.SS., Pio XII, Parte II, Cecoslovacchia, pos. 272, f. 21rv, Situazione della Diocesi di Neosolio, 7. 3. 1952. O politickom nátlaku na biskupa Lazíka pozri aj HALKO, Jozef – PEŠEK, Jan. Kapitulný vikár Ján Dechet – symbol úsilia komunistického režimu v Československu o rozvrátenie katolíckej cirkvi. In *Historický časopis*, 2006, roč. 54, č. 2, s. 296 – 297.

želanie režimu nemalo publikovať, aby do neho nezasiahla Svätá stolica a Lazíka nepotrešala. Otázkou však bolo, či mal biskup Lazík na takýto krok právomoc. Ako Vatikánu tlmočil Hnilica, biskup sa odvolával na rozsiahle „*facoltà specialissime*“, teda mimoriadne fakulty, ktoré obsahovali aj právomoc udeľovať dišpenzy, absolúcie a omilostenia, zvyčajne vyhradené Svätej stolici, v očiach Svätej stolice však bolo sporné, ak nie pochybné, či ich bolo možné aplikovať aj na prípad najťažšej exkomunikácie, ktorú vyslovila Svätá stolica, publikujúc príslušný dekrét v zbierke *Acta Apostolicae Sedis*.⁷²

Celkové vnímanie situácie vo Vatikáne komplikovala aj skutočnosť, že biskupa Lazíka vnímali s mnohými otáznikmi. Pápež Pius XII. veľmi váhal, či má po smrti trnavského apoštolského administrátora Pavla Jantauscha vymenovať za jeho nástupcu Ambróza Lazíka, o ktorého pevnosti voči politickým tlakom nemal najpozitívnejšie správy, nakoniec sa však rozhodol tak urobiť z opatrnosti, aby vymenovanie iného kandidáta bez predchádzajúceho súhlasu vlády nevyvolalo negatívne reakcie politickej moci a ešte väčšmi neťažilo beztak zložitú situáciu Cirkvi na Slovensku.⁷³ Jeho biskupskú vysviacku, ktorá sa konala 14. augusta 1949 v Trnave, nakoniec urýchlila najmä obava, aby ju neznemožnili chystané cirkevnopolitické zákony, prijaté v októbri 1949, ktoré vyžadovali na akékoľvek cirkevné menovanie predchádzajúci súhlas štátu.⁷⁴ V nasledujúcich mesiacoch sa mienka Svätej stolice o Lazíkovi vylepšila, potom však prišiel šok zo zloženia prísahy vernosti komunistickému štátu. Akým otrasom bolo zloženie prísahy aj pre mnohých slovenských katolíkov, dosvedčuje správa apoštolského nuncia v Paríži Angela Giuseppeho Roncalliho, budúceho pápeža Jána XXIII., ktorý poslal do Ríma veľmi súrnu otázku skupiny známych slovenských katolíkov, ktorých správa sa k nemu dostala cez dôveryhodné kanály, či ich deti smú prijať sviatosť birmovania od biskupa, ktorý zložil prísahu vernosti komunistickej vláde.⁷⁵ Vo Vatikáne sa dlho radili, ako odpovedať, napokon však prišli k záveru, že „*akokoľvek môže byť smutné („per quanto possa dispiacere“), že sa biskupi nechali zlomiť, aby zložili túto prísahu, veriacich netreba odrádzať od toho, aby prijali sviatosť birmovania*“.⁷⁶ Do Paríža nakoniec odišiel urgentný telegram, že veriacich „*netreba znepokojovať*“ („*non sunt inquietandī*“).⁷⁷ Keď však biskup Lazík vzápätí vyjadril verejnú podporu propagandistickej akcii režimu – mierovej výzve Svetovej rady mieru, poveril pápež Štátny sekretariát, aby skonci-

⁷² ASRS, AA.EE.SS., Pio XII, Parte II, Cecoslovacchia, pos. 272, f. 21rv, Situazione della Diocesi di Neosolio, 7. 3. 1952. Pius XII. schválil tento postoj na audiencii, ktorú udelil Tardinimu 11. 3. 1952. Por. aj druhú Hnilicovu správu ibid., pos. 317, Gegenwärtige Lage der Kirche in der Tschechoslowakei, september 1952.

⁷³ ASRS, AA.EE.SS., Pio XII, Parte I, Cecoslovacchia, pos. 260, Tardini Verolinovi, 28. 6. 1948; Ibid., Richiesta di facoltà di cresimare per Mons Lazik, amministratore apostolico di Trnava, 7. 9. 1948; Ibid., Verolino Tardinimu, 23. 10. 1948.

⁷⁴ ASRS, AA.EE.SS., Pio XII, Parte I, Cecoslovacchia, pos. 260, Tardini Verolinovi, 18. 3. 1949.

⁷⁵ ASRS, AA.EE.SS., Pio XII, Parte I, Cecoslovacchia, pos. 260, Roncalli Tardinimu, 17. 4. 1951.

⁷⁶ ASRS, AA.EE.SS., Pio XII, Parte I, Cecoslovacchia, pos. 260, f. 40, Situazione di Mons. Lazik, 20. 4. 1951.

⁷⁷ ASRS, AA.EE.SS., Pio XII, Parte I, Cecoslovacchia, pos. 260, f. 38, Tardini Roncallimu, telegram, 24. 4. 1951.

poval list biskupom Lazíkovi i Pobožnému, ktorý ich napomenie a vyzve k „vääšie-mu zmyslu pre zodpovednosť“.⁷⁸

Vo Vatikáne mali napokon tiež informácie, že počin biskupa Lazíka voči jeho kňazovi Dechetovi mal aj ďalšie politické pozadie, pretože obaja boli v tridsiatych rokoch podporovatelia protiautonomistickej Československej strany lidovej a jej od-nože na Slovensku vedenej Martinom Mičúrom.⁷⁹

Napriek týmto skutočnostiam sa však pápež Pius XII. napokon rozhodol, že aj vzhľadom k tomu, že podľa Botkových a Hnilicových informácií sa kapitulný vikár Dechet usiloval zostávať na vnútrocirkevnej rovine v úzadí a obmedziť svoju činnosť na záležitosti *in temporalibus*, zatiaľ čo oblasť duchovnú prenechával legítimnej cirkevnej autorite, treba síce Decheta naďalej považovať za exkomunikovaného a jeho voľbu za nulitnú, „za daného stavu vecí však netreba nič viac robiť“.⁸⁰ V tomto postoji pápeža utvrdili aj správy zo Spišskej diecézy. Najvážnejším spravodajcom bol Štefan Náhalka, bývalý tajný generálny vikár diecézy, ktorý poltreťá roka pôsobil v podze-mí a keď mu bezprostredne hrozilo zatknutie, podarilo sa mu v máji 1953 uniknúť do exilu a už v júli na osobnej audiencii informovať Štátny sekretariát o situácii na Spiši. Pre Náhalkov pragmatický realizmus bolo príznačné, že hoci zdôraznil, že Schefferovu voľbu treba považovať za neplatnú, vzhľadom na situáciu bolo najlepšie ticho tolerovať jeho úrad, pretože je síce nehodný a slabý voči vláde, ale menej nebezpečný než iní. Preto treba tiež dovoliť kléru, aby sa smel na neho *pro forma* v administratívnych otázkach obracať, keďže to štát vyžaduje. Pápež návrh prijal, vyhradil si však, že to verejne explicitne nevyhlási.⁸¹

V tomto stave pološera a *quieta non movere* zostala kauza až do konca pontifikátu Pia XII. Hodnotenie situácie a jej možného riešenia sa zásadnejšie zmenilo až za nasledujúceho pontifikátu Jána XXIII. (1958 – 1963), ktorý v kontexte všeobecného medzinárodnopolitického uvoľnenia – *détente*, rodiacej sa vatikánskej východnej politiky i vlastného osobného postoja veľkorysého porozumenia pre kňazov, ktorí nezvládli ťažké skúšky doby prenasledovania, zrušil exkomunikáciu nielen Jána De-

⁷⁸ ASRS, AA.EE.SS., Pio XII, Parte I, Cecoslovacchia, pos. 260, Mons. Lazík, Amministratore Apostolico di Trnava. Appunto Bafile, 4. 5. 1951; Ibid., pos. 309, Lettera esortatoria a Mons. Ambrogio Lazík.

⁷⁹ ASRS, AA.EE.SS., Pio XII, Parte II, Cecoslovacchia, pos. 272, de Liva Tardinimu, 17. 2. 1950, a príloha II k správe – list nepodpísaného slovenského jezuitu pátrovi provinciálovi, písaný v Bratislave 14. 2. 1950. Tejto skutočnosti si bol vedomý aj klérus na Slovensku. Por. HALKO – PEŠEK, *Kapitulný vikár Ján Dechet – symbol úsilia komunistického režimu v Československu o rozvrátenie katolíckej cirkvi*, s. 296; MITOŠINKA, Viliam. *Pamäti kňaza*. Bratislava : Lúč, 1992, s. 33. Ku vzniku a pôsobeniu slovenskej odnože Československej strany lidovej pozri OLEXÁK, Peter. Politická spolupráca Andreja Cvinčeka a Jana Šrámka vo svetle nespracovanej osobnej korešpondencie z rokov 1927 – 1929. In *Kultúrne dejiny*, 2023, roč. 14, Supplement, s. 146 – 176. <https://doi.org/10.54937/kd.2023.14.Supp.164-176> k povojnovému vývoju por. VNUK, František. *Po úsvite súmrak. Slovensko 1945 – 1948*. Bratislava : Post Scriptum, 2020, s. 96 – 115, 200 – 287; OLEXÁK, Peter. „Sme za demokraciu.“ Kanonik Andrej Cvinček a jeho percepcia a realizácia demokracie. In *Kultúrne dejiny*, 2022, roč. 13, č. 2, s. 273 – 290. <https://doi.org/10.54937/kd.2022.13.2.273-290>

⁸⁰ ASRS, AA.EE.SS., Pio XII, Parte II, Cecoslovacchia, pos. 272, f. 21rv, Situazione della Diocesi di Neosolio, 7. 3. 1952. Pius XII. schválil tento postoj na audiencii, ktorú udelil Tardinimu 11. 3. 1952. Por. aj druhú Hnilicovu správu ibid., pos. 317, Gegenwärtige Lage der Kirche in der Tschechoslowakei, september 1952.

⁸¹ ASRS, AA.EE.SS., Pio XII, Cecoslovacchia, pos. 210, Appunto Bafile – Situazione della diocesi di Scuspusio, 23 luglio 1953.

cheta, ale aj viacerých prorežimných kňazov tak v Československu, ako i v Maďarsku a počas účasti biskupa Lazíka na prvom zasadnutí Druhého vatikánskeho koncilu v jeseni 1962 vyriešil aj problém, ktorý biskupa v tejto súvislosti ťažil vo svedomí.⁸² K aktivitám Decheta i ostatných prorežimných kňazov v rámci Mierového hnutia katolíckeho duchovenstva či iných podobných hnutí a organizácií však Svätá stolica naďalej zastávala odmietavé stanovisko, na ich príписы do Vatikánu neodpovedala,⁸³ vlastnú úradnú korešpondenciu, ktorú zasielala diecézám, adresovala iba všeobecne na biskupské úrady, ale nie konkrétnym osobám kapitulných vikárov, a cirkevné schválenie slovenských misálov, ktoré vyhotovil Slovenský ústav sv. Cyrila a Metoda v Ríme, vytlačila Vatikánska mnohorečová tlačiareň a v decembri 1966 boli z vatikánskej železničnej stanice zaslané na Slovensko, nieslo iba podpisy biskupov Eduarda Nécseya, Ambróza Lazíka a Róberta Pobožného, nie však kapitulných vikárov Jána Decheta a Ondreja Scheffera.⁸⁴ Takáto situácia zostala až do Dechetovej smrti v júni 1968, keď medzičasom na arcibiskupa povýšený Eduard Nécsey poslednýkrát využil svoje osobitné právomoci a 17. júna 1968, krátko pred vlastným skonom, vymenoval Františka Haspru za ordinára Banskobystrickej diecézy *ad interim*.⁸⁵

Záver

Banskobystrické biskupstvo, na území ktorého žilo konfesiónálne zmiešané obyvateľstvo s relatívne vysokou mierou sekularizácie a výraznou prítomnosťou komunistických sympatií, bolo počas komunistického Československa osobitne exponovaným „bojiskom“, na ktorom sa potýkalo katolícke a komunistické myslenie a konanie. Nebolo náhodné, že práve Banskú Bystricu si režim vybral za dejisko takého radikálneho zásahu proti Katolíckej cirkvi, akým bolo režimom vynútené dosadenie najprv administrátora, potom kapitulného vikára osirelej diecézy Jána Decheta. Najvážnejším cieľom, ktorý režim sledoval, bolo podriaďiť Katolícku cirkev kontrole a diktátu nielen zvonka, ale aj zvnútra.

Udalosti okolo tzv. „dechetiády“ nie sú slovenskej historickej vede neznáme. Doteraz ich však mohla sledovať iba na základe dokumentov domácej, zväčša štátno-straníckej proveniencie a z perspektívy vzťahov Cirkvi a štátu. Nedávno sprístupnené vatikánske dokumenty z obdobia pontifikátu Pia XII. a archívne dokumenty ministerstiev zahraničných vecí viacerých západných štátov umožňujú začleniť

⁸² FEJÉRDY, András. Il 1956 come punto di svolta? La rivoluzione ungherese nella politica orientale della Santa Sede. In FEJÉRDY, András (ed.). La rivoluzione ungherese del 1956 e l'Italia. Soveria Mannelli : Rubbettino, 2017, s. 139; VNUK, *Vládni zmocnenci na biskupských úradoch v rokoch 1949 – 1951*, s. 126 – 127.

⁸³ Svätá stolica neodpovedala na kondolencie, ktoré Dechet poslal do Vatikánu po smrti Pia XII. 10. 10. 1958. ASRS, AA.EE.SS., Pio XII, Parte II, Cecoslovacchia, pos. 272, f. 2. Neodpovedala ani na posolstvá, ktoré MHKD zasielalo pápežovi v rokoch 1962 – 1963. ASRS, Fondo Spoglio, Card. Agostino Casaroli, pos. 67, f. 141, poznámky k audiencii u Pavla VI., 25. 9. 1967.

⁸⁴ ASRS, Fondo Spoglio, Card. Agostino Casaroli, pos. 67, f. 141, poznámky k audiencii u Pavla VI., 25. 9. 1967. Pozri aj *ibid.*, ff. 104 – 108, Hnilica Pavlovi VI., 17. 1. 1967. Por. HRABOVEC, Emília. *Slovensko a Svätá stolica v kontexte vatikánskej východnej politiky (1962 – 1989)*. Druhé rozšírené a doplnené vydanie. Bratislava : Lúč, 2017, s. 122 – 123.

⁸⁵ ASRS, Fondo Spogli, Card. Agostino Casaroli, pos. 68, Správa Giovanniho Cheliho z pohrebu arcibiskupa Nécseya, 5. 7. 1968.

kauzu do širších súvislostí a zrekonštruovať postoje najvyššej cirkevnej autority i jej vnútorné rozhodovacie procesy, sťažené chýbajúcou priamou komunikáciou s miestnou Cirkvou a nedostatkom spoľahlivých informácií o udalostiach na Slovensku, ktoré mohli iba sčasti nahradiť dobré služby rakúskej, francúzskej a talianskej diplomacie a slovenského exilu.

Pápež Pius XII. považoval komunizmus za najväčšie ohrozenie Katolíckej cirkvi i kresťanskej civilizácie. Väčšmi než samotnej perzekúcie sa však obával duchovných dôsledkov konfrontácie s komunizmom. V zásahu, ktorý režimu umožnil preniknúť do samotného vnútra Cirkvi, preto videl veľké nebezpečenstvo a okamžite reagoval opatreniami, ktorých cieľom bolo jasne vymedziť hranice medzi Cirkvou a režimom, katolicizmom a komunizmom, a tak zabrániť konfúzii a strate morálnej rezistencie voči komunistickej ideológii a politickému systému. Zároveň však pápež cítil potrebu urobiť všetko pre to, aby aj za mimoriadnych okolností zabezpečil fungovanie cirkevných jurisdikčných štruktúr a umožnil veriacim sviatostný život. Pápež preto na jednej strane inicioval vydanie dekrétov Svätého Oficia, Konzistoriálnej kongregácie a ďalších kuriálnych dikastérií, ktoré kolaboráciu katolíkov s komunizmom postihovali cirkevnými trestami, zároveň však miestnemu episkopátu poskytol mimoriadne fakulty a na praktickej rovine ponechal relatívne vysokú mieru nezávislosti v rozhodovaní, súc presvedčený, že najlepšie poznal miestnu situáciu a jej možnosti. Vatikánske dokumenty ukazujú, že pápež – ktorého historický obraz časť historickej vedy vníma v optike nezmieriteľného nepriateľstva a intransigencie voči komunizmu, neschopnej pragmatických riešení – bol v skutočnosti ochotný tolerovať aj nekonvenčné riešenia, aby zabezpečil fungovanie diecéz. Hoci bol Dechet exkomunikovaný v najťažšej forme *vitandus*, Svätá stolica aj na radu slovenských kňazov v exile Pavla Hnilicu a Štefana Náhalku ticho tolerovala situáciu, že Dechet formálne riadil diecézu, pokiaľ sa obmedzil na administratívne záležitosti, zatiaľ čo jurisdikciu a otázky *in spiritualibus* vykonával pápežom tajne vymenovaný apoštolský administrátor *ad nutum Sanctae Sedis* Eduard Nécsey, apoštolský administrátor susednej Nitrianskej diecézy, poľažne ním poverení kňazi.

ZOZNAM POUŽITÝCH ZDROJOV

Pramene

- Archivio Apostolico Vaticano, fond Arch. Nunz. Cecoslovacchia.
Archivio del Dicastero per la Dottrina della Fede, séria D.O.D.O. 1950 – 1951.
Archivio del Dicastero per la Dottrina della Fede, séria R.V. 1951.
Archivio Storico della Segreteria di Stato, Sezione per i Rapporti con gli Stati e le Organizzazioni Internazionali, fond AA.EE.SS., pontifikát Pio XII, séria Cecoslovacchia.
Archivio Storico della Segreteria di Stato, Sezione per i Rapporti con gli Stati e le Organizzazioni Internazionali, fond AA.EE.SS., pontifikát Pio XII, séria Santa Sede.
Archivio Storico della Segreteria di Stato, Sezione per i Rapporti con gli Stati e le Organizzazioni Internazionali, fond Spogli, séria Card. Agostino Casaroli.

Archivio Storico del Ministero degli Affari Esteri e della Cooperazione Internazionale della Repubblica Italiana, fond Affari Politici 1951 - 1957.

Österreichisches Staatsarchiv, Archiv der Republik, fond Auswärtige Angelegenheiten.

Zoznam bibliografických odkazov

- BRENDZA, Gabriel. Biskupská služba banskobystrického biskupa Dr. Andreja Škrábika v rokoch 1941 - 1950. Dizertačná práca. Bratislava : RKCMBF UK, 2001.
- BRENDZA, Gabriel - BALÁŽ, Zoltán - LACKO, Richard. *Blahoslavení prenasledovaní pre spravodlivosť. Kňazi Banskobystrickej diecézy perzekvovaní totalitným režimom*. Banská Bystrica - Badín : Kňazský seminár sv. Františka Xaverského, 2006.
- CAVALLI, F.[iorello] SJ. Caratteristiche della lotta contro la Chiesa in Cecoslovacchia. In *La Civiltà Cattolica*, 1950, roč. 101, vol. II, s. 121 - 136.
- CAVALLI, F.[iorello] SJ. Cecoslovacchia. Sguardo alla storia politica e religiosa d'un popolo schiavo del comunismo. Roma: Edizioni La Civiltà Cattolica, 1950.
- CAVALLI, F.[iorello] SJ. Governo comunista e Chiesa cattolica in Cecoslovacchia. Roma: Edizioni *La Civiltà Cattolica*, 1950.
- CAVALLI, F.[iorello] SJ. Sviluppi della tattica comunista contro la Chiesa cattolica in Cecoslovacchia. In *La Civiltà Cattolica*, 1951, roč. 102, vol. I, s. 481 - 494.
- FEJÉRDY, András. Il 1956 come punto di svolta? La rivoluzione ungherese nella politica orientale della Santa Sede. In FEJÉRDY, András (ed.). *La rivoluzione ungherese del 1956 e l'Italia*. Soveria Mannelli: Rubbettino, 2017, s. 131 - 141.
- HALKO, Jozef, PEŠEK, Jan. Kapitulný vikár Ján Dechet - symbol úsilia komunistického režimu v Československu o rozvrátenie katolíckej cirkvi. In *Historický časopis*, 2006, roč. 54, č. 2, s. 287 - 304.
- HRABOVEC, Emília. Tajná anketa o slovenskej štátnosti. In *Historický zborník*, 2016, roč. 26, č. 2, s. 85 - 91.
- HRABOVEC, Emília. *Slovensko a Svätá stolica v kontexte vatikánskej východnej politiky (1962 - 1989)*. Druhé rozšírené a doplnené vydanie. Bratislava : Lúč, 2017.
- HRABOVEC, Emilia. Sfide e dilemmi della diplomazia pontificia di fronte al regime comunista in Cecoslovacchia (1948-1949). In PIATTI, Pierantonio (ed.). *Libellus quasi speculum. Studi offerti a Bernard Ardura*. Città del Vaticano : Libreria Editrice Vaticana, 2022, s. 1319 - 1356.
- HRABOVEC, Emília. Stratégie Svätej stolice v konfrontácii s komunistickým režimom v Československu v kontexte studenej vojny (1948 - 1950). In *Historia Ecclesiastica*, 2023, roč. 14, č. 2, s. 166 - 191.
- HRABOVEC, Emilia. Challenges and Dilemmas of the Papal Diplomacy in Front of the Bolshevization of Czechoslovakia (1945 - 50). In UNGER ALVI, Simon - VALBOUSQUET, Nina (eds.). *War and Genocide, Reconstruction and Change. The Global Pontificate of Pius XII, 1939 - 1958*. New York; Oxford : Berghahn, 2024, s. 230 - 259.
- HRABOVEC, Emilia. Slovak Catholic Anticommunism in Exile and Pius XII (1945-1958). In ARCHAMBAULT, Fabien - PETTINAROLI, Laura - ROULIN, Stéphanie (eds.). *Catholicisme et Anticommunisme: l'apogée du pontificate de Pie XII*. Roma : EFR, 2025. (Pripravuje sa.)
- CHENAUX, Philippe. *Un'Europa vaticana? Dal piano Marshall ai Trattati di Roma*. Roma : Studium, 2017.
- JURČAGA, Peter. Sede impedita e valida elezione del vicario capitolare: il caso della diocesi di Spiš durante il comunismo. Venezia : Marcianum Press, Tesi - Diritto Canonico, 2016.

- LETZ, Róbert (ed.). *V hodine veľkej skúšky*. Trnava : SSV, 2007.
- MITOŠINKA, Viliam. *Pamäti kňaza*. Bratislava : Lúč, 1992.
- OLEXÁK, Peter. „Sme za demokraciu.“ Kanonik Andrej Cvinček a jeho percepcia a realizácia demokracie. In *Kultúrne dejiny*, 2022, roč. 13, č. 2, s. 273 – 290. <https://doi.org/10.54937/kd.2022.13.2.273-290>
- OLEXÁK, Peter. Politická spolupráca Andreja Cvinčeka a Jana Šrámk a vo svetle nespracovanej osobnej korešpondencie z rokov 1927 – 1929. In *Kultúrne dejiny*, 2023, roč. 14, Supplement, s. 164 – 176. <https://doi.org/10.54937/kd.2023.14.Supp.164-176>
- PETRANSKÝ, Ivan A. *Udalosti a osobnosti dejín katolíckej cirkvi na Slovensku v 20. storočí*. Martin: Matica slovenská, 2020.
- RAJECKÝ. *Červené Slovensko*. Trnava : SSV, 1925 a 1926 (2. vydanie).
- RAJNOCH, Karl. *Die Erfahrungen eines österreichischen Zeitzeugen in der ČSR in den Jahren 1945 bis 1957. (Der Polizei- und Justizterror in der stalinistischen und poststalinistischen Ära.)* Wien: bez vydavateľstva, 2000. Nepublikovaný manuskript.
- RICCARDI, Andrea. *Il Vaticano e Mosca 1940 – 1990*. Bari : Laterza, 1992.
- SACRA CONGREGATIO CONCILII. De ecclesiasticis officiis et beneficiis canonice instituendis seu providendis, 29 iunii 1950. In *Acta Apostolicae Sedis*, 1950, roč. 42, s. 601.
- SACRA CONGREGATIO CONSISTORIALIS. Decretum, 18 Februarii 1950. In *Acta Apostolicae Sedis*, 1950, roč. 42, s. 195.
- SACRA CONGREGATIO CONSISTORIALIS. Declaratio, 17 Martii 1951. In *Acta Apostolicae Sedis*, 1951, roč. 43, s. 173 – 174.
- SUPREMA SACRA CONGREGATIO SANCTI OFFICII. Decretum. Consecratio Episcopii sine canonica provisione. In *Acta Apostolicae Sedis*, 1951, č. 5, s. 217.
- SLIAČAN, Jozef. *Černovský trojlistok*. Černová : AlfaPrint, 2018.
- VNUK, František. *Vládni zmocnenci na biskupských úradoch v rokoch 1949 – 1951*. Martin : Matica slovenská, 1999.
- VNUK, František. *Po úsvite súmrak. Slovensko 1945 – 1948*. Bratislava : Post Scriptum, 2020.

SUMMARY

“The Dechet Case” through the Eyes of the Holy See

The Banská Bystrica diocese, with its confessionally mixed population and a high degree of secularization and the presence of communist thinking and activities, was a particularly exposed political-ideological “battlefield” during the communist regime, where Christian and communist worldviews clashed. It was here that one of the regime's most radical interventions against the Catholic Church in Slovakia took place – the forced appointment of the administrator of the diocese in the person of the pro-regime priest Ján Dechet and his later staged election as a vicar capitular, by means of which the regime attempted to break the unity of the Church and to control it not only by external subordination, but also from within.

Historical research to date has reconstructed the events in Banská Bystrica on the basis of sources of domestic provenance in the light of the relations between the Church and the state. The present study, thanks to the recently released Vatican documents from the pontificate of Pius XII, and the documentation from foreign ministries of foreign affairs, puts them in a broader context and reconstructs the Vatican assessments of the situation, the decision-making processes in the Roman Curia, and the steps taken by the Holy See to protect the interests of the Church and the good of souls.

A serious obstacle the Holy See was confronted with was the lack of reliable information about what was happening in Slovakia and the lack of direct communication with the local Church. Most of the news was provided to her by Austrian, French and Italian diplomacy, papal embassies in Western countries and the Slovak exile, but the information was often delayed and contradictory. Communication with the local Church was mainly provided by the Slovak broadcasts of Vatican Radio, which sent instructions, empowerments and encouragement, but the communication was one-sided and technically interfered with by the regime.

In this situation, Pope Pius XII sought above all to express clear statements that would prevent confusion and dismay among the faithful and the clergy and strengthen their moral resistance to communism and the measures of the regime, and to ensure the functioning of the jurisdiction and the spiritual powers, even in extraordinary circumstances. He did so primarily through decrees issued by the Sacred Officium, the Consistorial Congregation and other curial dicasteries, and also through extraordinary faculties for bishops and clergy. On a practical level, however, both the Pope and the Secretariat of State left a certain degree of independence in decision-making to the local Church, which knew best the situation and its possibilities, and quietly tolerated even unconventional solutions in ensuring the running of the diocese. Until the end of the pontificate of Pius XII, they considered Ján Dechet as excommunicated in the most severe form of *vitandus*, but at the same time they quietly tolerated a situation in which Dechet formally governed the diocese, confining himself mainly to administrative matters, while part of the jurisdiction and the agenda *in spiritualibus* was exercised by the secretly appointed apostolic administrator *ad nutum Sanctae Sedis*, Eduard Nécsey.

prof. Dr. phil. Emília Hrabovec, Univerzita Komenského Bratislava,
Rímskokatolícka cyrilometodská bohoslovecká fakulta; Katedra kresťanskej filozofie a historických vied
SK-81458 Bratislava; Kapitulská 26
email: <ehrabovec@frth.uniba.sk>
ORCID 0000-0002-9601-0486

The Imperative of the Communist Party of Czechoslovakia: Teachers to Fight Against Religious Education

SOŇA GABZDILOVÁ; MILAN OLEJNÍK

DOI: <https://doi.org/10.54937/kd.2024.15.2.197-215>

The roles and attitudes of primary school teachers in the campaign against religious education in Slovakia, 1952 – 1953

ABSTRACT: The paper deals with a complex issue – the involvement of the teachers at primary educational institutions (the first [first to fourth grade] and second schools levels [fifth to ninth grade] at that time) in the anti-religious campaign – the campaign to sign children up for religious education, launched by the Communist Party of Czechoslovakia in the early 1950s that escalated in the 1952/1953 school year. It refers to the fundamental postulate of the Communists in the field of school policy – to educate pupils in accordance with the ideological doctrine of Marxism-Leninism, including the inseparable component of atheism. The result of the educational process aimed to create a young generation with a materialistic worldview. In this context, the first step was to limit children's participation in religious education in the first and second levels of school. The study presents the policy of the ruling political party's attempt to achieve the lowest possible attendance of pupils in classes of religious education and the different steps that the communist regime used to achieve this goal. It analyzes the participation and attitudes of teachers in the campaign to enrol pupils in religious education and highlights the primary role of teachers, who played an indispensable part in that campaign. The campaign focused primarily on persuading parents not to enroll their children in classes of religious education. As civil servants, the teachers were used by the Communist Party of Czechoslovakia in the pursuit of its goals. The paper points to the fact that school staff, similar to Slovak society as a whole, overwhelmingly supported a religious worldview, which was confirmed by the results of a census conducted in March 1950. It was therefore necessary to 're-educate and vet teachers'. In this context, the study discusses the various new forms of 'education' of teachers in order to achieve the highest possible number of those in their ranks who would at least formally declare their atheistic position.

Keywords: Communist Party of Czechoslovakia, Teachers, Religious Education.

The goal of the Communist Party of Czechoslovakia in the field of the young generation's worldview

The beginning of the 1950s was the period of the harshest communist dictatorship in the history of the Czechs and Slovaks. These years were marked by political persecution, lawlessness and trials. According to the intentions of the Commu-

nist Party of Czechoslovakia (CPC), the inhabitants of the Czechoslovak Republic (CSR) were to identify themselves with the ideology of the Communist Party and Marxism-Leninism, of which atheism was an integral part. The struggle against the idealistic worldview, represented in our conditions by Christianity, was one of the essential characteristics of the communist regime. The dictate to eradicate religious beliefs was directed at the entire population, however, not all strata of society were equally affected by it. Civil servants, including teachers, were subjected to particularly severe pressure. The CPC demanded that teachers abandon their religious beliefs and unreservedly adopt a materialist worldview, which was dictated by the very nature of their work. In the exercise of their profession, they had an influence on the formation of the young generation, including their worldview.

The intention of the communist regime in education was to win the young generation over to the ideas of building socialism in the Czechoslovak Republic, which presupposed a fundamental change in their worldview. The ideas of Christianity were strongly rooted among the population of Slovakia, as was confirmed by the results of the census conducted in Czechoslovakia two years after the communist takeover. In the March 1950 census, 3,430,361 persons (99.6%) of the total population of 3,442,317 in Slovakia identified themselves with a religious worldview. Catholics were the most numerous, with 2,623,198 members (76.2%), followed by Evangelicals of the Augsburg (Au.) Confession (V.), with 443,251 believers (12.9%), and Greek Catholics, who numbered 225,495 (6.5%). Only 9,679 (0.28%) persons indicated that they were of no faith in the census, and 2,276 residents (0.06%) did not choose either of the options offered.¹ Thus, as many as 95.6% of people identified with Christianity. The results were unfavourable for the communist regime. The aim of the leadership of the Communist Party of Czechoslovakia was to bring about a radical change in the worldview not only of the party members but gradually of broad layers of the population of the Czechoslovak Republic. The party initiated the process in the ranks of the young generation.

Since the influence of the Communist Party on the education of children in the family environment was not effective, educational institutions, whose task was to educate young people in the spirit of a materialistic worldview, became its main instrument. A resolution of the Presidium of the Central Committee (CC) of the Communist Party of Czechoslovakia (CPC) of 28 May 1951, provided a striking expression thereof, when it stipulated that the task of the schools was to arm the youth with "*a worldview of scientific socialism, to a degree that knows no concession in the principles of Marxism-Leninism, no compromise in matters of worldview.*"² The realization of the aforementioned aim was impossible without the active cooperation of teachers, and so the communist power took full advantage of teachers as employees of the state and, in this context, of their existential dependence thereon. The leadership of the Communist Party of Slovakia

¹ Slovak National Archive (hereinafter SNA) in Bratislava, fund (hereinafter f.) Slovak Office for Church Affairs (hereinafter SO CA), secretariat, carton (hereinafter c.) 3, number (hereinafter No.) 220/53. Správa o vyučovaní náboženstva v školskom roku 1952/1953.

² KOTOČ, Ján. Významný dokument starostlivosti strany o školu. In *Nové slovo*. vol. 8, iss. 26, 28 June 1951, p. 507;

(CPS) was aware that a majority of teachers had a negative attitude towards the materialist worldview or rejected it. Dissatisfaction in this regard was voiced at a meeting of the Presidium of the Central Committee of the Communist Party of Slovakia on 24 June 1950, where it was stated that there were open enemies of democracy, advocates and even promoters of Christian ideas, teachers who put up newspapers about Vatican in the schools or read Catholic newspapers.³

The action of the Communist Party of Czechoslovakia against religious education in first and second level schools

A fundamental step in the re-education of the younger generation in the spirit of a materialistic worldview was the gradual restriction of religious education at individual school levels, which constituted a significant interference with the religious rights of citizens guaranteed by the Constitution.⁴ The struggle to implement religious education in schools was an integral part of the struggle between the communist regime and the churches to gain decisive influence on the education and ideological formation of the young generation. Despite the gradual loss of influence by the churches in all cultural and sports activities, as well as other areas targeting the youth,⁵ the authorities did not decide to take such a radical step as eliminating religion from instruction. This fact was used as an argument for the preservation of some religious freedom in the Czechoslovak Republic.

Until 1952, the top leadership of the CPC paid less attention to the issue of religious education as it focused on the primary issues – the struggle against the churches. This included the drafting of the so-called Church Acts, the preparation of the State Catholic Action, measures against bishops, and repression against monasteries. While the late 1940s and early 1950s were characterised by the Communist Party's efforts to control the institutional base of individual churches, especially the Catholic Church, during 1952 the power-political struggle against the churches changed into a struggle against religion as an ideology.⁶ The gradual restriction of religious education in schools became an integral part of this new policy.

³ SNA, f. Central Committee (hereafter CC) of the Communist Party of Slovakia (hereinafter referred to as the CPS), Presidium, c. 796, archive unit (hereinafter referred to as a. u.) 16. Zasadnutie 24. júna 1950. Uskutočňovanie uznesenia IX. zjazdu KSS na školstve.

⁴ In accordance with the fundamental law of the Czechoslovak state, the Constitution of the Czechoslovak Republic of 9 May 1948, every person had the right to privately and publicly profess any religious belief or to be without confession. Worldview, faith or conviction was not to anyone's detriment, but it could not be a reason for denying someone the fulfilment of a civic duty imposed on them by law. *Sbírka zákonu a nařízení republiky Československé*. vol. 1948. Part 52, published on 9 June 1949, pp. 1090.

⁵ These were mainly the Catholic Youth Association and the Evangelical Youth Association. Both associations were organised on a denominational basis and worked under the administration of the churches. The Association of Catholic Youth was founded on 26 May 1925 in Bratislava. It was dissolved by a decree of the Interior Commission of 6 August 1945, including its branches. In August 1945, the Evangelical Youth Association with its branches was also dissolved. Despite the efforts of the churches, the activities of both could not be restored.

⁶ PEŠEK, Jan – BARNOVSKÝ, Michal. *Štátna moc a cirkvi na Slovensku 1948 – 1953*. Bratislava : Veda, 1997, p. 263.

The initial step was a change in the educational institutions of the third level,⁷ when, in accordance with the decree of the Commission for Education, Sciences and Arts (CESA) of 7 October 1949, religion was designated as an optional subject from 1 September 1950 and teaching religion was reduced to one class per week. Religious education classes were held in the later afternoon and only the students who had enrolled for the classes were allowed to attend. The selection of the third level schools was a deliberate step. Secondary comprehensive and vocational schools were located in towns and cities where the relationship between people and religion was not as strong as in the Slovak countryside. At a meeting of the Presidium of the Central Committee of the CPS on 24 June 1950, Július Bránik openly declared this in the discussion when he said, *"As far as the religious education is concerned, there is no point in rushing, mainly in the villages. It should be done at the schools of the third level and at vocational schools. Those who desire religious education, let them apply....everyone will apply in a village...Proceed with caution so that we don't impose unnecessary trouble on ourselves."*⁸

Following the restriction of religious education in third level schools, the attention of the CPC leadership shifted to educational institutions of the first and second levels. Changes in the teaching of religious education were prepared by the Communist Party of Czechoslovakia during 1951. On 30 May 1951, Zdeněk Fierlinger, chairman of the State Office for Church Affairs⁹, informed the Church Commission of the CC CPC about a set of changes that were to be implemented in the near future.¹⁰ The primary amendment was the registration of children for religious education, as well as the reduction of the number of classes from two to one per week in each grade. This practice contravened the explicit stipulations of the School Act of April 1948, which stated that parents had the right to withdraw their children from religious education.¹¹ Z. Fierlinger further elaborated at the Church Commission of the CC CPC that the school administration must pay more attention to teachers

⁷ In accordance with *the Act of 21 April 1948 on the basic regulation of unified education (the Education Act)*, compulsory school attendance was set at nine years for pupils after the age of six and divided into two levels: level I - national schools with five consecutive grades and level II - secondary schools with four consecutive grades. The third level consisted of primary vocational schools (compulsory) and selective schools (vocational schools and higher vocational schools). Secondary comprehensive schools with four consecutive grades provided higher general education. *Sbírka zákonů a nařízení republiky Československé*. vol. 1948. Part 38, issued on 10 May 1948, pp. 829 - 838.

⁸ SNA, f. CC CPS, Presidium, c. 796, a. j. 16. Zasadnutie 24. júna 1950. Protokol zo zasadnutia Predsedníctva ÚV KSS 24. júna 1950.

⁹ The State Office for Church Affairs was established by Government Decree No. 228/1949 of 25 October 1949. As the central authority, it exercised all the powers relating to church and religious affairs, including those previously exercised by other central authorities. In Slovakia, there was Slovak Office for Church Affairs, while in the regions and districts the respective regional and district national committees exercised jurisdiction in religious and church matters.

¹⁰ JAKUBČIN, Pavol. Začiatky „ideologického zápasu o dušu dieťaťa“. Vyučovanie náboženstva na Slovensku v rokoch 1948 - 1953. In *Pamäť národa*, 2018, vol. 14, iss. 3, p. 28.

¹¹ The Education Act adopted immediately after February 1948, on 21 April 1948, made it obligatory for schools to provide religious education for pupils in accordance with their religious beliefs. It also allowed parents to sign their child out of classes of religious education. Thus, all pupils could attend classes except those whose parents had signed them out. Religious education and its supervision were vested in the competent religious authorities (religious communities), but without limiting the autho-

of religious education (mostly priests) in the coming period and subject them to rigorous scrutiny.¹² Individuals whose positive disposition towards the new state system was not substantiated were to be dismissed from the schools. However, the preparation of the aforementioned changes was to be carried out with caution, to avoid any potential social unrest.

At the beginning of 1952, the district church secretaries were instructed by the higher authorities to ascertain the exact number of pupils who were attending religious education in the 1951-52 school year. According to the data obtained, as many as 98% of all children in Slovakia (91.62% in the Czech regions) were attending classes of religious education, a figure that caused concern among the leaders of the Party.¹³ The problematic issue became the focus of a meeting of the Political Secretariat of the CC CPC in June 1952.¹⁴ At the meeting, a decision was adopted which set out a new approach to the teaching of religious education. As previously stated, classes of religious education, as a compulsory subject, were attended by all pupils, except those whose parents withdrew them. According to the resolution adopted, only pupils whose parents had signed them up for religious education could attend. The standard procedure of informing the lower party structures followed. At the beginning of July 1952, the decision was discussed by all the regional committees (RC) CPS, then by the district committees (DC) CPS, and finally by the basic organisations. A widespread organised campaign against religious education was launched at the level of the party structures and among the ordinary members of the Communist Party. In April 1952, regional meetings of chairmen and secretaries of the basic organisations (BO) of the CPS were held in schools. Discussion speeches pointed to the 'lack of maturity' of the teachers and declared the absence of so-called comrades' collectives, as well as the fact that *"bolshevik criticism has not taken root in the teachers' collectives, which is a serious obstacle to their ideological development."*¹⁵ Religious education, however, was identified as a fundamental problem at all the meetings. Educators – members of the CPS, criticised religious education in schools and characterised it as an organised

rity of the supreme supervision and administration, which belonged to the Ministry of Education and Enlightenment.

„Škola je povinná starati se o náboženskou výchovu žáků podle jejich vyznání, vyjímajíc případy, kdy rodič (zákonní zástupci) odhlásí dítě od této výchovy.“ *Sbírka zákonů a nařízení republiky Československé*. vol. 1948. Issue 38, issued on 10 May 1948, pp. 831.

The curricula of religious education were established by the Ministry of Education and Enlightenment on the proposal of the religious authorities (religious communities), examining them from the aspect of civil and religious tolerance. Teachers of religious education (church bodies and religious societies) had to comply with the regulations issued by the education authorities within the limits of the law.

¹² The Commission for Education of Sciences and Arts (hereinafter referred to as the CESA) dismissed from its service all the religious men and women who taught religious education in the schools. Thus, priests were more involved in the teaching process, which was unacceptable to the communist regime. Its aim was to eliminate the influence of priests on the younger generation as much as possible and to involve lay teachers in the teaching of religious education in as large a number as possible.

¹³ JAKUBČIN, Pavol. Začiatky „ideologického zápasu“, p. 29.

¹⁴ ŠMEJKALOVÁ, Olga. Akce Vyučování náboženství. In FIAMOVÁ, Martina – JAKUBČIN, Pavol (eds.). *Prenasledovanie cirkví v komunistických štátoch strednej a východnej Európy*. Bratislava : Ústav pamäti národa, 2010, p. 570.

¹⁵ SNA, f. Commission for Education (hereafter CE), c. 131. Zasadnutie kolégia 5. mája 1952. Správa o krajských aktívoch predsedov a tajomníkov ZO KSS na školách.

obstruction of *“the work of teachers, and this ranges from the most sophisticated camouflage to the open refutation of what is taught in other subjects.”*¹⁶

During the summer months of 1952, district meetings of communist teachers were held, and those present were informed of the contents of the aforementioned measure of the Political Secretariat of the CC CPC. At these meetings it was declared that the question of teaching religion was one of the main tasks to which the teachers – members of the CPS must devote themselves. The course of the discussion at the district meetings apparently did not fully meet the expectations of the leading party bodies about the world-view orientation of the teachers – party members. At the meeting of the Presidium of the CC CPS 14 February 1953, Miloš Gosiorovský's report in this connection stated that *“even the overwhelming majority of teachers – communists are not reconciled with the question of religion. Only sporadically did they act militantly, as atheists and ones formally settled with the Church.”*¹⁷

A specific problem of the CPS was the fact that a significant number of its members were religious, which was also reflected in the participation of children of Communists in religious education. M. Gosiorovský also drew attention to this fact. *“There are frequent cases that the officials of the BO of the CPS and CO of the CPS..., as well as workers of the People's Administration, members of the SNB (National Security Corps) and the army send their children to religious education.”*¹⁸ The leading employees of the CESA also pointed to the attitude of the Communists. Some members of local CPS organisations even declared that *“if they could not enroll their children in religious education – they would rather quit the Party.”*¹⁹ Initially, the leadership of the CPC did not rule out simultaneous membership in the Party and affiliation in one of the churches. Later, especially after the failure of Catholic Action²⁰, they intensified atheist propaganda coupled with a campaign to leave the church.

The new approach to religious education was presented by the Ministry of Education, Sciences and Arts (MESA) in a circular, the Slovak translation of which was published by the CESA on 20 July 1952 in *Školské zvesti* (School News). Its wording was based on the resolution approved by the Political Secretariat of the CC CPC of June 1952, and thus the fundamental change was the establishment of a condition of participation of pupils of schools of the first and second levels in religious education. Children were permitted to attend classes only if their parents signed them up for classes at the beginning of each school year, no later than 8 September. If they

¹⁶ SNA, f. CE, c. 131. Zasadnutie kolégia 5. mája 1952. Správa o krajských aktívoch predsedov a tajomníkov ZO KSS na školách.

¹⁷ SNA, f. CC CPS, Presidium c. 833. Zasadnutie 14. februára 1953. Správa o plnení uznesenia Politického sekretariátu ÚV KSČ o vyučovaní náboženstva na školách I. a II. stupňa.

¹⁸ SNA, f. CC CPS, Presidium, c. 833. Zasadnutie 14. februára 1953. Správa o plnení uznesenia Politického sekretariátu ÚV KSČ o vyučovaní náboženstva na školách I. a II. stupňa.

¹⁹ SNA, f. CE, c. 132a. Zasadnutie kolégia 3. októbra 1952. Návrh na rozvinutie dlhodobej kampane boja proti poverám a tmárstvu na našich školách.

²⁰ Catholic Action was an artificially organised movement in the Roman Catholic Church between 1949 and 1951 intended to break the internal unity of the Church and ultimately pit it against the Vatican. The Catholic bishops rejected it and issued the pastoral letter *Hlas biskupov a ordinárov v hodine veľkej skúšky*. Heated protests (hundreds of people were arrested, investigated and tried) forced the communist regime officials to stop Catholic Action. Catholic Action was replaced by the pro-regime Peace Movement of the Catholic clergy.

failed to do so, the pupils were unable to attend the classes. The circular contained seemingly innocuous wording, stating that parents were free to decide whether or not their children attended classes of religious education and that no one had the right to force them to sign up for classes, but this in effect amounted to a unilateral emphasis on the right not to attend.²¹ Classes of religious education were to be scheduled in a way that would not interfere with the continuity of the teaching of subjects compulsory for all pupils, which in practice meant that they were scheduled at the end of the school day.²² The clear intention of the adopted measure was to reduce the number of children attending classes of religious education.

Church institutions reacted negatively to the changes in the way pupils register for religious education. Both the Catholic and the Evangelical Church of the Augsburg Confession demanded that the CESA circular be read in the churches before the beginning of the 1952-53 school year. The Communist regime rejected this planned procedure on the grounds that it was political pressure on the free decision of the believers. Consequently, parents were not informed in advance of the contents of the circular, i.e. of the new approach adopted, thus creating a moment of surprise and reducing the possibility of an early reaction.

The situation among teachers and their new roles

The question of teaching religious education was also on the agenda of the district teachers' meetings, which were held in all districts of Slovakia before the beginning of the school year, on 27 - 30 August 1952. The leaders of the CESA evaluated the meetings negatively and in their final opinion stated that, especially in connection with the decree on the teaching of religious education in schools of the first and second levels, they had not fulfilled their mission. The presentations of the district school inspectors were mostly "unspecific, cautious, platitudinous and unconvincing", which was then reflected in the discussion. School inspectors delivered uncompromising reports on the issue of religious education in only a few towns - Dunajská Streda, Pezinok, Trenčín, Banská Bystrica, Rimavská Sobota, Bytča, Medzilaborce and Humenné. In Modrý Kameň and Skalica they did not mention the event at all and referred the teachers either to the secretary of the DC CPS or to the regional inspector. Discussions on this issue were at the deadlock and were apparently conditioned by the reluctance of teachers to publicly present their views, and so there were only a few "*decisive discussion contributions from the ranks of teachers - atheists*", which, according to the responsible staff of the CESA, showed that the majority of teachers, as well as teachers - communists, were "*in the thrall of religious prejudices*."²³

In the terminology of the time, the terms "persons unclear on the issue of religion" or "burdened with religion" were used to describe teachers who did not identify themselves with a materialistic worldview, did not leave the church and participated

²¹ LETZ, Róbert. Prenasledovanie kresťanov na Slovensku v rokoch 1948 - 1989. In MIKLOŠKO, František - SMOLÍKOVÁ, Gabriela - SMOLÍK, Peter (eds.). *Zločiny komunizmu na Slovensku 1948-1989 (1)*. Prešov : Vydavateľstvo Michala Vaška, 2001, p. 196.

²² *Školské zvesti*. vol. 8. Issue 15 issued 20 July 1952, p. 1.

²³ SNA, f. CE, Kolegium, c. 132.

in religious ceremonies, or otherwise presented Christian persuasions. Teachers who made no secret of their Christian worldview were targeted by the Communist Party, the school administration, and the security authorities, and their religious activities were monitored. The punishments were exceptionally severe – transfer to another school, mostly located in a small remote village, loss of employment, but also criminal charges and trials, which affected many teachers. Banal statements that did not conform to the demands of the communist regime were enough to bring charges. To illustrate this point, we present the case of two teachers, Vilma Dovalová and Edita Mikulová from the National School in Dolné Držkovce (Bánovce nad Bebravou district), which aptly documents the atmosphere of that time. In early September 1949, V. Dovalová said to a group of people in front of the local church that according to the regulation they had received at the school, children would not be allowed to engage in prayer and self-blessing in the classrooms. However, she committed a more egregious act in the school classroom in front of the pupils, when she ordered her colleague E. Mikulová to tie red ribbons in the hair of several boys as they had disobeyed her repeated warnings to cut their hair. However, the biggest transgression was that the red paper ribbons allegedly came from the pictures of K. Gottwald and J. V. Stalin and the pupils in question were the sons of members of the Communist Party. The two teachers were charged with the offence of sedition against the Republic, defamation of the Republic and the Allied State, and brought to trial. V. Dovalová received a sentence of seven years and E. Mikulová one year and ten months. They served their sentences in the women's prison in Ilava. Both were released early.²⁴

Belonging to a church also became a negative point in the evaluation of teachers. In their personnel records (cadre questionnaires), the column “religious confession” or no confession appeared. This information could not be absent from appraisals or promotion proposals and was the primary factor in assessing the performance of school staff.

The leaders of the CPS were aware of the situation among educators in Slovakia in terms of their worldview orientation. They knew that at that time there were only a few dozen teachers identifying with the ideology of Marxism-Leninism, of which atheism was an integral part. Paradoxically, a number of teachers, as well as other groups of workers in various professions and fields who endorsed the ideology of the Communist Party, rejected atheism. It was a testimony of the deep Christian roots of the Slovak population, not excluding educators. Nevertheless, the communist regime required teachers to implement its aims in school policy, which was also true in the implementation of enrolling pupils in the classes of religious education. The role of teachers was to persuade pupils' parents not to sign their children up for classes of religious education. The “mission” was to be carried out during chance encounters, but especially during home visits. This created a largely paradoxical situation where religious teachers were forced to persuade religious parents not to sign their children up for classes of religious education.

Teachers were first to go through a phase of religious “detoxification” and, thus “armed”, to influence parents. During the summer holidays in 1952, individual ed-

²⁴ VIŠŇOVSKÁ, Ivana. Politický proces s učiteľkami Vilmou Dovalovou a Editou Mikulovou. In *Verbum Historiae*. vol. 2015, iss. 2, pp. 179 – 197.

ucation was also to be provided to prepare teachers for the planned changes in the enrolment of pupils in classes of religious education, where all school staff were required to study the work of P. F. Kolonický, *Marxism-Leninism on Religion*. This event was organised by the CESA, which set up consultation centres in each district. On designated days, teachers were required to attend consultations, conducted under the guidance of supposedly trained lecturers. In essence, these were interviews in which the teachers had to present whether, or to what extent, they “came to terms” with the Christian worldview. In the evaluation report submitted by the Commissioner for Education, Ernest Sýkora, at the meeting of the Presidium of the CC CPS on 13 September 1952, it stated that the intention of the Department of Education was to prepare teachers for the signing up pupils for religious education and, at the same time, to contribute to their own shedding of the idealistic world-view.²⁵

Based on the fact that before the individual holiday education in 1952 there were only a few dozen atheist teachers in Slovakia, the commissioner spared no criticism and expressed dissatisfaction with the religious convictions of the majority of teachers. Interviews in consultation centres confirmed that “*majority of teachers are burdened by the influences of bourgeois ideology. They are philosophical idealists, in the decisive majority they have not even begun to come to terms with religion.*”²⁶ However, some resigned from the church after completing their holiday education in the first days of September, which was perceived as a manifestation of an atheistic attitude by the party and state authorities. E. Sýkora estimated their number to be as high as 1,000 at that time, but this has not been confirmed. After a more accurate registration, the CESA determined their total as follows.

Region	Number of atheist teachers					Total
	Kindergarten	Level I schools	Level II schools	Level III schools	IV. ref. DNC and RNC	
Bratislava	3	27	3	6	38	77
Nitra	unknown	12	10	unknown	15	37
Banská Bystrica	0	19	30	9	31	89
Žilina	0	13	11	6	26	56
Košice	0	9	16	5	19	49
Prešov	2	69	40	0	39	150
Slovakia	5	149	110	26	168	458

Tab. 1 The number of atheist teachers and school staff at the end of September 1952.²⁷

²⁵ SNA, f. CC CPS, Presidium, c. 823, a. j. 26. Zasadnutie 13. septembra 1952. Správa o prázdninovom individuálnom štúdiu učiteľov.

²⁶ SNA, f. CC CPS, Presidium, c. 823, a. j. 26. Zasadnutie 13. septembra 1952. Správa o prázdninovom individuálnom štúdiu učiteľov.

²⁷ SNA, f. CE c. 132a. Zasadnutie kolégia 3. októbra 1952. Návrh na rozvinutie dlhodobej kampane boja proti poverám a tmárstvu na našich školách.

As evidenced by the data presented in the table, the number of atheist teachers in kindergartens and educational institutions of first and second levels reached 290. In the 1952-53 school year, there were 21,989 teachers in the aforementioned schools, which means that atheists accounted for only 1, 1.31 % of the teachers in schools. The data further indicate that the highest number of atheist school staff was in the Prešov region. It is obvious that the situation was influenced by the Orthodox action.²⁸ According to the information of the CESA, the number of atheist educational workers increased in the coming period. From the end of September 1952 to the beginning of February 1953, i.e. in four months, their total in kindergartens and educational institutions of the first and second level rose to 1,020, which represented an almost fourfold increase. However, this dramatic increase meant that only 5.49% of the teachers working in schools in that school year were atheists.

Less than a month after it was no longer possible to sign children up for religious education in the 1952-53 school year, the course and results of the action were discussed by the Commission for Education at a meeting 3 October 1952. It paid increased attention to the attitude of teachers in terms of worldview. It was repeatedly noted that there had been an increase in the number of teachers who had left the church and in the number of teachers "coming to terms with the issue of religion".²⁹ This fact was allegedly the result of individual holiday education of teachers and was positively influenced by a number of school inspectors, school headmasters and activist teachers who, through the so-called mass political work and patient persuasion, managed to win many co-workers. However, the greatest credit was given to the atheist teachers. At the meeting of the Commission for Education, it was stated that the successful implementation of the CESA decree was also largely due to the teachers who, although at that time they had not yet decided to do away with religious prejudices formally, as they remained members of individual churches, their attitude towards religion was reserved. By not signing their children up for religious education and persuading their parents, they were becoming role models and, according to a statement by the Commission for Education, "*knocking insidious weapons out of the hands of reaction, which seeks to poison the youth with anti-proletarian ideology*."³⁰

The leading officials of the CPS considered the situation in the Košice region favorable in terms of the attitude of teachers in the action of signing children up for religious education. Teachers in Košice exerted increased activity in persuading parents. Every day from 2 p.m. to 4 p.m., they carried out anti-religious agitation, therefore the results were quite pleasing to the CPS. A notable number of teachers

²⁸ The Orthodox action, which took place in the early 1950s, illegitimately destroyed a religious community of many thousands in Czechoslovakia – the Greek Catholic Church. In the action, its organisational and economic structures were smashed, but also its clergy were criminalised and ingeniously persecuted, as well as the faithful who were unwilling to submit to the discriminatory decision and protested against it directly or indirectly.

²⁹ SNA, f. CE, c. 132a. Zasadnutie kolégia 3. októbra 1952. Predbežná správa a priebehu plnenia výnosu PŠVU o vyučovaní náboženstva. As an example, the town of Trnava was cited, where 17 teachers left the church, followed by Banská Bystrica with 22 teachers, Prievidza with 9, and the Prešov region, where 135 teachers left the church.

³⁰ SNA, f. CE, c. 132a. Zasadnutie kolégia 3. októbra 1952. Predbežná správa a priebehu plnenia výnosu PŠVU o vyučovaní náboženstva.

left the church, with 16 in the Sečovce district, 36 in the Rozňava district, 21 in the Košice district, but only a few in the other districts. A small number of teachers in the region signed their children up for religious education, with the exception of Kežmarok district, where 19 teachers requested religious education for their children. In the other districts, the number ranged from one to five.³¹ According to the report of the IV. Department of the RNC in Košice, which evaluated the action of signing children up for religious education, the clergymen of the individual churches in the region were reportedly isolated, so they could not carry out any activity among parents, with few exceptions.³²

In accordance with the resolution of the Political Secretariat of the CC CPC of 4 November 1952, the work of teachers, headmasters and school inspectors in implementing the directive on registration of children for religious education was to be inspected and assessed. The conclusions of the evaluation of school staff were the subject of a meeting of the Presidium of the CC CPS in February 1953. The leadership of the CPS demanded the teachers to be active in the campaign that was underway. It carried out sanctions against those who *“organized resistance against the CESA decree and manifested themselves as hostile elements.”*³³ These were headmasters, teachers and inspectors who, even at the height of Stalinist era, had the courage to openly oppose a discriminatory approach that abused the principle of respect for freedom of religion and conscience. Based on the preliminary results of the evaluation, the school administration dismissed a total of 36 school staff, with a further six to be investigated. Seven teachers were dismissed in the Bratislava region, eight in the Nitra region, twelve in the Žilina region, five in the Banská Bystrica region, none in the Košice region, and four teachers had to leave their jobs in the Prešov region.³⁴ There were also 177 headmasters and inspectors dismissed from the school services or transferred to teaching posts because they did not take a firm stance during the campaign and their attitude was hesitant.³⁵

Pressure on teachers escalates

After 8 September 1952, when it was no longer possible to sign children up for religious education, the teachers thought the action was over.³⁶ However, the leaders of the Department of Education pointed out that *“in the meantime, the class enemy, surprised at first, is mounting a counterattack and exerting more and more initiative.”*³⁷ The activity of the priests in many regions did not cease, and

³¹ State Archive (hereinafter SA in Košice), f. Department of Education and Culture (hereinafter DEC) of the Council of the Regional National Committee (hereinafter RNC) of the Košice Region 1949 – 1960, c. 53. Vyhodnotenie akcie prihlasovania žiakov na náboženskú výchovu.

³² SA in Košice, f. DEC Council of the RNC Košice Region 1949 – 1960, c. 53. Vyhodnotenie akcie prihlasovania žiakov na náboženskú výchovu.

³³ SNA, f. CC CPS, Presidium, c. 833. Správa o plnení uznesenia Politického sekretariátu ÚV KSČ o vyučovaní náboženstva na školách I. a II. stupňa.

³⁴ SNA, f. CE, c. 132. Zasadnutie kolégia 23. augusta 1952.

³⁵ LETZ, *Prenasledovanie kresťanov*, p. 198.

³⁶ SNA, f. CE, c. 132a. Zasadnutie kolégia 3. októbra 1952. Návrh na rozvinutie dlhodobej kampane bola proti poverám a tmárstvu na našich školách.

³⁷ SNA, f. CE, c. 132a. Zasadnutie kolégia 3. októbra 1952. Návrh na rozvinutie dlhodobej kampane bola proti poverám a tmárstvu na našich školách.

they continued to visit parents. The Communist regime reacted by the issuance of another circular by the CESA on 6 December 1952, which stipulated that parents could withdraw their children from classes of religious education even during the school year.³⁸ Teachers were thus supposed to influence parents for ten months and contribute to a further decline in pupils attending classes of religious education, but according to the reports of senior officials at the Department of Education, their efforts faltered. It was therefore necessary *"to mobilize all teachers, party members and other progressive school workers in the fight against obscurantism and to assist them much more and more effectively in educational work between teachers and pupils."*³⁹ When classes of religious education were in session, teachers were to conduct the so-called "Lessons of Joy" for unenrolled pupils and organise their free time during the services. The churches also paid attention to children and youth outside religious services, with the aim to increase their influence. The Roman Catholic Church organized sporting events, social gatherings and performances. The ministers of the Evangelical Church A.C. and the Evangelical Reformed Churches organized Sunday meetings, Bible clubs and Lord's Gardens.

Teachers, but especially the headmasters of schools of first and second level, were pressured to achieve the lowest possible number of pupils enrolled in religious education. As pressure was mounting, and in an attempt to ensure good results, many of them resorted to intimidating parents. For example, the headmaster of the national school in the village of Devičie, Krupina district, invited the wives of both CPS members and civil servants to a meeting and threatened them that if they enrolled their children in religious education, their husbands would be dismissed from their jobs and their sons and daughters would not be allowed to study at universities.⁴⁰ Others resorted to vulgar degradation of religious beliefs. At a meeting of the CESA in late September 1952, the actions of educators were denounced as they sought to formally accomplish the task when they *"moved from a positive struggle for the education of children in the spirit of a scientific worldview to a negative refutation of biblical statements, to ridiculing pastors and in some places to ridiculing religion"*.⁴¹

In general, women were more supportive of enrolment for religious education than men, and applications were mostly signed by mothers. Sometimes they even protested openly, as in the village of Lúčky, in the Ružomberok district, where they tore up the application forms at the teachers-parents meeting and spoke harshly against the school headmaster and teachers. In the aforementioned village of Devičie, they got into a fierce argument with the school headmaster and supported the local clergyman.⁴² The priests of the individual churches supported the parents' attitudes and, according to the leaders of the Department of Education, and carried out inten-

³⁸ *Školské zvesti*. Vol. 8. Issue 28 issued 31 December 1952, p. 555.

³⁹ SNA, f. CE, k. 132a. Zasadnutie kolégia 24. septembra 1952. Návrh na usmernenie a organizačné zaistenie ďalšej etapy boja proti tmárstvu na školách.

⁴⁰ SNA, f. SO CA, Secretariat, c. 5. No. 220/53. Správy o vyučovaní náboženstva v školskom roku 1952 – 1953.

⁴¹ SNA, f. CE k. 132a. Zasadnutie kolégia 24. septembra 1952. Návrh na usmernenie a organizačné zaistenie ďalšej etapy boja proti tmárstvu na školách.

⁴² SNA, f. CE c. 132a. Zasadnutie kolégia 24. septembra 1952. Návrh na usmernenie a organizačné zaistenie ďalšej etapy boja proti tmárstvu na školách.

sive “undermining activity among women to get parents to sign as many applications for religious education as possible...In this activity, they took advantage of confessionals and pulpits and, by intimidating both the youth and women, sought to reverse the whole action.”⁴³ The priests of the Evangelical Church of Au. C., especially in the districts of Myjava, Liptovský Mikuláš, Piešťany and Bratislava, spoke out against the implementation of the CESA decree in an organised manner. As a result, e.g. in Bratislava, almost 100% of pupils were enrolled in the classes of Evangelical religious education.⁴⁴ The CESA introduced new bureaucratic obstacles – e.g. the obligation to sign the application form for religious education was extended to both parents and the competence to accept it was transferred from class teachers to school headmasters.⁴⁵

Participation of pupils in classes of religious education

Monitoring of children's attendance at classes of religious education was carried out by the Slovak Office for Church Affairs and the Commission for Education, which submitted information to the Presidium of the CC CPS. The Presidium discussed the issue at the aforementioned meeting on 14 February 1953, when Miloš Gosiorovský submitted a rather extensive report was. He reported on how the resolutions of the Political Secretariat of the CC CPC from June and October 1952 were implemented by party organs and organisations, the school administration and the Slovak Office for Church Affairs. He stated that enrollments for religious education “on the whole went smoothly. Although the priests took advantage and agitated outside the church, nice results were achieved.”⁴⁶ Upon conclusion of the campaign in early September 1952, 25.5% of the children were not signed up for classes of religious education. Taking into account the fact that in the 1951-52 school year almost all pupils of schools of first and second levels attended classes of religious education, the overall effect of the campaign and the numbers of children were evaluated positively. In summarizing the pupils who signed up for religious education, lists were made in each school, including the smallest villages.⁴⁷ Subsequently, district and regional summaries were prepared, and the national results were compiled by the CESA.⁴⁸ The lists also included the social origin of the parents who signed their children up for religious education, broken down as follows: workers, cooperative peasants, officials, teachers, members of the NSC, the army, and other professions.

⁴³ SNA, f. CE c. 132a. Zasadnutie kolégia 24. septembra 1952. Návrh na usmernenie a organizačné zaistenie ďalšej etapy boja proti tmárstvu na školách.

⁴⁴ SNA, f. CE c. 132a. Zasadnutie kolégia 24. septembra 1952. Návrh na usmernenie a organizačné zaistenie ďalšej etapy boja proti tmárstvu na školách.

⁴⁵ SA Košice, f. District National Committee (hereinafter DNC) Košice - vidiek, c. 679.

⁴⁶ SNA, f. CC CPS, Presidium, c. 833. Zasadnutie 14. februára 1953. Správa o plnení uznesenia Politického sekretariátu ÚV KSČ o vyučovaní náboženstva na školách I. a II. stupňa.

⁴⁷ A meeting of the Commission for Education on 28 February 1953, pointed out that student attendance of classes of religious education was declining because parents were also signing their children out of classes during the school year. Specifically, in Banská Bystrica, Bratislava and Košice, the numbers were 185, 197 and 166 pupils respectively, but numbers were also decreasing in other regions. SNA, f. CE c. 134. Zasadnutie kolégia 28. februára 1953. Správa o rozširovaní poznatkov prírodných vied a o vyučovaní náboženstva na školách.

⁴⁸ SA Košice, f. DEC council of RNC Košice region, c. 57.

During the course of the action, it became evident that many teachers were “indecisive”, and others took a passive attitude and “thwarted” its successful course by signing up their children for religious education. However, the so-called provocateurs and “insidious enemies of socialist education” were also exposed. These were school staff who found the courage to speak out against a discriminatory practice that abused respect for freedom of religion and conscience.⁴⁹ The teachers' manifestations of opposition against the communist regime's practice varied, as illustrated in several examples. Teacher Dobát from the Higher Agricultural School in Levice “provocatively” brought an application for his child's religious education to the school, the headmaster of the National School (Level I) in Mlyňany, Štefan Šebo, consulted with the priest about the implementation of religious education, teacher Rajcharová took the children to church on 1 September, teacher of the II. National School in Nitra wore a large cross around her neck during the persuasive action, and the headmaster of the national school Gunár, in Šípkov, Bánovce nad Bebravou district, met regularly with the priest and expressed his attitude towards religion as follows: “*if religion was like my coat, I'd take it off. But I can't take it off yet.*”⁵⁰ On the other side were the teachers and the schools, who managed to achieve “good results” in the autumn of 1952. These were, for example, the teachers in the second level school in Zlaté Moravce, where none of the teachers signed their children up for religious education, and out of 679 pupils only 367, i.e. 54%, attended classes of religious education. The situation was similar at the first level school in Bratislava, where teachers managed to achieve that 49% of pupils did not sign up for religious education. “Success” was achieved in the first level school in Prečín, in the Považská Bystrica district, where all the teachers were members of the CPS and all of them had left the church. Half of the children there attended classes of religious education.⁵¹

The communist regime practices included the checking of the implementation of the resolutions adopted by the leading bodies of the CPC. The course of enrollments of pupils for religious education in September 1952 was evaluated not only by the Presidium of the CC CPS, but also by the regional and district party committees and by officials of the school party organisations at regional seminars. Discussions at these forums confirmed that, thanks to communist teachers, the topic of religion was still relevant among teachers. On the other hand, they pointed out that there were still “*great deficiencies in the ideological level of the communist teachers, that even many teachers - chairmen of the BO of the CPS had not yet dealt with the issue of religion and had not left the church. Many BO CPS are only formally dealing with the issue, they are not achieving success.*”⁵²

⁴⁹ SNA, f. CE c. 132a. Zasadnutie kolégia 3. októbra 1952. Predbežná správa o priebehu plnenia výnosu PŠVU o vyučovaní náboženstva.

⁵⁰ SNA, f. CE c. 132a. Zasadnutie kolégia 3. októbra 1952. Predbežná správa o priebehu plnenia výnosu PŠVU o vyučovaní náboženstva.

⁵¹ SNA, f. CC CPS, Presidium, c. 833. Zasadnutie 14. februára 1953. Správa o plnení uznesenia Politického sekretariátu ÚV KSČ o vyučovaní náboženstva na školách I. a II. stupňa.

⁵² SNA, f. CC CPS, Presidium, c. 833. Zasadnutie 14. februára 1953. Správa o plnení uznesenia Politického sekretariátu ÚV KSČ o vyučovaní náboženstva na školách I. a II. stupňa.

The Slovak Office for Church Affairs also had data on the number of pupils attending classes of religious education, which it received from the church departments of the individual regional national committees. The data are presented in the following table.

Region	Level I school			Level II school			Level I and II schools		
	number of children			number of children			number of children		
	Total	Not signed up		Total	Not signed up		Total	Not signed up	
		abs.	in %		abs.	in %		abs.	in %
Bratis.	89 395	11 990	13,4	44 196	8 060	18,2	133591	20 050	15,0
Nitra	68 441	9 588	14,0	41 194	8 898	21,5	109635	18 486	16,8
Ban. Bys.	47 255	6 584	13,9	25 295	4 863	19,2	72 550	11 447	15,9
Žilina	58 576	4 860	8,2	33 569	3 714	11,0	92 145	8 574	9,3
Košice	49 382	16 808	34,0	27 247	10 588	38,8	76 629	27 396	35,7
Prešov	49 275	29 521	59,9	27 253	17 549	64,4	76 528	47 070	61,5
Total	362324	79 351	21,9	198754	553672	27	561078	133023	23,7

Tab. 2. Number of children not signed up for religious education in first and second level schools in the 1952/1953 school year.⁵³

The combined results of the CESA and the Slovak Office for Church Affairs were nearly identical. While the CE reported that 25.5% of pupils did not sign up for classes of religious education, the figure was 23.7% according to the Church Office.

Teachers "coming to terms" with the issue of religion

Critical views on the attitudes of teachers to the issue of worldview and to the new procedure of enrolling children in religious education in the 1952-53 school year were also noted by the Slovak Office for Church Affairs. It expressed the belief that, in general, teachers have not "come to terms" with religion. In the districts of Malacky and Trnava, the majority of female teachers declared that they would sign their children up for classes of religious education. In the Pezinok district, about one third opposed the new way of enrolling children in religious education. In a few instances, teachers, including members of the CPS, informed priests about the course of teachers' meetings, where they were informed about the teaching of religious education. In Kapušany near Prešov, the headmaster of a school approached the priest and complained to him that he had orders to agitate against enrolling children in religious education, but he did not know what to do with his own children when *"he is not allowed to sign them up for classes of religion but he*

⁵³ SNA, f. SO CA, Secretariat, c. 5, No. 220/53. Správy o vyučovaní náboženstva v školskom roku 1952/1953. V kraji Nitra nebol zahrnutý okres Bánovce nad Bebravou.

does not want to leave them without religious education either."⁵⁴ Almost all teachers signed their children up for religious education in the district of Sered'. At a meeting of headmasters in the Nitra region, many publicly declared that they "*will not back down from their religious convictions, no matter what is done.*"⁵⁵ In the Banská Bystrica region, there were 3150 teachers at that time, but only 148, i.e. 5.65%, were said to have come to terms with the issue of religion. A different situation existed among young teachers; for example, 65% of the graduates of the Secondary Pedagogical School in Banská Bystrica declared that they had come to terms with religion.⁵⁶

As already noted, part of the anti-religious campaign aimed at teachers was the so-called coming to terms with the issue of religion. In practice, this meant that a particular person should not to attend church services, marry in churches, christen their children, and, ultimately, they should leave the church. Many educators "came to terms" with the issue of religion out of fear, out of concern for losing their jobs and because of the material benefits that this move meant to them and their children. In fact, in case of admission to universities, it was often not only the applicant's record of participation in religious education, but also the record that the parents did not "come to terms" with the issue of religion that was given as a reason for denying them university education.

At the turn of 1952-53, the principle of the incompatibility of membership in the Communist Party with membership in a church began to be applied in practice and the pressure on religious teachers intensified. This principle was required not only of party members but also of civil servants, which included school staff. Of all civil servants, teachers in particular were subjected to intense pressure. The party authorities drew up lists of school headmasters and teachers who had signed their children up for religious education. Indeed, the punishment was uncompromising – headmasters were usually immediately stripped of their posts and "*teachers were gradually dismissed if they persisted in their convictions.*"⁵⁷ As noted in the report of the Slovak Office for Church Affairs on religious education in the 1952-53 school year, many teachers showed a negative attitude toward religious education for purely existential reasons.⁵⁸

The radical action against school staff, which enforced the rejection of an idealistic worldview, also had an impact on the gradual change in the attitudes of the younger generation. In October 1952, the leadership of the Department of Education noted with satisfaction that "*education in the spirit of socialism has already ploughed deep furrows in the ranks of the school youth.*"⁵⁹ and the pupils' attitude to religion, if not negative, was allegedly at least lax. The results of signing pupils up for religious education were "*attributable to a significant degree only to the influence*

⁵⁴ SNA, f. SO CA, Secretariat, c. 5, No. 220/53. Správy o vyučovaní náboženstva v školskom roku 1952/1953.

⁵⁵ SNA, f. SO CA, Secretariat, c. 5, No. 220/53. Správy o vyučovaní náboženstva v školskom roku 1952/1953.

⁵⁶ *Protokol X. schôdze Komunistickej strany Slovenska v Bratislave dňa 13. – 15. júna 1953.* Bratislava : Pravda, [s. d.], pp. 103 - 104.

⁵⁷ SA Košice, f. DEC council of RNC Košice region, c. 57.

⁵⁸ SNA, f. SO CA, Secretariat, c. 5, No. 220/53. Správy o vyučovaní náboženstva v školskom roku 1952/1953.

⁵⁹ SNA, f. CE f. 132a. Návrh na rozvinutie dlhodobej kampane boja proti poverám a tmárstvu na našich školách.

*and decision-making of parents and priests.”*⁶⁰ According to the party authorities, particularly in the schools at the second level, parents in many cases made decisions against the will of the children.

Teachers were no longer permitted to go to church unless they went secretly to the district town or to distant villages where nobody knew them. This prohibition also applied to christenings, marriages, and confirmations, which the parents-teachers arranged in secret in the churches of distant parishes. The party leadership perceived that the public attitudes of teachers towards religious ideology were conditioned by external pressure, which was explicitly articulated by the Commissioner for Education and Enlightenment, O. Klokoč, at the 10th meeting of the CPS (13-15 June 1953). He stated that *“we cannot be satisfied with the fact that a teacher leaves the church. This is only a formality of the matter, which should be a consequence of their internal coming to terms with an idealistic world view... There is nothing more dangerous than an internally torn teacher. Such a teacher cannot educate a socialist youth, a person who is coherent, proud and firm.”*⁶¹ It was not possible to reliably ascertain the actual attitude of the teaching staff towards religious beliefs or their rejection of them. In fact, the above controversy stretched like a thin red thread through the whole society.

SUMMARY

The Imperative of the Communist Party of Czechoslovakia: Teachers to Fight Against Religious Education

After the February 1948 takeover, the intention of the communist regime for education aimed to win the young generation to the ideas of building socialism in the Czechoslovak Republic; it presupposed a fundamental change in their worldview orientation. The ideas of Christianity were strongly rooted among the population of Slovakia. This was confirmed by the results of the census carried out in Czechoslovakia two years after the communist takeover. In the March 1950 census, 3 430 361 persons (99.6%) of the total population of 3,442,317 in Slovakia identified themselves with a religious worldview.

Given the ineffectiveness of the influence of the Communist Party on the education of children in the family environment, educational institutions became the main instrument of change. Their task was to bring young people up in the spirit of a materialistic worldview. It was impossible to implement the aforementioned aim of the Communist Party without the active cooperation of teachers, and so the Communist authorities took full advantage of teachers as civil servants and, in this context, of their existential dependence on the state.

The leaders of the CPS were aware of the situation among educators in Slovakia in terms of their worldview orientation. At that time, they knew that only a few dozen teachers were identifying with the ideology of Marxism-Leninism, of which atheism was an integral part. By the end of September 1952, the number of atheist teachers in kindergartens and educational institutions of the first to second level had reached the figure of 290. In the 1952-53 school

⁶⁰ SNA, f. CE f. 132a. Návrh na rozvinutie dlhodobej kampane boja proti poverám a tmárstvu na našich školách.

⁶¹ *Protokol X. schôdzky Komunistickej strany Slovenska v Bratislave dňa 13. - 16. júna 1953.* Bratislava : Pravda, [s. d.], p. 212.

year, there were 21 989 teachers in the aforementioned schools, which means that atheists accounted for only 1.31% of the teachers in the educational institutions. According to the information provided by the CESA, the number of atheist teachers increased in the coming period. From the end of September 1952 to the beginning of February 1953, i.e. in four months, their total in kindergartens and educational institutions of the first and second level rose to 1,020, which represented an almost fourfold increase. However, even this dramatic increase meant that only 5.49% of the teachers working in schools in that school year were atheists.

Teachers who made no secret of their Christian worldview became targets of the Communist Party, the school administration, and the security authorities, and their religious activities were subjected to monitoring. They were persecuted, transferred to new workplaces, and many were dismissed. In the terminology of the time, the phrases "persons who have not come to terms with the issue of religion" or "burdened with religion" were used to describe teachers who did not identify with the materialist worldview, did not leave the church, and participated in religious ceremonies, or otherwise manifested their Christian beliefs.

One aspect of the anti-religious campaign targeting teachers was the so-called coming to terms with the question of religion. In practice, this meant that a particular person was not to attend services, marry in churches, christen their children, and ultimately was to leave the church. Many educators "came to terms with the question of religion" out of fear, out of concern for losing their jobs, and because of the benefits that this step meant for them and their children.

A fundamental step in the re-education of the younger generation in the spirit of a materialistic worldview resulted in the gradual restriction of religious education at individual school levels, which constituted a significant interference with the religious rights of citizens as guaranteed by the Constitution. The struggle to implement religious education in schools constituted an integral part of the struggle between the communist regime and the churches to gain decisive influence on the education and ideological formation of the young generation. During 1952, the power-political struggle against the churches was transformed into a struggle against religion as an ideology. This involved the gradual restriction of the teaching of religious education in schools. By September 1952, parents were able to withdraw their children from classes of religious education. The Communist Party leadership changed the condition for children's participation in classes of religious education, and from the beginning of the 1952-53 school year, children could attend classes of religious education only if their parents signed them up for classes at the beginning of each school year, no later than 8 September. Should they fail to do so, the pupils were unable to attend the classes. The communist regime inevitably needed teachers in order to implement its aims in school policy, and this was also true when implementing the measure of registering pupils for religious education. The task of the teachers was to persuade the parents of pupils not to sign their children up for religious education. The "mission" was to be carried out during chance encounters, and especially during home visits.

BIBLIOGRAPHY SOURCES

Primary sources

Slovak National Archive in Bratislava, fund Ústredný výbor Komunistickej strany Slovenska, predsedníctvo

Slovak National Archive in Bratislava, fund Slovenský úrad pre veci cirkevné, sekretariát

Slovak National Archive in Bratislava, fund Povereníctvo školstva

State Archive in Košice, fund Odbor školstva a kultúry Rady Krajského národného výboru Košického kraja 1949 - 1960,

State Archive in Košice, fund Okresný národný výbor Košice - vidiek

Periodical print

Protokol X. sjazdu Komunistickej strany Slovenska. V Bratislave dňa 13. – 15. júna 1953. Bratislava: Pravda, [s. d.],
Sbírka zákonu a nařízení republiky Československé. Roč. 1948.
Nové slovo. vol. 8.
Školské zvesti. vol. 8.

Bibliography

- JAKUBČIN, Pavol. Začiatky „ideologického zápasu o dušu dieťaťa“. Vyučovanie náboženstva na Slovensku v rokoch 1948 – 1953. In *Pamäť národa*, 2018, vol. 14, iss. 3, pp. 23 – 34.
- KOUROVÁ, Paulína. Prosazovanie komunistické ideológie do školní výchovy detí a mládeže. In CUHRA, Jaroslav – Černá, Marie – DEVÁTA, Markéta – HERMANN, Tomáš – KOUROVÁ, Paulína. *Pojetí a prosazování komunistické výchovy v Československu 1948 – 1989.* Praha : Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, v.v.i., 2020, pp. 117 – 173.
- LETZ, Róbert. Prenasledovanie kresťanov na Slovensku v rokoch 1948 – 1989. In MIKLOŠKO, František – SMOLÍKOVÁ, Gabriela – SMOLÍK, Peter (eds.). *Zločiny komunizmu na Slovensku 1948 – 1989 (1).* Prešov : Vydavateľstvo Michala Vaška, 2001, pp. 67 – 336.
- LETZ, Róbert. *Slovensko v rokoch 1945 – 1948 na ceste ku komunistickej totalite.* Bratislava : Ústredie slovenskej kresťanskej inteligencie v Bratislave, 1994.
- LONDÁKOVÁ, Elena. Cirkevné školstvo a školská reforma na Slovensku po 2. svetovej vojne. In DOBROTKOVÁ, Marta – KOHÚTOVÁ, Mária (eds.). *Slovensko a Svätá stolica.* Trnava : Slovenský historický ústav v Ríme, Trnavská univerzita v Trnave, 2008, pp. 336 – 355.
- OLEJNÍK, Milan. *Implementácia marxisticko-leninskej ideológie vo sfére vzdelávania na Slovensku v kontexte politického vývoja v rokoch 1948 – 1953.* Košice : Universum, 2018.
- PEŠEK, Jan. *Odvrátená tvár totality. Politické perzekúcie na Slovensku v rokoch 1948 – 1953.* Bratislava : Historický ústav SAV, Nadácia Milana Šimečku, 1998.
- PEŠEK, Jan – BARNOVSKÝ, Michal. *Štátna moc a cirkvi na Slovensku 1948 – 1953.* Bratislava : VEDA, 1977.
- ŠMEJKALOVÁ, Olga. Akce Vyučování náboženství. In FIAMOVÁ, Martina – JAKUBČIN, Pavol (eds.). *Prenasledovanie cirkví v komunistických štátoch strednej a východnej Európy.* Bratislava : Ústav pamäti národa, 2010, pp. 568 – 577.
- VIŠŇOVSKÁ, Ivana. Politický proces s učiteľkami Vilmou Dovalovou a Editou Mikulovou. In *Verbum Historiae*, vol. 2015, iss. 2, pp. 179 – 197.
- ŽATKULIAK, Jozef. K perzekúciám učiteľov po roku 1948. In PEŠEK, Jan (ed.). *V tieni totality. Politické perzekúcie na Slovensku v rokoch (1948 – 1953).* Bratislava : Historický ústav SAV v spolupráci v Nadáciou Milana Šimečku, [s. d.], pp. 77 – 89.

doc. PhDr. Soňa Gabzdilová, CSc., The Institute of Social Sciences CSPS SAS, v. v. i. Košice
SK-04001 Košice, Karpatská 5
e-mail: <sona.gabzdilova@gmail.com>
ORCID 0000-0002-1034-2333

† doc. Mgr. Milan Olejník, PhD.

Oslava krásy a prepychu v rezidenčnej architektúre. Publius Papinius Statius: Villa Tiburtina Manilii Vopisci. Balneum Claudii Etrusci

MAREK BABIC

A Praise of Beauty and Luxury in Residential Architecture. Publius Papinius Statius: Villa Tiburtina Manilii Vopisci. Balneum Claudii Etrusci

DOI: <https://doi.org/10.54937/kd.2024.15.2.216-234>

ABSTRACT: Two poems from Statius' *Silvae* (1.3 and 1.5) are exceptional in several respects in the context of Latin literature of the Roman imperial period. In the first case, Statius praises the country villa of his friend Manilius Vopiscus, located in the pleasant climate of Tibur. In the second work, he admires the private baths of Claudius Etruscus, located right in Rome, during the reign of Emperor Domitian. In both poems, for the first time in the history of Greco-Roman literature, it was an undisguised praise of the wealth and luxury of private residences and their surroundings. The poet celebrates not only the rich decoration and inventory of residences, but also technological conveniences, such as water pipes in every room, or the extraordinary layout of buildings, using natural elements for the greater comfort of the owners and their guests. In this article, I reflect on the historical, cultural and philological context of both poetic works. The main goal of the article is to make the poems accessible to Slovak readers through a modern translation, since no other Slovak translation is known so far.

Keywords: Statius, *Silvae*, Villa Tiburtina, Manilius Vopiscus, Balneum, Claudius Etruscus.

Publius Papinius Statius sa narodil okolo r. 50 v Neapole do neurodzenej, ale vzdelanej rodiny. Vedomosti o jeho živote sú dnes skromné a zväčša vychádzajú z jeho vlastných diel. Otec bol učiteľom a úspešným básnikom, ktorý vyhrával poetické súťaže v Neapole aj v Grécku. Statius úspešne pokračoval v stopách svojho otca a tak tiež vyhrával súťaže básnikov.¹ Je dôležité zdôrazniť, že Statius vychádzal z gréckeho prostredia, a hoci sa zachovali jeho básne v latinčine, je považovaný za gréckeho autora, ktorý písal po latinsky. Oženil sa s Claudiou, vdovou po známom spevákovi.

¹ Trikrát zvíťazil na Minervinom festivale, ktorý usporadúval cisár Domitianus vo svojej vile pri Albanскеj hore. Svet. Dom. 4; Cass. D. 67.1.

Veľmi ho poznačil neúspech na Kapitolskom festivale v Ríme, zrejme v r. 90 (alebo 94), po ktorom sa rozhodol vrátiť do Neapolu, kde aj o 6 rokov neskôr zomrel.²

Vrchol svojho umeleckého produktívneho života dosiahol Statius za vlády cisára Domitiana (vládol medzi r. 81 – 86). Toto obdobie je charakteristické vysokými ambíciami cisára v oblasti umenia a verejnej architektúry. Panovník masívne investoval do výstavby nových monumentov v Ríme a zmenil mesto na svoju podobu ako nikto pred ním, azda s výnimkou cisára Augusta.³ V architektúre a umení súkromných rezidencií sa presadil tzv. Štvrtý štýl (Fourth Style), reprezentovaný nástennými maľbami v súkromných aj verejných domoch v Pompejach. Bol typický prepracovanou koncepciou priestoru s dôrazom na priestrannosť a svetelné efekty v interiéri, s extravagantnou a bohatou umeleckou výzdobou.⁴

Básnickú zbierku *Silvae* skomponoval Statius pravdepodobne medzi rokmi 89 a 96.⁵ Samotný názov zbierky je odvodený od latinského slova *silva* (gréckeho ὕλη). Má dva významy a môže sa prekladať rôzne. Jeden spôsob je príznačný slovu význam „les“ alebo „drevo“. Druhý význam slova je „materiál“ či „hmota“. Názov *Silvae* naznačuje obsah zbierky. Pozostáva z 32 básní a väčšina z nich je skomponovaná vtedy stabilne obľúbeným hexametrom.⁶ Sú nimi príležitostné, krátke, bez veľkej prípravy či v náhlej inšpirácii napísané básne, čo môže pripomínať rôznorodosť stromov v lese. Každá báseň v zbierke je adresovaná vplyvnej osobe, s ktorou mal básnik nejaký vzťah, niekedy aj priateľský. Buď ide o bohatých aristokratov, ktorí si v duchu epikurejskej filozofie vychutnávali pohodu v prostredí svojich elegantných rezidencií na vidieku, alebo o aktívnych senátorov a jazdcov plne ponorených v politickom boji v hlavnom meste, ale zároveň snažiacich sa o stoický pokoj.

Statius oslavuje diela, skutky a vkus týchto boháčov v kontexte štandardnej schémy „klient – patrón“. Básnik sa nesnaží skryť priepasť medzi sociálnymi skupinami, ale zároveň využíva svoju literárnu moc, aby občas medzi riadkami vysmial nedostatočný vkus nekultivovaných zbohatlíkov.

² V liste, ktorý napísal svojej manželke Claudii sa pošťazoval aj na vážnu chorobu. Stat. silv. 3.5.

³ Podrobný výpočet Domitianovej stavebnej aktivity v Ríme: ROMAN, Luke. Martial and the City Rome. In *The Journal of Roman Studies*, 2010, roč. 100, s. 88 – 117. <https://doi.org/10.1017/S0075435810000092>

⁴ ARCHER, William, C. The Paintings in the Alae of the Casa dei Vettii and a Definition of the Fourth Pompeian Style. In *American Journal of Archaeology*, 1990, roč. 94, č. 1, s. 95 – 123. <https://doi.org/10.2307/505527>

⁵ Zbierka bola podrobená detailnému filologickému aj kultúrno-historickému výskumu od r. 1879, keď bola znovuobjavená kópia rukopisu v Madride. Osobitnej pozornosti odborníkov sa teší od poslednej štvrtiny 20. st. Viď: CANCIK Hubert. Tibur Vopisci : Statius, Silvae 1.3 : Villa Tiburtina Manili Vopisci. In *Boreas*, 1978, 1, s. 116 – 134; HARDIE, Alex. *Statius and the Silvae : Poets, Patrons and Epideixis in the Graeco-Roman World*. Liverpool : F. Cairns, 1983; COURTNEY, Edward. *Papini Stati Silvae*. Oxford : Clarendon Press, 1992; MARSHALL, Adam, R. Spectandi Voluptas : Ecphrasis and Poetic Immortality in Statius Silvae 1.1. In *The Classical Journal*, 2011, roč. 106, č. 3, s. 321 – 347; <https://doi.org/10.1353/tcj.2011.0023>; NEWLANDS, Carole, E. *Statius' Silvae and the Poetics of Empire*. Cambridge : Cambridge University Press, 2002. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511482328>; MARTELLI, Francesca. Plumbing Helicon : Poetic Property and the Material World of Statius' Silvae. In *MD*, 2009, č. 62, s. 145 – 177; PAPINI, Massimiliano. L'evidenza delle parole : ville, costruzioni e ornamenti nelle Silvae di Stazio. In *Studii classici e Orientali*, 2021, roč. 67, č. 2, s. 509 – 526. <https://doi.org/10.12871/978883339626231>

⁶ 26 básní v zbierke *Silvae* je v hexametri, 4 sú skomponované v hendekasyllabickom verši, jedna je v alkajskej strofe a jedna v sappikej.

Statiove *Silvae* majú niekoľko superlatívov. Sú prvou poéziou v latinskej literatúre, ktorá ospevuje luxus a prepych vo verejných a súkromných budovách. Statius vyjadruje nadšenie z technologického pokroku, ktorý umožňuje bohatým ľuďom vychutnávať život v estetickom prostredí, ktoré pripomína krásu prírody, zároveň však chýba jej nepohodlie. Bol to odvážny krok v tom kontexte, že jeho predchodcovia aj súčasníci kritizovali výstredný prepych ako morálny úpadok (Seneca, Horatius, Plinius ml.). V tomto zmysle vystupuje Statius ako novátorský umelec, ktorý sa nebojí vzoprieť literárnym a hodnotovým tradíciám a postaviť moc, slávu a bohatstvo svojej doby do nového svetla.⁷

Statius podrobne opisuje umelecké diela a architektonické objekty, čo sa v literárnej terminológii považuje za ekfrázu. V jeho básňach je dôležitý nielen objekt, ale aj subjekt, teda pozorovateľ. Básnik pozýva svojho čitateľa, aby si objekt nielen vizualizoval, ale o ňom aj premýšľal a zhodnocoval ho. Tým dosahuje, že umelecké objekty vstupujú do akéhosi kultúrneho dialógu, v ktorom sa čitateľ buď stotožní s chválou básnika, alebo ju odmietne. Dôležité je zdôrazniť, že Statius opisuje konkrétne, reálne objekty, nie vymyslené (ako napr. Achillova výzbroj v Homérovi). Pre Statiove ekfrázy platí v podstate to isté, čo aj pre iné architektonické opisy súkromných víl, ktoré boli v rímskej antike napísané pred ním alebo po ňom. Totiž viac ako na presnom popise architektúry, či už exteriéru alebo interiéru, záležalo na vyvolaní emócií u čitateľa. Preto sú dnes architektonické ekfrázy hodnotné predovšetkým ako výpoveď o emóciách spojených s konkrétnymi staviteľskými objektmi v danom čase.

Silvae 1.3. Villa Tiburtina Manilii Vopisci

Manilius Vopiscus bol bohatým intelektuálom, aristokratom, dnes s neistou identitou.⁸ So Statiovej básne vieme, že sa rozhodol stiahnuť z verejného života v Ríme na svoj majetok na vidieku, kde mal krásny a pohodlný dom s udržiavanou záhradou a ďalšími pozemkami.⁹

Koncept vidieckej vily v 1. st. spočíval v tom, že niektoré vymoženosti mesta boli dostupné v dostatočne veľkom súkromnom priestore, keďže koncept vidieka ako takého nebol v danej kultúre príťažlivý. Básnik pozná majiteľa vily a zrejme aj vilu samotnú, preto ide o dynamický vzťah v reálnom priestore a čase. Je to úplná novota v latinskej poézii, a preto sa Statius považuje za zakladateľa nového poetického žánru zvaného „báseň o vile“ (villa poem).¹⁰ Na rozdiel od prozaických opisov vlastných víl, ako to spravili vo svojich listoch Cato st., Cicero, Seneca či Plinius, v Statiovych básňach ide vždy o oslavu cudzích nehnuteľností z pozície hosťa.

V západnej kultúre ide o prvú oslavu nielen samotnej vily, ale aj jej okolia. Budova a záhrada okolo nej tvoria jeden komplex, v ktorom sa jednotlivé časti navzájom do-

⁷ NEWLANDS, *Statius' Silvae and the Poetics of Empire*, s. 7.

⁸ Existujú epigrafické zdroje z r. 60 a 114 o dvoch konzuloch menom Vopiscus, ale nie je možné určiť, či jeden z nich bol Statiov priateľ, majiteľ opisovanej vily.

⁹ Vila sa nachádzala v Tibure (dn. Tivoli), ale jej presná poloha je dodnes neistá. V kontexte výskumu záhrad víl z 1. a 2. st. v Tivoli viď: MARI, Zaccaria. Il giardino nelle ville di otium dell'ager Tiburtinus. In *Amoenitas*, 2015, roč. 4, s. 73 – 77.

¹⁰ NEWLANDS, *Statius' Silvae and the Poetics of Empire*, s. 119.

pŕňajú. Celý tento koncept je v protiklade k Horatiovi, básnikovi, s ktorým sa Statius konfrontuje. Horatius zreteľne kritizuje luxus víl a vyzdvihuje jednoduchosť prírody.¹¹

Statius tak vysoko hodnotí človekom upravenú prírodu, že do nej pozýva aj božské mytologické bytosti, ktoré sa spolu s ľuďmi tešia benefitom záhrady a vily. Prostredie vily prirodzene vplýva aj na jej majiteľa a obyvateľov a naopak. Vila reprezentuje pokoj pre súkromnú intelektuálnu aktivitu v kontraste k verejnému politickému súpereniu.

Báseň začína veľmi ozdobným štýlom, takmer každé substantívum má svoje adjektívum a tak sa vlastne ornamentálnosť štýlu snúbi s ozdobnosťou samotnej vily. Prvé slovo básne, *cernere*, naznačuje pozvanie básnika svojim čitateľom hľadiť na vilu cez slová básne.¹² Čitateľ je vyzvaný vizualizovať si vilu a zároveň zdieľať emocionálne nadšenie skúseného básnika. Celý areál vily a záhrady slovami básnika útočí na všetky zmysly. Autor vyzdvihuje príjemnú klímu v oblasti pri rieke Anio v kontraste s horúčavami, ktoré boli obzvlášť obťažujúce v preplnenom Ríme: „*Je taká zima v budovách, že bezohľadné mrazy slnko porážajú, v dome nie je dusno cez celú sezónu v Pise*“ (7 – 8). Nasledujú ódy o výnimočnosti miesta v spoločnosti mytologických postáv. O pár veršov ďalej čitateľ je konfrontovaný so zvukmi divokej rieky, ktorá sa zázračne upokojí práve na tých miestach, kde stoja zrkadlovo postavené budovy na jej brehoch (20 – 22). Od 34. verša prichádza ekfráza: „*Čo ospievam ako prvé, alebo uprostred, alebo s akým koncom sa uspokojím?*“ (34). Básnik je zmätený toľkou nádherou, že nevie, kam sa skôr pozrieť, kde začať. A potom to rozvinie: „*Či budem žasnúť nad pozlátenými trámami alebo všadeprítomnými Maurskými verajami, či nad lesknúcim sa farebným mramorom, či do každej spálne dovedenou vodou?*“ (35 – 38). Čitateľ sa v tomto trojverší dozvie, že Vopiscova usadlosť je nesmierne prepychová – nachádzajú sa tam drahé kovy, exotické dreviny, exkluzívne mramory či technologické vymoženosti, ako je vodovod v každej miestnosti. A nielen to. Vo vile sa nachádzali vybrané umelecké predmety, či už bronzové sochy, artefakty zo zlata a slonoviny, drahé kamene či mozaikovitá podlaha tak prepracovaná, že sa básnik až zháčil, že kráča po bohatstve: „*Kým som blúdil pohľadom a oči opieral o to všetko, zrazu som nič netušiaci šliapal po bohatstve.*“ (52 – 53). V nasledujúcich veršoch vystavil obdivu strom, ktorý architekti zakomponovali do interiéru vily (60 – 63). Značnú časť svojej oslavnej básne autor venoval živlu vody v službách Vopiscovej nehnuteľnosti. Už zmienený vodovod v každej miestnosti, čo bol v danej dobe vysoký nadštandard, dopŕňajú bieloskvúce sa bazény, fontány a dokonca aj akvadukt, ktorý prestupuje rieku Anio neďaleko vily. Všetko je také dokonalé a krásne, že aj vodné nájady a iné mytologické bytosti by radšej chceli bývať vo vile, ako vo svojom prirodzenom prostredí, a tento topos sa prelína až do konca básne.

¹¹ Napr. Hor. epist. 1.10.

¹² PUTNAM, Michael, C. J. Statius Silvae 1.3. A Stream and Two Villas. In *Illinois Classical Studies*, 2019, roč. 44, č. 1, s. 68 – 69. <https://doi.org/10.5406/illclasstud.44.1.0066>

Silvae 1.5. Balneum Claudii Etrusci

Claudius Etruscus bol bohatým jazdcom, synom zbohatlíka, prepustenca, ktorého oslobodil cisár Claudius.¹³ Statius v osobitnej básni ospieval jeho súkromné kúpele, ktoré sa nachádzali priamo v Ríme.¹⁴ Opäť tu ide o superlatív v tom zmysle, že je to prvá báseň v latinskej aj gréckej literatúre venovaná vyslovene kúpeľom a ich majiteľovi.¹⁵

Etruscove kúpele boli vo svojej podstate podobnou koncepciou ako prepychová vidiecka vila. Teda malo to byť „príjemné miesto“ (*locus amoneus*) pre pestovanie učených dišpút s priateľmi, vzdialené alebo oddelené od náhlivosti a ruchu mesta. V tomto prípade sa však útočisko pre pokojné rozhovory v estetickom a podnetnom prostredí nachádzalo uprostred Ríma. Múry kúpeľov dokonale chránili svojich návštevníkov od tlačenicie a huriavku metropoly, avšak zároveň poskytovali okamžitú dostupnosť všetkých výhod politického a kultúrneho centra vtedajšieho sveta.

Báseň je z pohľadu dnešného čitateľa usporiadaná dosť neproporčne.¹⁶ Takmer celá prvá polovica básne (verše 1 – 30) je venovaná mytologickému kontextu súvisiacemu s témou vody, kúpania a ohňa. Autor v nej na jednej strane odmieta (literárna forma *recusatio*) isté mytologické bytosti, na druhej pozýva tie, ktoré sú priamo spojené so živlami vody a ohňa (1 – 8). Odmieta taktiež ťažké epické témy – v čase písania tejto básne mal rozpracovaný náročný epos *Thebais*, plný krvi a zabíjania – a nalaďuje na ľahšiu až hravú atmosféru (8 – 9): „*Chcem drahému priateľovi so šantením spievať.*“ Nasleduje pasáž o Múze a najádach, pričom ich rozdeľuje na tie, ktoré chce mať pri sebe a tie, ktoré odmieta (10 – 19). Nahé najády sú vítané spoločníčky a naopak, tie nymfy, ktoré spôsobili záhubu svojich milencov, odháňa preč (20 – 22). Nakoniec povoláva tie nymfy, ktoré obývajú Latium a starajú sa o prísun čerstvej vody cez známe rímske akvadukty.

Až od 30. verša básnik začne venovať pozornosť kúpeľom Claudia Etrusca. Tu začína tradičným zveličením (*auxesis*), keď vyhlasuje, že nymfy tu majú najkrajší možný príbytok: „*V žiadnej inej jaskyni si nebývala bohatsie.*“ (30). Ekfráza pokračuje chválou remeselného majstrovstva, aké sa dá naučiť len od božských bytostí, a velebením použitých drahých materiálov. A opäť je použité *recusatio* – niektoré druhy mramoru v kúpeľoch nemôžu byť, iné sú zas vítané (34 – 40). Je zrejmé, že básnik týmto vyjadruje aj vkus svojej doby. Vo vnútri kúpeľov je všetko plné svetla a slnka: „*Jasné svetlo je všade, veď prudké slnko preniká strop.*“ (45). Namiesto medi

¹³ O Claudiovi Etruscovi vieme len z diel Statia a Martiala. WHITE, Peter. The Friends of Martial, Statius, and Pliny, and the Dispersal of Patronage. In *Harvard Studies in Classical Philology*, 1975, roč. 79, s. 275 – 279. <https://doi.org/10.2307/311139>

¹⁴ Poloha Etruscových kúpeľov v rámci Ríma je veľmi neistá a špekulatívna. Okrem Statia o nich píše aj Martialis (6.42). V básňach je zmienka, že kúpele využívali vodu z akvaduktov Aqua Virgo a Aqua Marcia, čo znamená, že museli byť buď na Campus Martius, alebo Transtiberim. RICHARDSON, Jr. L. *A New Topographical Dictionary of Ancient Rome*. Baltimore : John Hopkins University Press, 1992, s. 393. <https://doi.org/10.56021/9780801843006>

¹⁵ NEWLANDS, *Statius' Silvae and the Poetics of Empire*, s. 200.

¹⁶ Podrobná analýza obsahu básne: HOLTSMARK, Erling, B. The Bath of Claudius Etruscus. In *The Classical Journal*, 1973, roč. 68, č. 3, s. 216 – 220. Holtsmark argumentuje, že daná báseň nie je oslavou Etrusca a jeho kúpeľov, ale naopak – Statius implicitne kritizuje mladého majiteľa kúpeľov pre jeho extravaganciu a nemiernosť.

sa používa striebro, básnik tak vyhlasuje, že „*nič tu nie je ľudové*“ (46 – 50). Potom je pozornosť zavedená opäť do exteriéru, konkrétne ku krištáľovo čistej vode rieky, ktorá preteká v blízkosti. Aj božské bytosti by sa tu rady okúpali, o to viac to láka bežného návštevníka strhnúť šaty a skočiť do nej (53 – 55). Ku koncu čitateľ básne vníma veľkoleposť vydláždenej, hypocaustom vyhrievanej plochy pre hranie lopťových hier. Básnik sa vo svojom nadšení odvážil porovnať opulentné Neronove kúpele s tými Etruscovými (60 – 63). V úplnom závere básnik zaželel majiteľovi kúpeľov dlhý život a zveladenie majetku.

Text latinského originálu a preklad do slovenského jazyka

Základným referenčným textom je madridský manuskript, M – Matritensis Bibl. Nat. 3678, z ktorého vychádzajú ostatné rukopisy. Vyhotovil ho v r. 1418 Poggio Bracciolini z manuskriptu pochádzajúceho z 9. alebo 10. storočia. Potom aj táto kópia zmizla, kým nebola v r. 1879 znovu objavená v Národnej knižnici v Madride.

Už začiatkom 15. st. bola problémom veľmi zlá kvalita jediného zachovaného rukopisu z Madridu. Známe sú slová učenca Poggia, ktorý pri prepise zápasil s veľkým množstvom chýb a nejasností textu: „*is, qui libros transcripsit, ignorantissimus omnium viventium fuit: divinare oportet, non legere, ideoque opus est ut transcribantur per hominem doctum.*“¹⁷

Od konca 19. st., po znovuoobjavení prepisu, sa až do r. 1980 vydalo 23 edícií celej zbierky. Môj preklad oboch básní vychádza z kritickej edície Loeb, vydanej v r. 2003 a upravenej v r. 2015. Text editoval a do prózy preložil D. R. Shackleton Bailey a korekcie vykonal Christopher A. Parrot.¹⁸

Preklad Statiových básní do slovenského jazyka je v tomto prípade uvedený do prózy. Autor tohto slovenského prekladu si je vedomý, že preklad poézie prózou je v slovenských podmienkach raritou a doteraz sú známe len dva prípady takého prístupu, jeden z r. 1818, druhý je nedávny, z r. 2022.¹⁹ V modernej svetovej literatúre, predovšetkým anglofónnej, však nie je výnimkou prekladať Statiove básne prozaicky. Prvým príkladom je už vyššie zmienená edícia latinského textu a prekladu do prozaickej angličtiny v rámci rešpektovanej Loeb knižnice.²⁰ Do českého jazyka zatiaľ *Silvae* neboli preložené, ale v akademických prácach sa v poslednej dekáde

¹⁷ WILLIS, J.A. The „*Silvae*“ of Statius and their Editors. In *Phoenix*, 1966, roč. 20, č. 4, s. 305. <https://doi.org/10.2307/1087056>; Preklad latinského citátu (prel. M. Babic) „*ten, kto prepísal knihy, bol najpáchši neznalec zo všetkých žijúcich: patrí sa ľúštiť, nie čítať, a preto je potrebné, aby ich prepísal učený človek.*“

¹⁸ STATIUS. *Silvae*. Edited and translated by D.R. Shackleton Bailey, with corrections by Christopher A. Parrott. Cambridge; Massachusetts; London : Harvard University Press, 2015.

¹⁹ LÁBAJ, Ivan. Súčasný stav prekladania antickej literatúry na Slovensku. In BALEGOVÁ, Jana – BROD-ŇANSKÁ, Erika (eds.). *Hortus Graeco-Latinus Cassoviensis IV*. Košice: UPJŠ v Košiciach, 2024, s. 244. <https://doi.org/10.33542/HTS-0302-9-0> Lábaj vo svojom článku konkretizoval oba prípady – v r. 1818 Samuel Rožnay preložil prózou Theokritovu 21. idylu a pred dvoma rokmi Andrej Kalaš a Zuzana Zelinová preložili do prózy Hesiodovu Theogoniu.

²⁰ Pokiaľ ide o báseň 1.3, ktorá je v tomto článku preložená do slovenského jazyka, tak azda najkomplexnejšia štúdia venovaná podrobnej literárnej analýze danej básne obsahuje preklad do anglického jazyka. Daný preklad do angličtiny má prozaickú formu (PUTNAM, *Statius Silvae 1.3 : A Stream and Two Villas*, s. 66 – 99.).

objavili preklady Statiových básní do prózy.²¹ Jedným z dôvodov tohto javu je, že Statiove básne sa považujú za príliš vyumelkované, manieristické, s veľkým počtom latinských idiómov, ktoré sa zložito prekladajú v moderných jazykoch aj do prózy, nielo do poézie.

Statius, *Silvae*, 1.3

VILLA TIBVRTINA MANILII VOPISCI

Cernere facundi Tibur glaciale Vopisci
si quis et inserto geminos Aniene penates,
aut potuit sociae commercia noscere ripae
certantisque sibi dominum defendere villas,
illum nec calido latravit Sirius astro 5
nec gravis aspexit Nemeae frondentis alumnus.
talis hiems tectis, frangunt sic improba solem
frigora, Pisaeumque domus non aestuat annum.

Ak niekto smel hľadiť na chladivú tiburskú usadlosť²² výrečného Vopisca a dvojicu domov riekou Anio rozdelenú,²³ alebo mohol spoznať dotyk spoločných brehov, a vily, čo súťažia o nárok na svojho pána, na toho nebrechal Sirius z horúcej hviezdy, ani potomok listnatej Nemey²⁴ sa na neho sťažka nemračil. V budovách je tak chladno, že tá tuhá zima slnko poráža, v dome nie je sparno ako v horúcej Pise.²⁵

Ipsa manu tenera tecum scripsisse Voluptas
... 9a
tunc Venus Idaliis unxit fastigia sucis
permulsitque comis blandumque reliquit honorem
sedibus et volucres vetuit discedere natos.

O longum memoranda dies! quae mente reporto
gaudia, quam lassos per tot miracula visus!
ingenium quam mite solo, quae forma beatiss 15
ante manus artemque locis! non largius usquam
indulsit natura sibi. nemora alta citatis
incubere vadis; fallax responsat imago
frondibus, et longas eadem fugit umbra per undas.

²¹ Na Karlovej univerzite bola v r. 2014 obhájená diplomová práca od Magdy Kocurkovej s názvom *Statiova popisná lyrika a dobový umělecký styl*, v ktorej sa nachádzajú preklady básní zo zbierky *Silvae* do prozaickej češtiny.

²² Básnik ospevuje prímorskú vilu v Tibure, dn. Tivoli, kde je veľmi príjemná klíma počas celého roka, obzvlášť v horúcom lete tam je chladnejšie ako v ľudnatom Ríme.

²³ Anio je rieka v Tibure. Na jej oboch brehoch sa rozkladala Vopiscova vila.

²⁴ Nemejský lev. Implicitne sa tu zdôrazňuje horúčava zvyčajná v období leta, znamenia zverokruhu, ktorá je v protiklade s príjemným chládzkom Vopiscovej vily.

²⁵ Narážka na olympijské hry v Grécku, ktoré sa konali uprostred leta, na Peloponéze, neďaleko Pisy.

Rozkoš sama s jej jemnou rukou si vraj písala s tebou...

...

Vtedy Venuša Idalskymi²⁶ olejmi pomazala hrebene striech, pohladila ich svojimi vlasmi i vábivé čaro zanechala obydlíam, a jej okrídleným deťom zakázala odísť.²⁷ Ó deň, čo si treba na dlho zapamätať! Aké pôžitky si v mysli vyvolávam, aké ustaté sú moje oči z toľkých zázrakov! Aká skvelá je povaha miesta! Aká nádhera blaženého miesta pred rukami umelca! Nikde si príroda nenadelila tak štedro. Hlboké háje pnú sa nad prudkými vodami. Klamný obraz (na vode) lístie zrkadlí a tak isto sa mihotá aj jeho tieň na vytrvalom prúde.

ipse Anien (miranda fides) infraque superque 20
saxeus hic tumidam rabiem spumosaque ponit
murmura, ceu placidi veritus turbare Vopisci
Pieriosque dies et habentes carmina somnos.
litus utrumque domi, nec te mitissimus amnis
dividit: alternas servant praetoria ripas, 25
non externa sibi fluviorum obstare queruntur.
Sestiacos nunc Fama sinus pelagusque natatum
iactet et audaci victos delphinas ephebo:

Sama Anio, obdivuhodné tomu uveriť, plná skál nad hladinou aj pod ňou, tu svoje naduté besnenie utíši a spenený huriavk, ako keby sa jej protivilo Vopiscovi vyrušiť pokojné pierijské dni²⁸ a piesňami osladené driemanie. Ba aj brehy sú častou domu, ten najtichší prúd rieky nehatí ti v ničom. Veže každý z brehov strážia, neponosujú sa, že sú si cudzie, ani že delí ich rieka: Nech sa len Fáma chvasce Sestovou zátokou, a preplávaným morom, i delfínmi, ktoré porazil odvážny mladík:²⁹

hic aeterna quies, nullis hic iura procellis,
numquam fervor aquis. datur hic transmittere visus 30
et voces et paene manus. sic Chalcida fluctus
expellunt fluvii, sic dissociata profundo
Bruttia Sicanium circumspicit ora Pelorum.
Quid primum mediumve canam, quo fine quiescam?
auratasne trabes an Mauros undique postes 35
an picturata lucentia marmora vena
mirer, an emissas per cuncta cubilia nymphas?

²⁶ Idalion bolo centrom kultu Venuše.

²⁷ Jedno z jej detí bol Amor, gr. Erós, zobrazovaný s krídlami.

²⁸ Pierijské dni, v zmysle dní naplnených poetickým umením. Od vrchu Pierus v Thessálii, ktorý bol zasvätený Múzam.

²⁹ Je to odkaz na mytologický príbeh tragickej lásky medzi Héró – kňažkou bohyně Afrodity v Seste (Trácia, Hellespont) a Leandrom, ktorý sa do nej zaľúbil na festivale v Abyde. Aby sa dostal k svojej milé, rozhodol sa preplávať more, ale utopil sa a následne aj jeho milá.

Tu je večný pokoj, tu búrky nemajú právo, nikdy sa nevzpínajú vody. Tu sa smie preniknúť pohľadmi aj zvukmi, ba takmer rukami. Tam prílivové vlny vzdávajú Chalkidu a tiež brutijský breh, oddelený hlbinou, nehľadá pri sebe sicílsky Pelorus.³⁰ Čo ospievam ako prvé, alebo uprostred, alebo s akým koncom sa uspokojím? Či budem žasnúť nad pozlátenými trámami, alebo všadeprítomnými maurskými verajami,³¹ či nad lesknúcim sa farebným mramorom, či do každej spálne doveďnou vodou?³²

huc oculis, huc mente trahor. venerabile dicam
lucorum senium? te, quae vada fluminis infra
cernis, an ad silvas quae respicis, aula, tacentis, 40
qua tibi tota quies offensaue turbine nullo
nox silet et nigros imitantia murmura somnos?
an quae graminea suscepta crepidine fumant
balnea et impositum ripis argentibus ignem,
quaque vaporiferis iunctus fornacibus amnis 45
ridet anhelantes vicino flumine nymphas?

Sem ma lákajú oči, tu ma ťahá myseľ. Poviem niečo o úctyhodných starodávnych hájoch? O tebe, ako zrieš prúdy rieky pod sebou, alebo o tebe, nádvorie, ktoré hľadáš na mlkve lesy, kde tvoj pokoj je bezpečný a noc kludná, nerušená žiadnym huriavkom ani výkrikmi, čo pripomínajú čierne sny. Alebo o kúpeľoch, ktoré dymia na trávnom výbežku a ohni založenom na chladivých brehoch, kde prúd, napojený na parné pece, sa smeje na nymfy zadýchané z blízkej rieky?

Vidi artes veterumque manus variisque metalla
viva modis. labor est auri memorare figuras
aut ebur aut dignas digitis contingere gemmas;
quicquid et argento primum vel in aere minori 50
lusit, et enormes manus est experta colossos.
dum vagor aspectu visusque per omnia duco,
calcabam necopinus opes. nam splendor ab alto
defluus et nitidum referentes aera testae
monstravere solum, varias ubi picta per artes 55
gaudet humus superatque novis asarota figuris
expavere gradus.

Videl som umenie, práce rúk³³ dávnych predkov, a kovy akoby živé v rôznych tvaroch. Koľko námahy to dá, vymenovať tvary zo zlata a slonoviny alebo drahokamy

³⁰ Tu básnik dáva do kontrastu dvojité vily, ktorú viac spája, ako oddeľuje tichý tok rieky, oproti morským prielivom, ktoré hlbokými vodami úplne oddeľujú pevniny.

³¹ Maurské citrusové drevo sa privážalo z Mauretánie, bolo veľmi cenené. (Tiež Stat. 3.31).

³² Narážka na veľkú vymoženosť vily – vodovod v každej izbe, čo v danom čase vonkoncom nebolo bežné.

³³ *Manus* je v tomto prípade synekdochou aj metonymiou.

vhodné na ozdobu prstov; a tiež čokoľvek, čo vytepala ruka umelca, najprv v striebre či v skromnom bronz, ba aj obrovské kolosy.³⁴ Kým som blúdil pohľadom a oči opieral o to všetko zrazu som nič netušiaci šliapal po bohatstve. Lebo žiara ktorá rozlieva sa z výšky a dlaždice, čo zrkadlia lesknúci sa vzduch, odhalili podlahu, kde sa vytešuje zem maľovaná rozmanitými zručnosťami a nevídanými tvarmi prevyšuje pergamskú mozaiku.³⁵ Bál som sa ďalej chodiť.

Quid nunc iungentia mirer
aut quid partitis distantia tecta trichoris?
quid te, quae mediis servata penatibus arbor
tecta per et postes liquidas emergis in auras, 60
quo non sub domino saevas passura bipennes?
et nunc ignaro forsán vel lubrica Nais
vel non abruptos tibi demet Hamadryas annos.
quid referam alternas gemino super aggere mensas
albentesque lacus altosque in gurgite fontes? 65
teque, per obliquum penitus quae laberis amnem,
Marcia, et audaci transcurris flumina plumbo?
an solum Ioniis sub fluctibus Elidis amnem
dulcis ad Aetnaeos deducat semita portus?

Prečo by som sa teraz mal diviť nad veľkolepým ...

Alebo prečo nad budovami rozdelenými na podlažia?³⁶ Alebo nad tebou, strom, uprostred obydlija zachovaný, ktorý siahaš cez strechy a veraje až ku sviežim vánkom, a nemusíš strpieť kruté sekery pod týmto pánom. A teraz, hoci to snáď ani netušíš, poddajná najáda či hamadryáda dlží ti nerušené roky.³⁷ Prečo by som sa mal zmieniť o dlhých stoloch na oboch brehoch a bieloskvúcich sa bazénoch a prameňoch s hlbokým prúdom, a Tebe, Marcia, ktorá sa hrubými rúrami cez rieku predieraš,³⁸ ako samotný prúd z Elidy, čo bol privádzaný sladkou cestou popod Iónske vody do prístavu pri Etne?³⁹

illic ipse antris Anien et fonte relicto, 70

³⁴ Básnik tu zdôrazňuje prepych a luxus interiéru, použité drahé materiály.

³⁵ Pergamská mozaika bola preslávená motívom nepozametanej dlážky, na ktorej sú rozhádzané kusy jedla z hostiny. Plin. nat 36.184.

³⁶ Celé dvojveršie je v latinskom texte porušené a preklad je preto veľmi neistý.

³⁷ Hamadryády boli dcéry boha lesov Oxya a jeho sestry Hamadryady (sg. Hamadryas). Jednotlivé hamadryády (ἡμαδρυάδες) boli späté s konkrétnymi rastlinami, hlavne drevinami. Ak sa vytáľ strom, zomrela aj hamadryáda a naopak.

³⁸ Narážka na jeden z najslávnejších rímskych akvaduktov, známy pod menom Aqua Marcia. Vopiscova vila sa tešila výdobytkom tohto vodovodu.

³⁹ Význam dvojveršia dáva zmysel tým čitateľom, ktorí poznajú príbeh o nymfe Arethuse. Do nymfy sa zaľúbil riečny boh Alfeios, keď sa v jeho rieke v Elide raz okúpala nahá. Pred dotieravým nápadníkom utiekla na ostrov pri Syrakúzach, neďaleko Etny, a tam ju bohyňa Artemis premenila na čistý prameň. Alfeios sa nevzdal a v podobe rieky pretiekol popod Iónske more až k prameňu, kde sa ich vody spojili.

nocte sub arcana glaucos exutus amictus
huc illuc fragili prosternit pectora musco,
aut ingens in stagna cadit vitreasque natatu
plaudit aquas. illa recubat Tiburnus in umbra,
illic sulphureos cupit Albula mergere crines; 75
haec domus Egeriae nemoralem abiungere Phoeben
et Dryadum viduare choris argentia possit
Taygeta et silvis accersere Pana Lycaeis.

Tam Anio sama, opustiac svoju jaskyňu a prameň, pod rúškom noci, zvrátená zo svojho sivobelaseho hávu, raz tu raz tam, napína hrud' s jemným machom, a vo svojej mohutnosti padá do bazénov a pri plávaní špliecha krištálovou vodou. Tiburnus⁴⁰ tu odpočívá v tieni, tam Albula⁴¹ túži namočiť si sírne vlasy. Tento dom by mohol oddeliť lesné pahorky Phoebe od Egerie, zbaviť mrznúci Taygetos zborov jeho dryád a privolať Pana z arkádskych lesov.⁴²

quod ni templa darent alias Tirynthia sortes,
et Praenestinae poterant migrare sorores. 80
Quid bifera Alcinoi laudem pomaria vosque,
qui numquam vacui prodistis in aethera, rami?
cedant Telegoni, cedant Laurentia Turni
iugera Lucrinaeque domus litusque cruenti
Antiphatae; cedant vitreae iuga perfida Circes 85
Dulichiiis ululata lupis, arcesque superbae
Anxyris et sedes Phrygio quas mitis alumno
debet anus; cedant, quae te iam solibus artis
avia nimbose revocabunt litora bruma.

A keby aj tiryntská svätýňa⁴³ nevydala žiadne ďalšie veštby, sestry z Praenesty by mohli prísť.⁴⁴ Prečo by som mal ospevovať sady Alkina, čo rodia dvakrát (v roku), a vás konáre, čo nikdy sa k nebu nevystierate prázdne?⁴⁵ Nech ustúpia polia Telegona, nech aj laurentínske polia Turna ustúpia, a obydlia kol Lucrinského jazera

⁴⁰ Tiburnus sa považoval za zakladateľa Tiburu (Tivoli). Je známy aj pod menom Tiburtus. V meste mal zasvätený háj (Hor. Carm. 1,7,12).

⁴¹ Albula, tiež známa pod menom Albunea, bola bohyňou sírnych prameňov na západe Tiburu. Podľa nej bolo pomenované jazero v Tibure, z ktorého čerpala vodu rieka Anio.

⁴² Tu autor básne vychvaľuje Vopiscovu vilu do nesmiernych výšin, v zmysle, že aj božské bytosti by radšej opustili svoje vlastné prirodzené prostredia a uprednostnili bývanie vo vile.

⁴³ Tiryntská svätýňa bola zasvätená Herculovi. Podľa mýtu Jupiter plánoval urobiť z Hercula kráľa Tiryntu, mykénskeho mesta v Argolide na severovýchodnom výbežku Peloponézu. Juno však zariadila, že kráľom sa stal Eurystheus. Takéto svätýne, zvané aj Herculove chrámy, sa nachádzali aj v Itálii, napr. v Tibure.

⁴⁴ V Praeneste bol chrám osudu, známy ako svätýňa Fortuny Primigenie, kde tri sestry osudu veštili budúcnosť pomocou lósov. V Tibure, kde bola Vopiscova vila, bol aj chrám Hercula, kde by sa mohli sestry osudu presťahovať.

⁴⁵ Alkinoos bol kráľom Fajákov, ktorý bol považovaný za blažený národ. O ovocných sadoch v Tibure písal aj básnik Horatius. Hor. carm. 1.7.14.

a pobrežie krutého Antiphata, nech ustúpia zradné hrebene lesklej Kirké, aj zavýjanie dulichianských vlkov,⁴⁶ a hrdé veže Anxuru, a sídlo, ktoré dlží nežná stará dáma svojej fryžskej dojke,⁴⁷ nech ustúpia brehy Antia, ktoré ťa späť volajú,⁴⁸ keď dni v strede upršanej zimy sú krátke.

Scilicet hic illi meditantur pondera mores; 90
hic premitur fecunda quies, virtusque serena
fronte gravis sanusque nitor luxuque carentes
deliciae, quas ipse suis digressus Athenis
mallet deserto senior Gargettius horto;
haec per et Aegaeas hiemes Pliadumque nivosum 95
sidus et Oleniis dignum petiisse sub astris,
si Maleae credenda ratis Siculosque per aestus
sit via: cur oculis sordet vicina voluptas?

Iste, tu sa dumá pri takom živote o závažných témach, tu sa ukrýva plodný odpočinok, a odvážna cnosť s pokojnou tvárou, a triezvy pôvab a potešenie bez výstrednosti, tak ako by toto uprednostnil aj starý muž z Gargettu, potom ako Atény zanechal aj s opustenou záhradou.⁴⁹ Stálo to za to vyhľadať to všetko, skrz egejské búrky za zimného súhvezdia hyád, pod olenskými hviezdami,⁵⁰ hoci loď musela sa zveriť mysu Maley⁵¹ a cesta viedla skrz sicílsky príboj.⁵² Prečo sa rozkoš menšou javí, keď je pred našimi dvermi?

hic tua Tiburtes Faunos chelys et iuvat ipsum
Alciden dictumque lyra maiore Catillum; 100
seu tibi Pindaricis animus contendere plectris,
sive chelyn tollas heroa ad robora, sive
liventem satiram nigra rubigine turbes,
seu tua non alia splendescat epistola cura.
Digne Midae Croesique bonis et Perside gaza, 105
macte bonis animi, cuius stagnantia rura
debuit et flavis Hermus transcurrere ripis
et limo splendente Tagus. sic docta frequentes

⁴⁶ Básnik tu používa najvyššiu možnú poklonu Vopiscovej vile, pretože ju porovnáva so slávnymi lokalitami z epických gréckych a latinských diel. Ide o Homérovu Iliadu a Vergíliovu Aeneidu. Tie miesta sú Tusciculum, Ardea, Baiae, Formiae, Circeii, Caieta.

⁴⁷ Nežná stará dáma je v tomto prípade prístavné mesto Caietae Portus (dn. Gaeta). Prístav má názov podľa dojky Aenea, ktorá sa volala Caieta (Καίητη). Verg. Aen. 7. 1-4.

⁴⁸ Antium a Anxur nemajú konotáciu s eposmi, ale boli známe ako lokality, kde sa uctievala bohyňa Fortuna a Jupiter.

⁴⁹ Narážka na Epikura a jeho záhradu v Aténach.

⁵⁰ Olenos patrila medzi starodávne mykénske strediská. Bolo to mesto v Acháji, medzi mestami Dyme a Patrae.

⁵¹ Malea bol juhovýchodný cíp Peloponézu, veľmi obávaný moreplavcami pre prudké búrky a vetry, ktoré v lete fúkali od západu. Boli tam aj vysoké skaly a žiadny vhodný prístav.

⁵² Myslí tým Messinskú úžinu.

otia, sic omni detectus pectora nube
finem Nestoreae precor egrediare senectae.

Tu tvoja lýra potešuje faunov v Tibure a aj Alcida samého a Catilla,⁵³ zvaného podľa väčšej harfy, či už máš odvahu súťažiť s Pindarovými veršami, alebo lýru svoju pozdvihneš k sile hrdinov, či svoju temnú satiru s čiernym jedom spustiš, alebo už len tak, bez iných starostí necháš svoj list. Ó, hodný si bohatstva Mídasa a Kroisa, a pokladov Perzie, buď pozdravený v hojnosti svojho ducha! Hermus so svojimi zlatistými brehmi musel cez tvoje zavlžené polia pretiecť aj Tagus s jagavým bahnom.⁵⁴ Tak môžeš v učenosti odpočinok pestovať, tak slobodný v srdci od každého mráčku, prosím, by si presiahol hranice Nestorovho úctyhodného veku.

Statius, *Silvae*, 1.5

BALNEVM CLAVDII ETRVSCI

Non Helicon graui pulsat chelys enthea plectro,
nec lassata voco totiens mihi numina, Musas;
et te, Phoebe, choris et te dimittimus, Euhan;
tu quoque muta ferae, volucer Tegeae, sonorae
terga premas: alios poscunt mea carmina coetus. 5
Naidas, undarum dominas, regemque corusci
ignis adhuc fessum Sriculaque incude rubentem
elicuisse satis. paulum arma nocentia, Thebae,
ponite: dilecto volo lascivire sodali.

Moja lýra, božsky nadšená, neudiera vážnym plektrónom⁵⁵ na Helikón⁵⁶, ani nevzývam Múzy, bohyne, čo toľkokrát som ich unavil; prepúšťame ťa, Phoebus,⁵⁷ z našich osláv, a taktiež teba, Bakchus; ty tiež, okrídlený boh z Tegey,⁵⁸ v tichosti utlm pancier svojej zvučnej lýry. Moja báseň žiada inú spoločnosť.⁵⁹ Stačí zviesť najády, panie vôd, a kráľa blikajúcej vyhne, zmoreného neustále a červeného zo sicílskej

⁵³ Alcides, Alkeides je stotožňovaný s Heraklom. Napr. Ov. met. 9.62. Catillus je neistý, ale tiež bol spomenutý v dielach iných básnikov. Verg. Aen. 7.672 alebo Hor. carm. 1.18.2.

⁵⁴ Hermus (dn. Gediz) je rieka na západe dn. Turecka. Jej prítok, Pactolus sa spájal s menom kráľa Mídasa. Tagus je rieka v Luzitánii.

⁵⁵ Grécky *πλήκτρον* je brnkadlo, kus kovu alebo slonoviny, používaného pri hre na strunových nástrojoch.

⁵⁶ Vrch Helikón (1749 m) sa nachádza v Grécku, Boiótii a v mytológii sa spája s prameňom Hippokréne, považovaným za zdroj poetickej inšpirácie. Ov. Fast. 5.7.

⁵⁷ Phoebus bol epitetom, ktorý znamenal „žiarivý“. Zvyčajne sa spájal s Apollónom alebo s Heliom, bohom slnka.

⁵⁸ Tegea bolo archaické mesto na Peloponéze, v Arkádii. Okrídleným bohom tu je Hermés.

⁵⁹ Básnik naznačuje, že pri ospievaní kúpeľov bude vítať božské bytosti spojené s vodou.

nákovy.⁶⁰ Théby, ušetrite trochu svoje previnilé ruky.⁶¹ Chcem drahému priateľovi so šantením spievať.

iunge, puer, cyathos et ne numerare labora 10
cunctantemque incende chelyn; discede Laborque
Curaque, dum nitidis canimus gemmantia saxis
balnea dumque procax vittis hederisque, soluta
fronde verecunda, Clio mea ludit Etrusco.
ite, deae virides, liquidosque advertite vultus 15
et vitreum teneris crinem redimite corymbis,
veste nihil tectae, quales emergitis altis
fontibus et visu Satyros torquetis amantes.

Naberaj, chlapče, pohár za pohárom z vína, netráp sa počítaním a rozozvuč zdráhavú lýru. Zanechaj drinu a starosti, zatiaľčo ja kúpele ospievam, žiarivým mramorom vyzdobené, a Etrusca poteší moja múza, Kleiό, čo tancuje v purpurových stuhách a v brečtane, a odmieta cnostný vavrín, či biele stuhy Apolónove.⁶² Poďte, zelené bohyne, ukážte nám svoje usmiate obličaje, a okrášlite si svoje lesklé vlasy jemnými strapcami kvetov, žiadnymi šatmi nezahalené, ako keď sa vynoríte z hĺbok svojich prameňov, a utrápíte satyrských milencov pohľadom na vás.

non vos quae culpa decus infamastis aquarum,
sollicitare iuvat; procul hinc et fonte doloso 20
Salmacis et viduae Cebrenidos arida luctu
flumina et Herculei praedatrix cedat alumni.
vos mihi quae Latium septenaque culmina, Nymphae,
incolitis Thybrimque novis attollitis undis,
quas praeceps Anien atque exceptura natatus 25
Virgo iuvat Marsasque nives et frigora ducens
Marcia, praecelsis quarum vaga molibus unda
crescit et innumero pendens transmittitur arcu:
vestrum opus aggredimur, vestra est quam carmine molli
pando domus.

⁶⁰ Ide o Vulkána, rímskeho boha ohňa, stotožňovaného s gréckym Hefaistom, bohom kováčstva a manželom Afrodity. Vulkán je tu vzývaný ako inšpirátor básne, v úlohe boha ohňa. V tomto prípade je oheň dôležitý pre vykurovanie kúpeľov.

⁶¹ Statius v čase písania tejto básne pracoval na veľkom epickom diele *Thebais*, v ktorej ide o bratovražednú vojnu synov kráľa Oidipa. V tomto verši básnik naznačuje, že ho teší aspoň chvíľu písať o ľahších témach, akou sú kúpele.

⁶² Kleiό bola jednou z Múz, nymfa prameňov, bohyňa vôd. Je často spájaná s poetickou inšpiráciou. Tiež sa považovala za inšpirátorku tých, ktorí opisovali slávne skutky ľudí a miest, preto sa jej pripisuje aj história.

Však tie z vás nevyzývam, čo ste poškvrnili svojou vinou krásy vôd; Nech Salmacis⁶³ ďaleko odtiaľto sa zdrží, a tiež jej zradný prameň, aj prúd Kebrénovej⁶⁴ opustenej dcéry, vysušený od smútku; aj ona, čo uchvátila Herkulovho spoločníka.⁶⁵ Vy nymfy, čo obývate Latium a sedem pahorkov, a Tiber čeríte čerstvými vodami; a ty, čo rýchlu Anio potešuje; Aqua Virgo, čo víta plavcov; a Aqua Marcia, čo prináša marsický sneh a mrazy, vy, ktorých túlavé vody plynú cez kaskády vo vzdušných kanáloch, na nespočetných oblúkoch vyvýšené; K vášmu dielu pristupujem, váš je dom, čo odhalím jemnou básňou.

non umquam aliis habitastis in antris 30
ditius. ipsa manus tenuit Cytherea mariti
monstravitque artes; neu vilis flamma caminos
ureret, ipsa faces volucrum succendit amorum.
non huc admissae Thasos aut undosa Carystos;
maeret onyx longe, queriturque exclusus ophites: 35
sola nitet flavis Nomadum decisa metallis
purpura, sola cavo Phrygiae quam Synnados antro
ipse cruentavit maculis lucentibus Attis
quaeque Tyri niveas secat et Sidonia rupes.

V žiadnej inej jaskyni si nebývala bohatšie.⁶⁶ Sama Venuša viedla ruky svojho manžela Vulkána, ona mu zjavila umenie. A nielen všednými plameňmi pec zahorela, ona použila pochodne svojich okrídlených Amorov. Tu sa nepriberú kameň z Thasu ani zvlnený z Karysta, alabaster narieka z diaľky, zhrdený ofités reptá,⁶⁷ tu len kameň z Numídskych zlatých lomov žiari, a ten ďalší, nad ktorým zo zúflosti plače purpur z Týru a Sidónu, či ten mramor s tmavočervenými ťlakmi, čo Attis zafarbil vlastnou krvou v posvätnnej Frýžskej jaskyni v Synnade.⁶⁸

vix locus Eurotae, viridis cum regula longo 40
Synnada distinctu variat. non limina cessant,
effulgent camerae, vario fastigia vitro

⁶³ Salmacis bola netypická najáda, vodná nymfa, ktorá sa oddala márnivosti, samolúbosti a záhaľke. V jej prameni sa podľa jednej z verzií zaľúbil do svojho obrazu Narcis.

⁶⁴ Ide tu o nymfu Asterope (resp. Hesperiu), dcéru riečneho boha Kebréna. Do Asterope sa zaľúbil Aisakos, syn trójskeho kráľa Priama. Na úteku pred ním ju pohrýzol jedovatý had a zomrela.

⁶⁵ Spoločníkom je Hylas, syn nymfy Menodiky, ktorý sa zúčastnil slávnej expedície Argonautov ako sprievodca Herakla. Počas výpravy sa Hylas chcel napiť vody z prameňa, ale vtom ho pod hladinu stiahla nymfa. Táto menšia epizóda je známa z dvoch antických zdrojov (Theoc. Id. 13 a Prop. 1.20).

⁶⁶ Autor básne sa poeticky prihovára k nešpecifickej vodnej nymfe, pričom zdôrazňuje bohatstvo Etruskových kúpeľov s prebytkom vody, kde by sa nymfy cítili lepšie ako vo svojom prirodzenom prostredí.

⁶⁷ Básnik vymenúva tie druhy mramoru, ktoré absentujú, čím zrejme dáva najavo, čo je v danej dobe moderné a čo nie. Na ostrove Thasos sa ťažil biely kameň, ktorý sa spracúval na veľmi žiadaný mramor v sakrálnych stavbách. V Karyste, na juhozápade Euboie, sa ťažil mramor so štruktúrou vrstiev, pripomínajúci cibulu (dnes má prezývku *cipollino*).

⁶⁸ Attis bol frýžskym bohom vegetácie, syn bohyne Kybelé, známej ako Veľká matka. Bol potrestaný tým, že sa v poblúznení sám vykastroval. Mramor zo Synnady (dn. Sucut, Afyonhisar) bol známy červenými alebo purpurovými žilkami. Dnes je známy pod označením *pavonazzo*.

in species animoque nitent. stupet ipse beatas
 circumplexus opes et parcius imperat ignis.
 multus ubique dies, radiis ubi culmina totis 45
 perforat atque alio sol improbus uritur aestu.
 nil ibi plebeium; nusquam Temesaea notabis
 aera, sed argento felix propellitur unda
 argentoque cadit, labrisque nitentibus instat
 delicias mirata suas et abire recusat. 50

Sotva je tu miesto pre Eurótas,⁶⁹ ktorej dlhý zelený prúd vyplavuje synnadský kameň. Dvere nepopustia, stropy žiaria, štíty sa trblietajú, lesknú sa postavami v skle a rozmanitosti. Oheň žasne nad blahobytom, čo ho obklopuje, a mierni svoje plamene. Jasné svetlo je všade, veď prúdke slnko preniká strop, so všetkými svojimi lúčmi, a samo je spálené inými plameňmi. Nič tu nie je tuctové. Nikde nezbadáš temeskú⁷⁰ meď, však cez striebro sa ubera šťastný prúd, a do striebra padá, a na lesklých okrajoch sa zastaví, očarený svojou krásou, a zdráha sa odísť.⁷¹

Extra autem niveo qui margine caeruleus amnis
 vivit et in summum fundo patet omnis ab imo
 cui non ire lacu pigrosque exsolvere amictus
 suadeat? hoc mallet nasci Cytherea profundo,
 hic te perspicuum melius, Narcisse, videres, 55
 hic velox Hecate velit et deprensa lavari.
 Quid nunc strata solo referam tabulata crepantis
 auditura pilas, ubi languidus ignis inerrat
 aedibus et tenuem volvunt hypocausta vaporem?

Vonku zatiaľ plynie tmavomodrá rieka, medzi bieloskvúcimi sa brehmi, v čulom prúde, celkom čistá od dna až k hladine; Koho by to nezvádzalo ťažký odev strhnúť a do hĺbok sa vnoriť? Tu by sa Venuša radšej chcela zrodiť z hĺbok, tu by si sa Narcissus ešte lepšie prezeral, tu by sa ľahkonohá Diana okúpala, hoc aj prekvapenie riskujúc. Prečo by som sa mal zmieniť o položených dlaždiciach, čo pokrývajú zem, takže sa ozývajú lopty v hrách, kde tlie mdlý plameň, a pece vydávajú jemné teplo?

nec si Baianis veniat novus hospes ab oris, 60
 talia despiciet (fas sit componere magnis
 parva), Neronea nec qui modo lotus in unda,
 hic iterum sudare neget. macte, oro, nitenti
 ingenio curaue puer! tecum ista senescant,
 et tua iam melius discat fortuna renasci!

⁶⁹ Eurótas je rieka v Sparte dlhá 82 km. Má kľukatý tok, preteká cez úzke rokliny a vlieva sa do zálivu v Lakónii. Na plytčinách je možné nájsť viacero druhov kameňov.

⁷⁰ Τεμέση (dn. Nocera Terinese) bolo mesto Veľkého Grécka, v Kalábrii.

⁷¹ Vodovodné rúrky tu boli zo striebra, podobne aj vaňa.

Keby aj nový hosť od Bájskych brehov prišiel, toto by neodvrhol (ak je správne porovnať veľké s malým), no ani ten, čo sa práve okúpал v Nerónových kúpeľoch, nezhrdol by sa tu znovu spotiť.⁷² Buď pozdravený, chlapče, so svojím žiarivým nadaním a opaterou. Toto všetko nech s tebou zostarne, a tvoje imanie nech sa znovu, ešte hojnejšie ako predtým zrodí.

ZOZNAM POUŽITÝCH ZDROJOV

Pramene

- CASSIUS DIO. *Rhomaiké historia*. Roman history. Books 61-70. With an English translation by Earnest Cary on the basis of the version of Herbert Baldwin Foster. Cambridge, Massachusetts; London : Harvard University Press, 1925.
- HORATIUS. *Sature*. Satires, Epistles, and Ars poetica. With an English translation by H. Rushton Fairclough. Cambridge, Massachusetts; London : Harvard University Press, 1929.
- MARTIALIS. *Epigrammata*. Volume 1. Edited and translated by D. R. Shackleton Bailey. Cambridge, Massachusetts; London : Harvard University Press, 1993.
- OVIDIUS. *Metamorphoses*. Books 9-15. With an English translation by Frank Justus Miller ; revised by G. P. Goold. Cambridge, Massachusetts; London : Harvard University Press, 2001.
- PLINIUS SECUNDUS. *Naturalis historia*. Books 36-37. With an English translation by D.E. Eichholz. Cambridge, Massachusetts; London : Harvard University Press, 1962.
- STATIUS. *Silvae*. Edited and translated by D.R. Shackleton Bailey, with corrections by Christopher A. Parrott. Cambridge, Massachusetts; London : Harvard University Press, 2015.
- SUETONIUS. *De vita Caesarum*. Volume 2. With an English translation by J.C. Rolfe. Cambridge, Massachusetts; London : Harvard University Press, 2001.
- VERGILIUS. *Aeneid VII – XII*. With an English translation by H. Rushton Fairclough; revised by G.P. Goold. Cambridge, Massachusetts; London : Harvard University Press, 2000.

Zoznam bibliografických odkazov

- ARCHER, William, C. The Paintings in the Alae of the Casa dei Vettii and a Definition of the Fourth Pompeian Style. In *American Journal of Archaeology*, 1990, roč. 94, č. 1, s. 95 – 123. <https://doi.org/10.2307/505527>
- CANCIK Hubert. Tibur Vopisci : Statius, Silvae 1.3 : Villa Tiburtina Manili Vopisci. In *Boreas*, 1978, 1, s. 116 – 134.
- COURTNEY, Edward. Papini Stati Silvae. Oxford : Clarendon Press, 1992.
- HARDIE, Alex. *Statius and the Silvae : Poets, Patrons and Epideixis in the Graeco-Roman World*. Liverpool : F. Cairns, 1983.
- HOLTSMARK, Erling, B. The Bath of Claudius Etruscus. In *The Classical Journal*, 1973, roč. 68, č. 3, s. 216 – 220.
- KOCURKOVÁ, Magda. *Statiova popisná lyrika a dobový umělecký styl*. Diplomová práce. Filozofická fakulta. Univerzita Karlova, 2014.

⁷² Neronove kúpele stáli vedľa Agrippových v Ríme. Nezachovali sa, ale z renesančných kresieb je zrejmé, že boli monumentálne, prísne symetrické a luxusné.

- LÁBAJ, Ivan. Súčasný stav prekladania antickej literatúry na Slovensku. In BALEGOVÁ, Jana – BRODŇANSKÁ, Erika (eds.). *Hortus Graeco-Latinus Cassoviensis IV*. Košice – UPJŠ v Košiciach, 2024, s. 233 – 246. <https://doi.org/10.33542/HTS-0302-9-0>
- MARI, Zaccaria. Il giardino nelle ville di otium dell'ager Tiburtinus. In *Amoenitas*, 2015, roč. 4, s. 41 – 81.
- MARSHALL, Adam, R. Spectandi Voluptas: Ecphrasis and Poetic Immortality in Statius Silvae 1.1. In *The Classical Journal*, 2011, roč. 106, s. 321 – 347. <https://doi.org/10.1353/tcj.2011.0023>
- MARTELLI, Francesca. Plumbing Helicon : Poetic Property and the Material World of Statius' Silvae. In *MD*, 2009, č. 62, s. 145 – 177.
- NEWLANDS, Carole, E. *Statius' Silvae and the Poetics of Empire*. Cambridge : Cambridge University Press, 2002. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511482328>
- PAPINI, Massimiliano. L'evidenza delle parole : ville, costruzioni e ornamenti nelle Silvae di Stazio. In *Studii classici e Orientali*, 2021, roč. 67, č. 2., s. 509 – 526. <https://doi.org/10.12871/978883339626231>
- PUTNAM, Michael, C.J. Statius Silvae 1.3. A Stream and Two Villas. In *Illinois Classical Studies*, 2019, roč. 44, č. 1, s. 66 – 100. <https://doi.org/10.5406/iliclasstud.44.1.0066>
- RICHARDSON, Jr. L. *A New Topographical Dictionary of Ancient Rome*. Baltimore : John Hopkins University Press, 1992. <https://doi.org/10.56021/9780801843006>
- ROMAN, Luke. Martial and the City Rome. In *The Journal of Roman Studies*, 2010, roč. 100, s. 88 – 117. <https://doi.org/10.1017/S0075435810000092>
- WHITE, Peter. The Friends of Martial, Statius, and Pliny, and the Dispersal of Patronage. In *Harvard Studies in Classical Philology*, 1975, roč. 79, s. 275 – 279. <https://doi.org/10.2307/311139>
- WILLIS, J.A. The „Silvae“ of Statius and their Editors. In *Phoenix*, 1966, roč. 20, č. 4, s. 305 – 324. <https://doi.org/10.2307/1087056>

SUMMARY

A praise of beauty and luxury in residential architecture. Publius Papinius Statius: Villa Tiburtina Manilii Vopisci. Balneum Claudii Etrusci

Statius wrote his poems during the period of unprecedented boom in building activity under the emperor Domitian. Monumental buildings, whether public or private, were built in the large cities of the Roman Empire. This aspect of the times was also reflected in Statius' poetry collection entitled *Silvae*, which he composed between 89 and 95. Statius broke away from the republican literary tradition, which emphasized modesty in residential architecture. On the contrary, he was not afraid to praise private luxurious villas and baths with rich artistic decoration and expensive materials. He implicitly praised the ruler who ensured the prosperity of the empire. In this context, Statius is an innovative artist who dared to present the power, wealth, luxury and technological innovations of his time in a new light.

Part of this article are translations of two poems by Statius into the Slovak language. The first is a poem dedicated to Manilius Vopiscus and a description of his country villa in Tibur (*Silvae*, 1.3). In Western literature, this is the first celebration not only of the villa itself, but also of its surroundings. Statius presents the villa and its gardens in superlative terms, invites mythological figures to it, describes the exceptional layout of the villa mirrored on the banks of the river, praises the expensive materials and exquisite artistic decoration. The entire description is not designed to create an image of the exact layout of the rooms and their equipment, but to arouse in the reader a sense of wonder and excited emotions about the wonderful property.

In the second poem, Statius glorified a private bath in Rome, belonging to a wealthy horseman, Claudius Etruscus (*Silvae* 1.5). It is the first poem in Greco-Roman literature that glorifies a private bath and its owner. The first half of the poem deals with the mythological context related to the theme of fire, water and bathing. In the second part, there is a praise of craftsmanship and glorification of the expensive materials used. In this context, the poet also names the materials that are absent in the baths, which apparently expressed the taste of the time. Everything in the Etruscus' baths is finely arranged, so that visitors get the maximum enjoyment. The spa is a place full of beauty, light, warmth, clean water.

These are the first translations of the mentioned poems into the modern Slovak language. The translation of both poems is based on the Loeb critical edition, published in 2003 and amended in 2015. Both Slovak texts are placed in a philological and cultural-historical context.

doc. Mgr. Marek, Babic, PhD., Katolícka univerzita v Ružomberku,
Filozofická fakulta; Katedra histórie
SK-03401 Ružomberok, Hrabovská cesta 1B
e-mail: <marek.babic@ku.sk>
ORCID 0000-0001-8273-8516

Recenzie

GAJDOŠ, Jozef. *Počiatky benediktínov v Európe a na Slovensku*. Žitavay: [s. n.], 2023, 172 s. ISBN 978-80-570-4534-2.

Benediktínske kláštory v minulosti zastávali funkcie dôležitých stredísk šírenia kresťanských hodnôt, vzdelanosti, kultúry, umenia i hospodárstva. Ich zánik na území Slovenska je zaznamenaný už takmer pred päťsto rokmi. Genézou benediktínskeho monasticizmu sa v rámci svojho výskumu zaoberá katolícky kňaz Jozef Gajdoš. Po monografii z roku 2018 *Hronskobeňadický kláštor a jeho prestavba Franzom Stornom* vyšla v roku 2023 jeho ďalšia publikácia pod názvom *Počiatky benediktínov v Európe a na Slovensku*. Recenzovaná kniha zachytáva jeho dvadsaťročný intenzívny výskum zameraný na benediktínov a benediktínske kláštory, respektíve na to, čo po nich zostalo. Kniha vyšla s podporou Inštitútu religiózných kultúr.

Na začiatku publikácie autor ďakuje za odborné vedenie pri písaní práce prof. PhDr. Jánovi Lukačkovi, CSc. a priaznivé opONENTSKÉ posudky Mons. prof. ThDr. Viliamovi Judákovi, PhD., prof. Mgr. Martinovi Homzovi, Dr. a Ing. Arch. Martinovi Bónovi, PhD. Kniha je rozdelená na 21 kapitol, z ktorých sú niektoré podrobnejšie členené na podkapitoly, slovo na úvod, úvod, záver a zoznam použitých prameňov a literatúry. Autorom slova na úvod je nitriansky biskup Viliam Judák.

V úvode práce autor ozrejmjuje čitateľom súčasné chápanie benediktínov, ako aj dôležitosť novej rekonštrukcie benediktínskej histórie zbavenej nánosov predsudkov a legendárneho romantizmu 19. storočia. Z uvedeného dôvodu poukazuje na dôležitosť výskumu zahraničných fundácií a materiálnych reliktov po kláštoroch, čím zároveň poodhaľuje cieľ svojej práce, a síce „*vyhodnotiť niektoré nepovšimnuté archeologické, stavebné, alebo aj kunsthistorické artefakty a dať ich do súvisu s listinným materiálom*“ (s. 14). V podkapitole *Súčasný stav riešenej problematiky* autor ponúka prehľad doposiaľ publikovaných prác týkajúcich sa benediktínov, benediktínskych fundácií a benediktínskej problematiky vo všeobecnosti. Podrobnejšie sa venuje predovšetkým prácam orientujúcim sa na benediktínske opátstva a kláštory na území Slovenska (Hronský Beňadik, Skalka nad Váhom, Ludanice, Klížske Hradište a Krásna nad Hornádom). V prípade benediktínskych kláštorov v ďalšom európskom priestore (Nemecko, Rakúsko, Česká republika atď.) uvádza, že ich história je spracovaná detailne, ale vzhľadom na množstvo ich nie je možné všetky obsiahnuť. Napriek uvedenej informácii by sme v uvedenej podkapitole recenzovanej publikácie uvítali minimálne uvedenie tých najvýznamnejších prác z histórie benediktínskych kláštorov v zahraničí.

V ďalšej kapitole *Cieľ práce* autor na začiatku predstavuje svoj cieľ „*ponúknuť genézu benediktínskeho rádu a jeho fundácií na Slovensku v komparácii s kláštorami v stredovýchodnej Európe*“ (s. 25). Následne predstavuje celkom štyri ciele, ktoré si pri písaní publikácie stanovil: objasnenie princípu výberu miesta kláštora, objasnenie kláštornej architektúry, ponúknuť stručnej genézy filiačného modelu bene-

diktínskych kláštorov, analýzu benediktínskych kláštorov na území Slovenska. Pri predstavení metodiky a postupov autor vo svojej práci bližšie definoval skúmaný geografický priestor, charakterizoval objekt skúmania a metódy práce, ktoré využíval pri spracovávaní problematiky (kritickú, heuristickú a komparatívnu).

Nasledujúca kapitola nesie názov *Benediktínsky rád a jeho genéza*. Táto pomerne stručná stať (s. 27) sa nezaobráva vznikom rádu, ako by čitateľ podľa jej názvu očakával. Naopak, je venovaná udalostiam 20. a 21. storočia súvisiacim s vyhlásením sv. Benedikta za patróna Európy pápežom Pavlom VI. (24. 10. 1964) a voľbou mena Benedikt XVI. kardinálom Ratzingerom po zvolení za pápeža (19. 04. 2005). Ďalšia kapitola je venovaná osobnosti sv. Benedikta z Nursie. V nej autor ponúka okrem prierezu najdôležitejších udalostí z Benediktovho života aj teóriu o sv. Benediktovi ako nositeľovi tradície židokresťanstva na základe sociálno-náboženského prostredia, v ktorom vyrastal, ako i etymologického rozboru jeho mena.

V nasledujúcich kapitolách autor predstavuje počiatky benediktínskeho rádu, fundačný princíp sv. Benedikta, genézu fundačného princípu a benediktínskej architektúry. Samotnú podstatu fundačného princípu, ako aj hlavné poslanie benediktínov Jozef Gajdoš predstavuje aj na základe citácie z knihy Dialógov pápeža Gregora Veľkého. Následne sa autor podrobnejšie venuje príchodu Benedikta na Monte Cassino a jeho pretváraniu pôvodnej pevnosti na kláštor i exorcizmu. V tejto súvislosti zdôvodňuje i rozšírený výber patrocínia sv. Jána Krstiteľa a existenciu dvoch kostolov v blízkosti benediktínskych kláštorov, často postavených na pôvodných kultových miestach. Osobitne venuje pozornosť posvätným hájom vyskytujúcim sa u všetkých etníc. Ponúka prehľad pomenovaní posvätných hájov, vysvetľuje ich úlohu pri pochopení lokalizácie benediktínskych kláštorov v prvotnej fáze ich existencie, pričom kladie dôraz i na miestne toponymá, ktoré v súčasnosti postupne prešli do názvov miest, obcí alebo kopcov. Podľa autora je možná zjednodušená interpretácia, že „*benediktíni boli exorcisti a svoje kláštory zakladali tam, kde boli predkresťanské kultové miesta*“ (s. 41), čo spätne podáva pohľad na miesta predkresťanského kultu v minulosti. Na príklade hory Monte Cassino autor osvetľuje vizuál predkresťanského kultového miesta zloženého z úpätia, jaskyne, najvyššieho miesta hory, posvätného hája a vody, čo pre lepšiu ilustráciu dopĺňa obrázkom samotnej hory a geomorfologickým rezom kultového miesta. V uvedenej kapitole Jozef Gajdoš zároveň upozorňuje, že benediktíni neboli ojedinelí, ktorí ako exorcisti prechádzali Európou. Významnú úlohu zohrávali mníši prichádzajúci z východu, predovšetkým z územia Egypta, Arménska a Sýrie. Dôležitá je v tomto smere východná provokresťanská tradícia, ktorú podmienilo prenasledovanie prvých kresťanov odchádzajúcich z územia Palestíny hlavne východne – do Egypta. Tento egyptský monastický vplyv bolo natoľko silný, že je možné na základe bádania konštatovať polohu základov európskeho mníšstva. Kapitola *Genéza fundačného princípu* je zameraná na komparáciu fundačného princípu na Monte Cassine s najvýznamnejšími, hlavne nemeckými kláštorami, na základe ich analýzy. Autor v rámci svojho rozboru sústreďuje pozornosť na to, či išlo o transformáciu predkresťanských kultových miest, na geomorfologickú skladbu okolia, na okolnosti vzniku kláštora, či boli založené benediktínmi alebo prišli do už existujúcich kláštorov (tzv. predbenediktínska fáza). Postupne tak predstavuje kláštor na ostrove Reichenau, benedik-

tínsky kláštor Weltenburg, kláštor St. Gallen vo Švajčiarsku, Opátstvo sv. Maurícia v Tholey, kláštor Niederaltreich a ďalšie. Na základe zistení z nemeckého prostredia sformuloval závery pre výber miesta pri zakladaní kláštorov: „*na ostrove, na terase kultového miesta, na kultovom kopci a v posvätnom háji – lese*“ (s. 51), ako i zistenie predbenediktínskej fázy. Podobnú výskumnú metódu použil aj v prípade rakúskych kláštorov v okolí Dunaja (napr. v Salzburgu, Kremsmünster, Göss, Mariazell a ďalšie). Pri švajčiarskych kláštoroch autor deklaroval iné krajinné prostredie pre výber kláštorného miesta, čo v tomto prípade znemožňuje komparáciu. Následne podrobuje analýze aj kláštory v českom, maďarskom i poľskom prostredí, pričom sa opiera o viaceré informačné zdroje. Samostatnú pozornosť venuje slovenským fundáciám (Krásna nad Hornádom, Skalka nad Váhom, Klížske Hradište, Ludanice, Hronský Beňadik), ktoré sú na základe jeho zistení, aj početných toponým v okolí, takmer v zhode s Monte Cassinom.

V kapitole *Genéza benediktínskej architektúry* autor venuje pozornosť viacerým témam: reguly a architektúre, kláštornému plánu – v rámci neho (chronologicky) napr. rozdeleniu kláštornej architektúry, benediktínskej protoarchitektúry, kláštornému normatívu, príchodu nových rádo, benediktínskej reforme a barokizácii kláštorov. Autor opätovne ponúka široký pohľad na spracovávanú problematiku, pričom poukazuje na rozdielne názory historikov na benediktínsku architektúru a kláštorný plán. Zároveň v tejto časti vymedzuje rámcové obdobia dôležité pre vývoj benediktínskej architektúry, ktoré zaradil do piatich kategórií, pričom najväčšiu pozornosť venuje obdobiu benediktínskej protoarchitektúry. Uvedené obdobie charakterizuje ako počiatok rádového života a prvých benediktínskych kláštorov získavaných viacerými spôsobmi: prebratím starších kláštorov, preberaním kultových pohanských stavieb, civilných domov, stavbou nových kláštorov, koexistenciou v kláštore s iným mníšskym spoločenstvom. Každý z uvedených spôsobov získania kláštorných objektov autor v publikácii dopĺňa konkrétnymi príkladmi.

Samostatnú pozornosť venuje monografia koptskému a írskemu monasticizmu a ich neskorším vplyvom na ten európsky. Upozorňuje, že uvedený vplyv bol výrazný a aj napriek tomu, že dodnes nie je spracovaný, nachádzame znaky koptskej cirkvi v slovenskom prostredí. Čitateľ má možnosť dozvedieť sa o genéze koptského kríža, o jeho neskoršom presahu do Írska a na základe archeologických nálezov i do Uhorska.

V ďalšej časti práce Jozef Gajdoš pojednáva o rozšírení benediktínskeho rádu v západnej Európe, Čechách a Uhorsku. Osobitnú pozornosť však sústredil na genézu slovenských benediktínskych kláštorov. Postupne vo svojej práci predstavuje Kláštor Panny Márie v Klížskom Hradišti, Kláštor sv. Hypolita na Zobore, opátstva v Krásnej nad Hornádom, v Ludaniciach a v Hronskom Beňadiku. V prípade slovenských kláštorov autor zvolil kritickú metódu prehodnotenia existujúcich prameňov a vyhodnotenie chybných dedukcií, komparáciu slovenských benediktínskych reálií s európskymi, stanovenie hypotéz (hypoteticko-deduktívnou metódou) a napokon pokúsil sa z verifikovaných hypotéz nepriamou metódou objasniť začiatky benediktínskych kláštorov na území dnešného Slovenska. Autor dôkladne prehodnocuje doposiaľ publikované a zaužívané tvrdenia a zároveň prináša odpovede na otázky pomocou nových výskumov (napr. georadarovým výskumom

v Klížskom Hradišti), komparáciou či využitím toponým a onomastík. V prípade Kláštora sv. Hypolita na Zobore ponúka nový pohľad na problematiku prvopočiatkov jedného z najznámejších kláštorov na Slovensku zameraný na využitie priamych i nepriamych reliktov, ako aj toponým. Jozef Gajdoš podal známe historické fakty v nových súvislostiach a stanovil nové hypotézy, ktoré ešte bude potrebné verifikovať. Osobitnú pozornosť venoval v samostatnej kapitole aj kláštoru v Hronskom Beňadiku a jeho architektúre. Systematicky vyhodnotil doposiaľ publikované diela o jeho dejinách, pričom upriamil pozornosť na pochybné informácie, ktoré sú dodnes preberané viacerými autormi. Sporné fakty ovplyvnené romantizujúcimi predstavami 19. storočia dal do konfrontácie so stavebno-historickým výskumom v 20. storočí. Ako prínos vnímame kritickou metódou vyhodnotenú genézu kláštora a overovanie jednotlivých artefaktov realizované prostredníctvom odborných reštaurátorských výskumov. Autor zároveň prostredníctvom prezentácie najnovších archívnych výskumov vnáša svetlo do mylných interpretácií 19. storočia. V závere práce Jozef Gajdoš syntetizuje výsledky svojho výskumu so zvláštnym ohľadom na najvýznamnejšie benediktínske kláštory na území Slovenska a vytvára tak základ pre ďalšie výskumy v tejto oblasti.

Publikácia obsahuje bohatý poznámkový aparát, čo je dôkazom dlhoročného výskumu autora nielen doma, ale i v zahraničí. Po formálnej stránke pôsobí jemne rušivo zalomenie poznámkového aparátu vľavo, nie do bloku, ako je zvykom v publikáciách tohto typu, rovnako aj absencia číslovania jednotlivých kapitol knihy. Napriek jazykovej korektúre sme v knihe zaznamenali pár nedostatkov (preklepov), čo však v konečnom dôsledku neznižuje kvalitu recenzovaného textu. Text dopĺňajú početné obrázkové, mapové a tabuľkové prílohy. Recenzovaná publikácia vnáša nový vietor do genézy benediktínskych kláštorov na území Slovenska a prostredníctvom tejto novej optiky poskytuje priestor novým možnostiam výskumu.

Kamila Pišová

CHLEPKO, Peter. *Samospráva a právo mesta Krupina v stredoveku*. Ružomberok : Society for Human Studies, 2024, 208 s. ISBN 978-80-974339-4-9.

Dejiny mestských samospráv na území dnešného Slovenska sa začali formovať v období 13. storočia a stali sa tak kľúčovým ukazovateľom ďalšieho vývoja sídelných štruktúr v neskoršom období. Problematikou samosprávy sa zaoberá aj najnovšia monografia historika a archivára Petra Chlepka pod názvom *Samospráva a právo mesta Krupina v stredoveku*, ktorú v roku 2024 vydalo vydavateľstvo Society for Human Studies. Publikácia je systematicky rozčlenená na úvod, päť hlavných kapitol, z ktorých kapitoly tri až päť sú detailnejšie rozčlenené na podkapitoly, záver, resumé v anglickom jazyku, prílohy (richtári mesta Krupina v stredoveku), zoznam použitých skratiek, prameňov a literatúry, menného a miestneho registra.

V úvode monografie autor predstavuje predmet výskumu – stredoveké mesto Krupinu. V práci sa prioritne sústreďuje na vývoj jej právneho systému a samosprá-

vy, miestnu správu v jej okruhu, ako aj aspektom, ktoré ju ovplyvňovali. Následne ponúka prehľad domácej i zahraničnej historiografie k doterajšiemu výskumu dejín Krupiny (v niektorých prípadoch nechýba ani kritické zhodnotenie ich obsahu) či krupinského práva, vrátane archívnych prameňov, ako aj literatúru zameranú na históriu práva alebo miest vo všeobecnosti. Zároveň predstavuje metódy a postupy, ktoré uplatnil v rámci svojho výskumu a v krátkosti informuje o obsahu jednotlivých kapitol.

Prvá kapitola *Krátka charakteristika vývoja práva a samosprávy miest na Slovensku v stredoveku* ponúka chronologický pohľad na vývoj miest (ich práv a samosprávy) na území dnešného Slovenska v období stredoveku. Autor v kapitole približuje hlavne kontext, v ktorom sa Krupina právne a samosprávne vyvíjala, preto sú jednotlivé právne okruhy predstavené stručne a zdôrazňujú ich najtypickejšie znaky. Obdobným spôsobom, rámcovo, pristúpil i k vývoju mestskej správy. Tú rozdelil do dvoch kategórií (mestá s možnosťou voľby richtára a mestá s dedičným richtárom) a poukázal predovšetkým na ich významné znaky, pričom neustále podčiarkoval dôležitosť kontextuálneho vnímania vývoja mestskej správy, vrátane procesov, ktoré ho ovplyvňovali.

V druhej kapitole *Vývoj práva a správy na území Krupiny pred príchodom hostí* autor na začiatku v krátkosti predstavuje prírodné pomery skúmanej oblasti a kontinuitnosť osídľovania okolia Krupiny od čias doby kamennej na základe archeologických nálezov. Zároveň upriamuje pozornosť na typické znaky vypovedajúce o rozvoji územia, ku ktorým zaradil cestnú sieť (v prípade Krupiny konkrétne jej polohu v rámci cestnej siete) a obchodné možnosti (trhy). Aj v tomto prípade Peter Chlepek sústreďuje pozornosť na hlavné determinanty vzniku a lokácie trhových miest a vyslovené hypotézy porovnáva so všeobecnými predpokladmi trhovej a obchodnej siete Slovenska. Druhá časť kapitoly je venovaná právnym podmienkam a miestnej správe. V závere tejto časti práce v skratke sumarizuje prezentované zistenia.

Kapitola *Vývoj práva a samosprávy Krupiny do konca 13. storočia* je podrobnejšie, opäť v chronologickom slede, rozčlenená na tri podkapitoly. Prvá z nich pod názvom *Príchod zahraničných hostí do Krupiny a situácia pred udelením prvých písomných privilégií* začína všeobecným predstavením hostí v priestore Uhorského kráľovstva a následne prechádza do konkrétnych kontúr v súvislosti so skúmanou oblasťou Krupiny. Aj napriek nedostatku prameňov autor prezentuje možné dôvody príchodu hostí saského pôvodu do Krupiny formou hypotéz. Zároveň kladie viacero otázok týkajúcich sa právno-organizačných prvkov saských hostí po príchode do Krupiny, vzájomných vzťahov medzi pôvodným obyvateľstvom a prichádzajúcimi hosťami, či právno-organizačnému vývoju v Krupine od usídlenia hostí po udelenie písomných privilegií, na ktoré následne ponúka odpovede. Samostatnú pozornosť venuje formovaniu Krupiny z urbanistického hľadiska. Druhá podkapitola *Renovácia privilegií z roku 1244* približuje vývoj na základe písomných prameňov. V tejto časti autor ponúka podrobnú analýzu listiny z 15. decembra 1244, ktorá obsahuje prvé zachované znenie privilegií. Autor stručne vykresľuje historické udalosti bezprostredne predchádzajúce renovácii privilegií, ako aj zaujímavú informáciu o zachovaní jednej z dvoch listín týkajúcich sa Krupiny z roku 1238 (spor s kláštorom v Bzovíku). Následne ponúka čitateľom nielen obsahovú stránku

listiny, ale jednotlivé body podrobne analyzuje a tam, kde je to možné, porovnáva ich s privilégiami iných miest v rámci Uhorska. Podkapitola *Vývoj od renovácie do konca 13. storočia* vykresľuje písomné pramene s výpovednou hodnotou pre ďalší vývoj súdnictva a samosprávy Krupiny. V podkapitole sú postupne predstavené privilégia pre Dobrú Nivu a Babinú (1254), listina týkajúca sa cirkevnej správy pre Nemeckú Lupču (1263), slobody pre Hybe (1265) a ďalšie. Autor jednotlivé listiny podrobne rozoberá a upriamuje pozornosť na spoločné či rozdielne črty. Osobitne sa venuje sporom riešeným krupinským súdom, ktoré delí na tri hlavné kategórie. Pre lepšiu obrazotvornosť čitateľa ich dopĺňa i schematickými prehľadmi. Záver kapitoly opätovne patrí krátkej syntéze predstavených informácií.

Štvrtá kapitola s názvom *Vývoj práva a samosprávy Krupiny v 14. storočí* je najpodrobnejšie rozčlenenou časťou recenzovanej publikácie a celkovo je zložená z desiatich podkapitol. Začína krátkym uvedením do skúmanej problematiky na začiatku 14. storočia, čo bezprostredne súviselo so zmenami vo vládnucej panovníckej dynastii, udeľovaním výsad, miestnymi zemepánmi či viacerými reformami. Autor vo všeobecnosti charakterizuje sledované obdobie ako epochu hospodárskeho rastu. Podkapitola *Vývoj v meste Krupina do konca 14. storočia* predstavuje zachované listiny a dobové písomnosti, ku ktorým autor vzhľadom na nie veľmi vysoký počet pristupoval jednotlivo a podrobil ich detailnejšej analýze. Aj na jej základe rekonštruoval dejinný vývoj mesta. V podkapitolách *Šírenie krupinských práv a slobôd v 14. storočí* a *Rozšírenie zákupnej formy krupinských práv a slobôd v 14. storočí* venuje pozornosť šíreniu krupinského práva, pričom vysvetľuje i dva druhy foriem šírenia s dôrazom na ich rozdiely v uplatňovaní v mestskej a vidieckom prostredí. Podrobnejšie rozpracoval v druhej z vyššie spomenutých podkapitol práve zákupnú formu krupinského práva, ktorú opäť podložil dôkladnou analýzou viacerých dobových listín a vo výsledku ich podrobil komparácii s krupinskými privilégiami. Charakteristiku hlavných znakov zákupnej formy krupinského práva predstavuje v podkapitole s rovnomeným názvom *Charakteristika zákupnej formy krupinského práva v 14. storočí*. Ďalšie dve podkapitoly *Rozšírenie krupinských práv a slobôd medzi mestami a mestečkami v 14. storočí* a *Charakteristika krupinského práva v mestách a mestečkách v 14. storočí* sú venované práve mestskému prostrediu. V prvej z nich autor ponúka prehľad mestských lokalít, v ktorých sa postupne rozšírili krupinské práva a slobody. Osobitnú pozornosť v tomto procese zastáva mesto Žilina. Rovnako zaujímavé informácie týkajúce sa prekrývania práva autor predkladá pri meste Prievidza. Druhá z uvedených podkapitol je okrem charakteristiky typických znakov doplnená o schematický náčrt štruktúry súdnictva v mestskej forme krupinského práva. V poradí siedma podkapitola *Pozadie šírenia krupinského práva v 14. storočí* sa zaoberá okolnosťami, ktoré jeho rozširovanie ovplyvňovali. Autor poukazuje predovšetkým na banské a obchodné záujmy, pričom podrobne analyzuje hlavne rozšírenie v okruhoch miest, o ktorých sa zmieňoval v predchádzajúcej podkapitole a predkladá aj viaceré hypotézy. Krátka ôsma podkapitola *Charakteristika práva a samosprávy Krupiny v 14. storočí* sumarizuje doposiaľ prezentované výsledky a zároveň pôsobí ako stručný úvod do posledných dvoch podkapitol. Záverečné podkapitoly *Samospráva Krupiny v 14. storočí* a *Krupinské právo a štruktúra súdnictva v 14. storočí* reflektujú vývoj miestnej samosprávy a práva. Autor na zákla-

de štúdia prameňov predstavuje čitateľom jednotlivé články samosprávy, ako aj ich úlohy, čím utvára celkový obraz o jej fungovaní. V prípade súdnictva v sledovanom storočí rovnako pristupuje k jeho analýze systematicky, opätovne v súlade s dostupnými prameňmi. Autor na niektorých miestach ponúka detailný opis fungovania súdnictva. Podkapitolu dopĺňa v poradí šiestym schematickým nákrešom, tentokrát v súvislosti so štruktúrou súdu v Krupine v sledovanom 14. storočí.

Publikáciu uzatvára záverečná piata kapitola *Vývoj práva a samosprávy Krupiny v rokoch 1400 – 1526*. Na jej začiatku autor poukazuje na najzásadnejšie dejinné udalosti ovplyvňujúce rozvoj miest v sledovanom období vo všeobecnosti. Prvá podkapitola pod názvom *Vývoj v Krupine v rokoch 1400 – 1526* prináša vcelku podrobný pohľad do histórie mesta v 15. – 16. storočí aj vďaka väčšiemu počtu prameňov oproti predchádzajúcemu obdobiu. Listiny, z ktorých autor čerpal, predstavuje chronologicky, pričom nezostáva len pri jednoduchom výpočte udalostí, sporov či potvrdení privilégií, ale opäť k nim pristupuje jednotlivo, nezabúdajúc na kontext. Postupne oboznamuje s vývojom hospodárstva a súdnictva. Osobitú pozornosť venuje sporom (s poukázaním na opakujúce sa spory mesta s kláštorom v Bzovíku). Záver podkapitoly znova patrí krátkemu zhrnutiu prezentovaných zistení. Podkapitola *Šírenie krupinského práva po roku 1400* prináša okrem iného zaujímavé informácie o uplatňovaní krupinského práva, ako aj o jeho pozastavení v druhej dekáde 15. storočia, čo vysvetľuje viacerými príčinami. Podkapitola je doplnená mapovou prílohou, ktorá prezentuje rozšírenie krupinského práva na území Slovenska v stredoveku, ako i schematickým nákrešom lokalít krupinského právneho okruhu. K ďalším podkapitolám patria *Charakteristika práva a samosprávy Krupiny v rokoch 1400 – 1526*, *Mestská správa v Krupine v rokoch 1400 – 1526*, *Charakteristika krupinského práva v rokoch 1400 – 1526* a *Súdna agenda Krupiny*. Druhá zo zmienených podkapitol je vizuálne členená na viacero častí. Informáciu o uvedenom členení v obsahu síce nenachádzame, autor však na začiatku podkapitoly vysvetľuje, že na základe viacerých zachovaných prameňov viažucich sa k skúmanému obdobiu hlbšie priblíži jednotlivé zložky samosprávy – štatúty, samosprávu, vojenské a silové zložky mesta, školstvo a cechy. Rovnako posledná z vyššie uvedených podkapitol piatej kapitoly je rozdelená na viaceré okruhy. Po vvedení čitateľa do problematiky autor predstavuje viaceré tematické celky: súdnu agendu Krupiny, odvolania a svedectvá, dedičské spory, zločiny a proskripcie, vinohradnícke záležitosti (*Weingarturteil*) a testamenty. Aj v tomto prípade autor dômyselne pracuje s dostupnými prameňmi a množstvom literatúry.

V závere publikácie autor sumarizuje prezentované výsledky výskumu, jasne a zreteľne interpretuje zistené závery a zároveň otvára nové otázky, ktoré môžu byť témou ďalšieho systematického výskumu.

Publikácia je písaná čitateľsky zaujímavým a priaznivým štýlom s minimálnym počtom gramatických chýb. Zároveň je vhodne doplnená viacerými obrazovými prílohami, ktoré sú umiestnené predovšetkým na začiatku kapitol a zobrazujú listiny, listy, ako aj časti najstaršej zachovanej mestskej knihy Krupiny. Menší nedostatok sme zaznamenali v číslovaní strán obsahu publikácie, kde posledné dve podkapitoly piatej kapitoly majú nesprávne priradené čísla strán, čo však v zásade neovplyvňuje kvalitu publikácie. Autor pri citáciách nepoužíva invertovaný zápis

– najskôr priezvisko a potom rodné meno. Citácie v texte pod čiarou, ako aj v zozname literatúry na konci publikácie v časti Pramene a literatúra, začínajú krstným menom autora pri zachovaní abecedného zoznamu (podľa priezvisk).

Súhrnne hodnotíme predkladanú recenzovanú publikáciu ako hodnotnú a prínosnú prácu v oblasti výskumu vývoja samosprávy a práva mesta Krupina. Vďaka kvalitnej heuristike, hĺbkovej sonde do problematiky, odbornému výskumu archívneho materiálu a celkovému spracovaniu bude zaiste obohatením knižníc čitateľov zaoberajúcich sa dejinami práva, samosprávy, osídlenia či vývoja majetkových pomerov v stredoveku.

Kamila Pišová

LETZ Róbert – VIRŠINSKÁ Miriam – MAKÝNA Pavol – MATULA Pavol.
Andrej Hlinka Prejavy a články I. 1893 – 1918. Bratislava : Post Scriptum, 2023, 776 s. ISBN 978-80-8218-055-1.

V roku 2023 vyšiel vďaka finančnej podpore Spišskej diecézy a ako výstup z projektu VEGA 1/0190/21 prvý diel publikácie s názvom: *Andrej Hlinka Prejavy a články I. 1893 – 1918*. Editormi sú pracovníci Katedry histórie a didaktiky dejepisu Pedagogickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave: Róbert Letz, Pavol Makýna, Miriam Viršinská, Pavol Matula. Publikáciu recenzovali Peter Zubko a Michal Marták.

Zaiste, v historiografii platí, že základom pre poznanie osobností a doby, v ktorej pôsobili, sú pramene. A práve publikácia *Andrej Hlinka Prejavy a články I. 1893 – 1918* je takouto zbierkou prameňov. Špeciálne ide v nej o edované pramene. To, čo vieme o A. Hlinkovi (1864 – 1938) a jeho publikačnej činnosti, sa nedá zhrnúť do niekoľkých riadkov. Všetci, ktorí sa mu venovali alebo venujú, vedia, že k tejto osobnosti dnes existuje množstvo monografií, štúdií rôzneho charakteru, rozsahu a hodnoty. V tomto zmysle, ak by sa ich niekto rozhodol zozbierať, vznikla by ďalšia bibliografická zbierka prác o Hlinkovi. Môže to byť výzva pre ďalšie spracovanie. Podnetov na výskum sa núka niekoľko. Ale ani to by nebola nová pôvodná práca, keďže by nadväzovala na knižničnú činnosť dlhoročného knihovníka Liptovského múzea v Ružomberku Pavla Stana, ktorý sa venoval jednak spracovávaniu pozostalosti A. Hlinku, jednak bibliografii o ňom, a to až do začiatku 90. rokov 20. storočia, o čom svedčí ním vytvorená kartotéka v uvedenej inštitúcii. Evidentne A. Hlinka (osobnosť i jeho činnosť) sa teší pretrvávajúcej pozornosti.

Podľa pamätníkov A. Hlinka písal svoje texty za jednoduchým, širokým a ošarpaným stolom, na ktorom mal hromadu novín, listov a vtedy, samozrejme, ešte aj kalamár. Atmosféru dotvárala skromná knažská izba, ktorú dopĺňali veľké, staré, popukané kachle a oproti polica, ktorá sa prehýnala pod ťarchou spisov a kníh.¹ Opis môže vyznievať idealizujúco, aby vykreslil A. Hlinku vo svetle, v akom mal byť

¹ Porov. *Slovenská pravda*, 17. 3. 1935, roč. 16, č. 11, s. 6.

vnímaný publikom, no napriek tomu faktom ostáva, že Hlinka bol skutočne spisovateľsky činný, a to 45 rokov. Napísal a vytvoril politické články, prejavy, homílie, zamyslenia, správy, oznamy, hospodárske štúdie, zostavovateľské práce, preklady atď. Publikoval v takmer všetkých vtedajších domácich periodikách, politických a náboženských novinách a časopisoch, ale aj v zahraničí. Okrem svojho mena sa podpisoval viacerými pseudonymami: Mešťan, Kostolan, Pravdomil, Výborník, Lipták, Alfa, Vázeň či iniciálami: A. H., Ah. Okrem toho Hlinka vybudoval tlačiareň, ktorá tlačila časopisy, stranícke noviny, ročenky, kalendáre, almanachy. Niektoré tlačoviny sám založil a bol ich pravidelným prispievateľom. Taktiež bol autorom značného počtu rozhovorov, ktoré vychádzali v zahraničí. Pritom výrazne ovplyvňovali a spoluvytvárali slovenský politický život. Nielen ako kňaz a politik, ale aj ako publicista bol a stále je vnímaný protichodne. Už za jeho života ho Karol Sidor považoval za rodeného novinára, avšak Vavro Šrobár sa o jeho publicistike vyjadroval kriticky a považoval ho za novinársku kuriozitu: „*Hlinkovi chybí istá mužná kolektívnosť, objektivnosť k udalostiam a osobám. On stále díva sa na osoby a na veci v akomsi exaltovanom naladení ducha.*“ (s. 7). Samozrejme, ostáva na čitateľoch alebo využívateľoch publikovanej zbierky, aby si o A. Hlinkovi vytvorili vlastný názor na základe publikovaných 294. dokumentov, ktoré sa objavujú v recenzovanom zväzku.

Čo robí A. Hlinku atraktívnym pre zostavovateľov zbierky jeho prejavov a článkov, je skutočnosť, že k slovenskej otázke pristupoval „komplexne“ a z celospoločenského pohľadu. Ale čo znamená „komplexne“, tomu zo strany editorov chýba akékoľvek zhodnotenie, a to treba, prípadne bude potrebné, hľadať v iných prácach. Vlastne aj preto táto zbierka vznikla. Všeobecný Hlinkov záber možno vnímať v tejto publikácii v tom, že ako autor textov zasahoval do mnohých oblastí, vrátane náboženstva, respektíve cirkvi, sociálnej oblasti, pertraktoval domácu politickú, hospodársku, ekonomickú a kultúrnu problematiku či témy týkajúce sa celosvetového dobového diania.

Na začiatku mali zostavovatelia myšlienku vyhľadať, zozbierať a zapísať Hlinkove texty, aby sa bádateľom dostala do rúk čo najucelenejšia zbierka jeho textov. Dokonca povedané slovami protagonistu článkov: „*Myšlienka by už len bola, ale ako ju uviesť do života?*“ (s. 111). A práve na základe výskumu historici Róbert Letz a spol. zostavili a vydali zbierku dokumentov. Ide o články a prejavy A. Hlinku z rokov 1893 – 1918. Evidentne nešlo o prvovýskum a autori už mali na čo nadviazať. Priekopníkom, ktorý začal vyhľadávať a zapisovať texty A. Hlinku, bol spomínaný pracovník Liptovského múzea v Ružomberku Pavol Stano. Následne pred rokom 1991 Slovenská národná knižnica v Martine vyexcerpovala 1768 záznamov, z čoho bolo 581 textov, ktorých autorom je A. Hlinka a 1186 zápisov tvorili práce o Hlinkovi. Súpis článkov A. Hlinku vydala aj Matica slovenská v publikácii od zostavovateľov Petra Olexáka a Anny Safanovičovej s názvom *Antológia časopiseckých a novinových článkov Andreja Hlinku*, v ktorej sa nachádza reprezentatívny výber 63 Hlinkových článkov. V uvedenej antológii je pozoruhodný a zaiste i najcennejší práve tento chronologický zoznam publikovaných prác A. Hlinku, ktorý obsahuje stovky záznamov. Jej autori v čase vydania uviedli, že „*Antologické texty obsahujú*

*pramenný materiál z obdobia od roku 1893 do augusta 1938.*² Ako nedostatok tejto antológie Róbert Letz uvádza v publikácii *Andrej Hlinka Prejavy a články I. 1893 – 1918* obmedzený rozsah antológie a reprodukciu bez kritického poznámkového aparátu. No autori tu zrejme ani nemali väčšiu ambíciu. Takú istú kritiku vznáša nami predstavovaná kniha taktiež na publikáciu z roku 2014 od Róberta Letza³ prezentujúcu 59 dokumentov, ktoré spadajú do rokov 1894 – 1938. V roku 2022 vo vydavateľstve Post Scriptum vyšla publikácia s názvom *Andrej Hlinka. Autorská bibliografia*⁴, v ktorej historici Róbert Letz a Pavol Makyna dopĺňajú a korigujú doterajšie bibliografie o nové zistenia. Táto monografia bola rozdelená na: 1. Samostatné publikácie, 2. Príspevky v samostatných publikáciách, 3. Preklady, 4. Články, 5. Prejavy, 6. Interview a 7. Publikované pramene. Kniha je obohatená o Kalendárium života A. Hlinku a zoznam excerpovaných prameňov. Bohatú spisovateľskú aktivitu A. Hlinku nachádzame v celkovo 2022 záznamoch autorskej bibliografie A. Hlinku.

Publikácia *Andrej Hlinka Prejavy a články I. 1893 – 1918* je štandardnou kritickou edíciou prameňov, založenou na výskume v domáciach a zahraničných archívoch, no najmä v knižniciach. Z domácich spomeňme Slovenský národný archív v Bratislave či Slovenskú národnú knižnicu v Martine (tak Literárny archív, ako aj knižnicu). Zo zahraničných napríklad Národný archív Českej republiky v Prahe, Rakúsku národnú knižnicu vo Viedni, Sečeního národnú knižnicu v Budapešti či Národnú knižnicu vo Varšave. Podľa nás je kniha vynikajúcou pomôckou s dobrou koncepciou zbierky prejavov a článkov, stojí na dostatočnej vzorke relevantných pamäťových inštitúcií, s kvalitným metodologickým poňatím spracovania Hlinkových edovaných textov do zbierkovej podoby.

Súčasťou zbierky je: 1. Zoznam dokumentov v slovenskom jazyku, 2. Zoznam dokumentov v anglickom jazyku, 3. Dokumenty, 4. Záver v slovenskom jazyku, 5. Záver v anglickom jazyku, 6. Zoznam použitých prameňov a literatúry, 7. Menný register, 8. Miestny register, čo evidentne uľahčí bádateľom prácu s publikáciou, ktorá je prioritne určená pre ďalší výskum.

Autentickosť a reprezentatívnosť celej knihy zvyšuje fakt, že dokumenty sú publikované v plnom znení a len v zásadných prípadoch prispôsobené súčasnej pravopisnej norme. Osobitý štýl A. Hlinku predstavovali expresívne výrazy, nárečové slová a novotvary, ktoré editori v publikácii ponechali. Autori počítali s tým, že ich zbierka bude určená predovšetkým slovenskému publiku, preto texty, ktoré Hlinka publikoval v maďarčine či nemčine, preložili do slovenčiny. Cudzojazyčné výrazy a vety, najmä latinské, francúzske, nemecké a maďarské, editori preložili v poznámke pod čiarou. Na konci každého dokumentu je odkaz na zdroj, z ktorého pochádza.

Podľa editorov recenzovanej knihy: „*Hlinka sa ako osobnosť vyznačoval až cholerickým temperamentom, životným dynamizmom, priamou, rozhodnosťou, nekompromisnosťou, neústupnosťou, cieľavedomosťou a húževnatosťou. Bol akoby stále pripravený prijímať a rozdávať údery, otvorene diskutovať a polemizovať.*

² OLEXÁK, Peter – SAFANOVIČOVÁ, Anna. *Antológia časopiseckých a novinových článkov Andreja Hlinku*. Martin : Matica slovenská, 2013, s. 9.

³ LETZ, Róbert. *Andrej Hlinka vo svetle dokumentov*. Bratislava : Post Scriptum, 2014, 357 s.

⁴ LETZ, Róbert – MAKYNA, Pavol. *Andrej Hlinka. Autorská bibliografia*. Bratislava : Post Scriptum, 2022, 164 s.

Nebol burič ani rebel, ale bojovník. Podstatou jeho osobnosti bol boj, často neľútostný a bezohľadný, ale vždy zdôvodňovaný ideálnymi cieľmi. Hlinkova publicistika verne odrzkadľovala jeho osobnosť.“ (s. 741).

Publicistiku Andreja Hlinku rozdelili do tematických okruhov: 1. Politický, 2. Biografický, 3. Náboženský, 4. Osvetový a ľudovýchovný, 5. Spolkový, 6. Prekladateľský. Môže to pomôcť, a aj keď to v istom zmysle naruša percepciu chronológie tvorby A. Hlinku, zostavovateľský zámer je pochopiteľný. Zostavovatelia taktiež rozdelili publicistiku A. Hlinku, a to do siedmich období: 1.) Roky 1893 – 1896: Začiatky publicistickej činnosti Andreja Hlinku. 2.) Roky 1897 – 1901: Rozmach publikačnej činnosti Andreja Hlinku. 3.) Roky 1902 – 1904: Útlm publicistiky Andreja Hlinku. 4.) Roky 1905 – 1907: Andrej Hlinka sa vrátil k častému publikovaniu. 5.) Roky 1908 – 1909: Andrej Hlinka bol väznený v Segedíne, a preto publikoval iba sporadicky. 6.) Roky 1910 – 1913: „*V momente, keď na jar v roku 1910 Andrej Hlinka opustil segedínske väzenie*“⁵, opäť pôsobil na fare v Ružomberku, keď jeho publicistiku poznačil ostrý zápas so slovenskými, českými, maďarskými liberálmi a socialistami. 7.) Roky 1914 – 1918: Andrej Hlinka sa v tomto období odmlčal a súviselo to s prvou svetovou vojnou. Toto delenie vymedzuje kľúčové fázy osobných dejín A. Hlinku, ale i národný príbeh, ktorý Hlinka vo svojej publicistike a prejavoch nielen komentoval, ale i vytváral. Ako nasvedčuje toto delenie i samotný titul publikácie, autori zrejme budú pokračovať ďalej, a preto môžeme očakávať ďalší diel prejavov a článkov A. Hlinku. Avšak zaujímavé, ale výskumne i oveľa náročnejšie, by bolo vydať Hlinkovu korešpondenciu.

Na záver konštatujeme, že publikácia, ktorá poskytuje prehľad tvorby A. Hlinku, je výbornou pomôckou, ktorú ocenia nielen historici, študenti histórie a vedci, ale aj široká čitateľská verejnosť.

Lenka Mihová

ŠIMON, František – BALEGOVÁ, Jana. *Matej Bel o banskobystrických medených vodách*. Košice : Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach, Filozofická fakulta, Katedra klasickej filológie, 2024, 144 s. ISBN 978-80-574-0286-2.

Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach v tomto roku vydala zaujímavé dielo dvojice autorov prof. PhDr. Františka Šimona, CSc. a doc. Mgr. Jany Balegovej, PhD. s názvom *Matej Bel o banskobystrických medených vodách*. Autori sa venujú v našich krajinách zabudnutej *Správě* Mateja Bela, ktorú publikoval v roku 1741 v časopise *Philosophical Transactions*. *Správa* sa zaoberá tzv. cementáciou, t. z. v prípade Španej Doliny schopnosti železa ako menej ušľachtilého kovu vylučovať z roztoku síranu

⁵ OLEXÁK, Peter. Obvinenie z korupcie: Nástroj politického boja v rámci Slovenského národného hnutia začiatkom 20. storočia. In *Historický časopis*, 2020, roč. 68, č. 1, s. 86 [online]. Dostupné na internete: <https://www.sav.sk/journals/uploads/02111314Olexák.pdf> [20. 4. 2024] <https://doi.org/10.31577/histcaso.2020.68.1.4>

mednatého med. Matej Bel tento proces dobre a osobne poznal, a preto ho mohol hodnoverne opísať. Jeho informácie mali pre vtedajší vedecký svet neoceniteľnú hodnotu, nakoľko nie každý vedec si mohol dovoliť návštevu Banskej Bystrice. Keďže v tomto čase ešte nebola známa podstata tohto chemického procesu, v určitých kruhoch sa považoval za dôkaz možnosti transmutácie kovov t. z. premeny jedného kovu na iný. Cementácia bola preto predmetom záujmu mnohých alchymistov a falošných chemikov. Význam tohto diela je však potrebné vidieť vo viacerých rovinách. *Správa* totiž nie je určená domácemu publiku, ale učencom v iných končinách Európy. Takto prezentované informácie majú inú hodnotu a iný kontext. Autori tiež upozorňujú, že daný text ostal akosi mimo pozornosti slovenských odborníkov a v mnohých súčasných dielach, ktoré sa venujú danej problematike o ňom niet ani zmienky. Práve vydanie tohto diela má snahu túto chybu napraviť.

Dielo nie je len jednoduchým sprístupnením pôvodnej Belovej *Správy* a jej odborným prekladom, ale zasadzuje vznik *Správy* do širších kontextov. Jednak si všíma Belovo členstvo v Kráľovskej spoločnosti v Londýne, kde *Správa* zanedlho po jeho prijatí za člena aj vyšla. Autori podrobne uvádzajú historické okolnosti jeho prijatia do tejto prestížnej organizácie, ako aj vtedajšie postavenie a členstvá Mateja Bela v iných analogických organizáciách. Na druhej strane sa venujú aj ďalším osudom tohto textu, ktorý bol aj v neskorších dobách (až do súčasnosti) a vo viacerých jazykových verziách viackrát publikovaný. Tento záujem o Belov vedecký text naznačuje, že ide o hodnotnú a uznávanú prácu od významného autora. Aj téma – cementačné vody – bola zjavne atraktívna. Preto sa autori vo svojich analýzach venujú aj ďalším koherentným písomným zdrojom a textom. Ide o podrobnú chronologickú analýzu, ale vzhľadom na atraktivnosť témy (a množstvo zdrojov) autori svoj prehľad obmedzili na správy, ktoré priamo uvádzali, že ide premenu železa na meď v Uhorsku. Aj napriek takémuto zúženiu vymedzeného predmetu analýzy ostalo dosť materiálu na to, aby ho mohli spracovať po storočiach. Aj táto skutočnosť poukazuje na záujem o banskobystričské medené vody a transmutáciu železa v prostredí vtedajšieho vedeckého sveta. Ďalšou rovinou, ktorú autori podrobili analýze, je vlastný záujem Mateja Bela o španodolinské cementačné vody. Predmetom výskumu sú iné Belove diela, najmä *Prodrom* a *Vedomosti*. Bel sa k otázke cementačných vôd viackrát vracia, čo je vzhľadom na dobový význam tejto vtedajšej „záhady“ pochopiteľné. Čitateľ v tejto podkapitole nájde podrobný prehľad Belových zmienok o cementačných vodách v jeho ostatných dielach.

Hlavným zámerom autorov bolo priniesť kvalitný preklad Belovej *Správy*, ktorá mala formu listu adresovaného Hansovi Sloanovi, predsedovi Kráľovskej spoločnosti, čo sa im podarilo viac než dobre. Rukopis k tejto *Správe*, ktorý sa zachoval, bol napísaný v nemčine. Nie je však známe, kto tento rukopis napísal. Autori naznačujú, že by to mohol byť niektorý zo spolupracovníkov Mateja Bela. Keďže medzi textami sú určité diferencie, autori sa pred latinským prekladom *Správy* venujú analýze a komparácii tohto nemeckého rukopisu. Kontext vzniku rukopisu a *Správy* nie je celkom jasný, nakoľko v oboch textoch sa nachádzajú časti úplne zhodné, ale zároveň v oboch sú aj texty, ktoré sa v druhom príspevku nenachádzajú. Keďže nemecký rukopis textu sa nachádzal v jeho pozostalosti pri ďalších textoch určených do *Vedomostí*, je možné, že Bel len využil existujúci materiál a vytvoril

z neho text pre Sloana. Niet však pochyb o tom, že oba texty medzi sebou úzko súvisia. Zásadnú časť diela tvorí samotný latinský text a jeho preklad. Je uverejnený štandardným spôsobom, strana po strane najprv latinský originál a na druhej strane slovenský preklad. Čitateľ môže takto presne porovnávať a analyzovať prácu autorov z filologického hľadiska, prípadne pracovať či už s originálom alebo jeho prekladom podľa toho, na aký účel ho chce využiť.

A tu sa dostávame k ďalšej zásadnej rovine významu tejto práce, ktorá by sa dala zjednodušene označiť ako interdisciplinárne presahy. Text je prínosný nielen z jazykovej stránky. Do slovenského vedeckého prostredia, najmä medzi historikov, prichádza nový pohľad na túto problematiku. Text, ktorý u nás ešte nebol v slovenskom jazyku publikovaný, predstavuje novú bázu pre historické analýzy. Pohľad Mateja Bela na proces cementácie je určite zaujímavý a pootvára viac pomyselné okno do myslenia vtedajšieho vedeckého sveta. Ale ani tu jeho vedecké využitie nekončí. Tieto procesy sú zjavné, verifikované a existujú dodnes. Preto sú veľmi dobre využiteľné pri demonštrácii geologických procesov a pri zohľadňovaní dobových pohľadov na ne. Text sa takto dá využívať, a v Slovenskom banskom múzeu sa tak aj deje, pri koncipovaní novej geologicko-mineralogickej expozície. Matej Bel vo svojej *Správe* totiž opisuje postup cementácie značne podrobne, dokonca uvádza aj miery a váhy, a tak si je možné urobiť veľmi dobrú predstavu o tom, ako tento proces fungoval v minulosti. Ani tu však okruh záujmu nekončí. Text je hodnotný aj pre historikov v oblasti farmácie a lekárstva. Zelená voda alebo vitriol, a niektoré jeho produkty a poloprodukty, sa využívali rôznym spôsobom, napr. ako liečivá alebo liečivé prípravky. Používala sa najmä ako prehánadlo alebo dávidlo, po úprave tiež ako kvapky do očí.

Ako sme už spomenuli, Matej Bel sa v *Správe* venuje podrobne aj spracovaniu a využívaniu zelenej vody. Napríklad uvádza, že medený kal baníci zbierajú a odvážajú do medenej huty v Banskej Bystrici, kde z neho bez väčších strát vyrábajú veľmi čistú a kvalitnú meď. Táto meď však má iné vlastnosti ako tá, ktorá sa získava z vyťažených rúd. Cementačnú meď majú radi najmä zlatníci. Oproti iným druhom medi je omnoho tvárnejšia, lepšie sa formuje, taví a odlieva. Bel tiež uvádza, že vo veľkej obľube sú misky, čaše, puzdra na tabak a podobné výrobky, dnes by sa to dalo označiť ako „úžitkové umenie“. Ďalej uvádza, že medzi obyvateľstvom je vo veľkej obľube zdobiť tieto výrobky vtipnými alebo učenými nápismi. Tu za zmienku snáď stojí, že mnohé tieto výrobky sa dochovali dodnes a pre svoje nápisy sú stále veľmi obľúbené medzi zberateľmi a múzeami. Veľa z nich sa nachádza vo Východoslovenskom múzeu v Košiciach, ale najviac je ich v rôznych zbierkach v zahraničí. Preklad tohto diela tak prináša zaujímavý kontext a presah až do umeleckého spracovania kovov. Ďalším príkladom interdisciplinárneho presahu diela je popis Belových vlastných pokusov, ktoré urobil s vitriolom, respektíve zelenou vodou. Z týchto opisov je možné ešte viac nahliadnuť do dobových znalostí a metodík vtedajšej chémie. Zaujímavé sú najmä Belove výsledky a hodnotenia. Vo svojich stanoviskách vyvracia názor, že sa železo mení na meď, ale tvrdí, že železo len nahrádza meď. Tiež značne pochybnosti vyjadril aj o pomere medzi rozpusteným železom a získanou meďou. Tu je nutné skonštatovať, že napriek skutočnosti, že Matej Bel nepoznal chemickú reakciu, ktorá tu vznikala, jeho pozorovania boli správne. Dost

ostro sa vymedzil voči alchymistom a falošným chemikom. Ak teda budeme ďalej diskutovať o interdisciplinárnych prienikoch tohto diela do súčasných vedeckých a kultúrnych odborov, nie je možné obísť regionálne dejiny. I keď okrajovo, ale predsa len sa v diele spomínajú udalosti a skutočnosti, ktoré dopĺňajú historickú skladku montánnych dejín širšieho okolia Banskej Bystrice a tiež regionálne dejiny obce Špania Dolina.

Ako vedecká publikácia, aj táto monografia obsahuje resumé v slovenskom, nemeckom a anglickom jazyku, vysvetlivky k textu, poznámkový aparát, literatúru, menný register a plnofarebnú obrazovú prílohu. Vydanie má paperbackový charakter formátu B6 s rozsahom textu 5,43 AH a obálkou z lesklého lamina, kde motívom je banská mapa Ferdinandusa Marsigliho z roku 1726. Napriek skutočnosti, že ide o vedeckú monografiu, dielo sa veľmi dobre číta a môže byť zaujímavé aj pre všeobecného čitateľa. Ak sa dá niečo tomuto dielu vytknúť, je to len nízky náklad, ktorý čoskoro spôsobí, že táto monografia bude rýchlo nedostupná. Preklady takýchto textov sú veľkým prínosom nielen pre filológiu, ale, ako bolo uvedené, aj pre mnoho ďalších odborov, dielo je rovnako dobre využiteľné aj v praxi. Predstavuje výborný príklad stáleho interdisciplinárneho významu prekladov historických textov pre súčasnú vedu.

Richard R. Senčák

KASIANOV, Georgij: *Memory Crash. The Politics of History in and around Ukraine: 1980's-2010's*. Budapest – Vienna – New York: Central European University Press, 2022, 407 s. ISBN 978-963-386-380-0.

Historik Georgij Kasianov sa vo svojej knihe *Memory Crash. The Politics of History in and around Ukraine: 1980's-2010's* (2022) venuje vývoju politík historickej pamäte na Ukrajine v období od 80. rokov 20. storočia (od začiatku Gorbačovovej politiky *glasnosti* a *perestrojky*) až po rok 2019. Vo svojej analýze, ktorá je rozdelená na tri časti, a tie celkovo do ôsmich kapitol, zahŕňa dobu, keď Ukrajina bola súčasťou ZSSR a pokrýva celú existenciu nezávislej Ukrajiny až po koniec prezidentského mandátu Petra Porošenka v roku 2019. Tento dlhý časový interval umožňuje autorovi porovnávať politiky historickej pamäte počas rôznych ukrajinských politických garnitúr, historických zlomov, významných udalostí a v meniacom sa medzinárodnom kontexte, čo je veľkým plusom tejto práce. Autor v publikácii analyzuje konkrétnych aktérov a ich praktiky, ktorými boli v danom období politiky historickej pamäte na Ukrajine rámcované.

Téma tejto publikácie (vývoj politík historickej pamäte na Ukrajine) je v kontexte prebiehajúcej ruskej agresie na Ukrajine nesmierne aktuálnou témou. Nevyplyva to len zo samotného faktu vojny, ale aj z argumentov, ktoré k legitimizácii tejto vojny využíva Rusko. V roku 2021 zverejnil ruský prezident Vladimir Putin esej s názvom „O historickej jednote Rusov a Ukrajincov“, v ktorej opisuje svoj pohľad na históriu oboch národov od Kyjevskej Rusi až po súčasnosť. Otvorene v nej spochybňuje právo

Ukrajiny na samostatnú a od Ruska nezávislú existenciu a existenciu Ukrajincov ako samostatného národa. O Ukrajine píše ako o ruskej zemi, ktorá bola od Ruska odtrhnutá rôznymi zahraničnými sprisahaniami. Okrem histórie sa však aj ukrajinské politiky historickej pamäti stávajú pre Rusko zámienkami k vojne. Ruská propaganda systematicky pracuje s témou rehabilitácie Organizácie ukrajinských nacionalistov (OUN) a Ukrajinskej povstaleckej armády (UPA) na Ukrajine a prezentuje ju ako rehabilitáciu fašistov a fašizmu zo strany fašistickej vlády, čomu chce Rusko zabrániť.

Podľa Kasianova počas obdobia, keď bola Ukrajina súčasťou ZSSR, v oficiálnych politikách historickej pamäti jednoznačne dominoval tzv. sovietsky naratív histórie založený na marxizme-leninizme. História Ukrajiny bola v tomto naratíve interpretovaná len ako súčasť histórie celého ZSSR či Ruska. Ukrajinci a Rusi boli prezentovaní ako bratské národy a ich história v intenciách triedneho boja. Akákoľvek otázka národného sebaurčenia či nezávislosti Ukrajiny boli v tomto naratíve potláčané. Na opačnom póle stojí národný/nacionalistický naratív (ako ho Kasianov nazýva), ktorý odmieta sovietsky naratív a boj o národné sebaurčenie a nezávislosť pokladá za najväčšiu hodnotu, okolo ktorej sa odvíjajú ukrajinské dejiny. Tieto naratívy sú vo vzájomnej opozícii a približne od polovice 80. rokov medzi nimi prebieha otvorený súboj o hegemoniu vo verejnom diskurze na Ukrajine.

Do tohto diskurzu podľa Kasianova vstupujú rôzni aktéri: predstavitelia politickej elity – prezident, vláda, parlament atď., verejnej správy, akademickej či mimovládnej sféry atď. Títo aktéri sa rôznymi praktikami (presadzovanie pamätných dní, práca s verejným priestorom – stavanie sôch, názvy ulíc, ale aj vytváranie školských osnov atď.) snažia presadiť hegemoniu jedného alebo druhého naratívu. Počas posledných takmer štyroch desaťročí tento súboj prebieha v rôznej intenzite s tým, že postupne stále viac dominuje národný/nacionalistický naratív.

Publikácia je logicky štruktúrovaná a kapitoly na seba nadväzujú. Kasianov v práci využíva množstvo faktografických príkladov, na ktorých demonštruje snahy o formovanie politik historickej pamäti v sledovanom období. Vzhľadom na precízny popis udalostí môžeme povedať, že autorovi sa podarilo problematiku spracovať naozaj detailne a komplexne. Vo svojej analýze sa nevyhýba ani kontroverzným krokom aktérov daných politik, na ktoré sa snaží pozeráť v geopolitickom a historickom kontexte.

Prvú časť knihy autor delí na dve kapitoly. V prvej sa zaoberá teoretickými konceptmi historickej pamäti a politik historickej pamäti. Kasianov prechádza od klasických konceptov historickej pamäti, ako „sociálne rámce pamäti“ Mauricea Halbwachsa či „komunikatívna a kultúrna pamäť“ Jana a Aleidy Assmanovcov, ku konceptom politik historickej pamäti. Kasianov vychádza z tézy, že politiky historickej pamäti slúžia aj na posilnenie národných identít a na politickú mobilizáciu. Vo svojej práci autor pracuje s konceptom exkluzivistickým, inkluzivistickým a ambivalentným modelom historickej pamäti od Michaela Bernharda a Jana Kubika, ktorí tento koncept vytvorili práve na základe štúdia politik historickej pamäti v postsocialistických spoločnostiach. Exkluzivistický model vnucuje homogénnu verziu historickej pamäti. Z tejto verzie vylučuje reprezentácie minulosti, ktoré bránia formovaniu jej tej „pravej“ verzie a vylučuje „cudzie“ prvky minulosti, alebo ich stigmatizuje. Inkluzivistický model sa snaží o integráciu rôznych variantov historick-

kej pamäti do jedného pamäťového a symbolického priestoru a ich zjednotenie do jedného spoločného naratívu, napríklad zjednoteného ideou občianskeho vlastenectva. Tento typ inklúzie môže tolerovať rôzne naratívy v spoločnom rámci. Ambivalentný model je založený skôr na koexistencii než na fúzii rôznych variantov historickej pamäti, ktoré sú niekedy ideologicky a politicky nezlučiteľné.

V druhej kapitole sa Kasianov venuje európskemu kontextu, v ktorom sa ukrajinská historická pamäť v posledných 40-tich rokoch vyvíjala. Presadzovanie národného/nacionalistického naratívu ukrajinskej histórie Kasianov vníma v kontexte snáh bývalých socialistických krajín vyrovnáť sa so socialistickým dedičstvom a Ukrajina nie je výnimkou. Práve naopak, trend odmietania sovietskeho naratívu historickej pamäti a jeho náhrada národným/nacionalistickým naratívom je podľa autora charakteristický pre väčšinu národov postsocialistického priestoru strednej a východnej Európy. Súčasťou presadzovania tohto naratívu nie je len odmietnutie sovietskeho naratívu ako vnúteného z imperiálneho centra (Moskvy), ale aj vyrovnanie socializmu s nacizmom. Vymedzenie sa proti nacizmu a uctenie si pamiatky obetí holokaustu patrilo podľa autora v západnej Európe k kľúčovým aspektom spoločnej historickej pamäti. Počas postupnej integrácie niektorých krajín strednej a východnej Európy do štruktúr EÚ a NATO sa aj v západnej Európe postupne prijal úzus o nacizme a socializme ako o rovnakom zle. Kasianov v tomto prípade vymedzuje západnú a východnú Európu na základe skúsenosti so socializmom.

Druhá časť knihy sa venuje aktérom, ktorí v skúmanom období formovali politiky historickej pamäti na Ukrajine. Kasianov začína prvú kapitolu tejto časti štátnymi aktérmi. Spomedzi nich venuje najviac priestoru prezidentovi, vláde a parlamentu ako centrálnym orgánom štátnej moci, ktoré mali zo svojich mocenských pozícií kľúčový vplyv na politiky historickej pamäti. Politiky historickej pamäti prvých dvoch ukrajinských prezidentov, Leonida Kravčuka (1991-1994) a Leonida Kučmu (1994-2004) charakterizuje autor ako nevyhranené. To znamená, že obaja sa snažili hľadať balans medzi sovietskym a národným/nacionalistickým naratívom histórie. Navyše politiky historickej pamäti nepatrili medzi tie, ktorým by sa obaja dominantne venovali.

Zmena nastala v roku 2005, keď sa do prezidentského úradu dostal Viktor Juščenko (2005-2010), pre ktorého sa politiky historickej pamäti stali dôležitými prvkami jeho pôsobenia. Juščenko podľa Kasianova jednoznačne presadzoval národný/nacionalistický naratív ukrajinskej histórie. Kľúčové pre neho boli hlavne dve témy:

1. Hladomor z rokov 1932/1933. Juščenko v tejto téme odmietol sovietsky naratív, ktorý udalosť prezentoval ako nešťastnú udalosť, ktorá zasiahla viaceré národy ZSSR. Juščenko presadzoval naratív o hladomore ako o cielenej genocíde ukrajinského národa zo strany sovietskeho politického vedenia.

2. Rehabilitácia OUN a UPA. Juščenko tieto organizácie prezentoval ako organizácie bojujúce o nezávislosť Ukrajiny proti nacistickej a socialistickej totalite. Súčasťou tejto rehabilitácie bola aj bagatelizácia zločinov týchto organizácií.

Prezidentské obdobie Viktora Janukovyča (2010-2014) zase znamenalo návrat k nevyhraným politikám Kravčuka a Kučmu s miernym príklonom k sovietskemu naratívu a odmietnutím národného/nacionalistického. Janukovyčova aktivita

v politikách historickej pamäti bola podstatne nižšia ako Juščenkova, ak sa k ním však dostal, tak pracoval hlavne s témou druhej svetovej vojny a porážkou fašizmu v rámcoch sovietskeho výkladu.

Euromajdan a Revolúcia dôstojnosti v roku 2014 znamenali veľký zlom v celej ukrajinskej spoločnosti. Nehovoríme pritom len o zmene prezidenta a vlády, ale aj o začiatku ruskej vojenskej agresii, ktorá sa prejavila anexiou Krymu a rozpútaním vojny na Donbase. Obdobie prezidenta Petra Porošenka (2014-2019) predstavovalo návrat k presadzovaniu národného/nacionalistického naratívu a doposiaľ najvýraznejšiu marginalizáciu sovietskeho naratívu. Na rozdiel od Juščenka sa za Porošenkovej éry podarilo prijať tzv. dekomunizačné zákony, ktoré zakázali akékoľvek verejné symboly a propagáciu nacistického a socialistického režimu, uznali príslušníkov OUN a UPA za bojovníkov za ukrajinskú nezávislosť, či potvrdili oficiálne využívanie termínu druhá svetová vojna namiesto sovietskeho termínu veľká vlastenecká vojna. Ďalší významný zákon v oblasti historickej pamäti podpísal Porošenko v decembri 2018. Zákon garantuje status vojnových veteránov všetkým členom OUN, UPA a Poleskej Siče Tarasa Bulbu Borovca. Kasianov sa v publikácii voči Juščenkovým a Porošenkovým politikám stavia kriticky, keďže národný/nacionalistický naratív v podobe, ako ho presadzovali zmienení prezidenti, je podľa neho rovnako exkluzivistický ako sovietsky naratív.

Medzi ďalších štátnych aktérov, ktorých Kasianov analyzuje, patrí vláda (jej politiky boli rovnaké alebo podobné ako prezidentské) či parlament, pri ktorom sa autor venoval hlavne stretom sovietskeho a národného/nacionalistického naratívu, ktoré prezentovali rôzne politické strany. Okrem výhradne politických aktérov sa na politikách historickej pamäti podieľali aj na prvý pohľad nepolitické, ale štátne inštitúcie, ako Národná banka Ukrajiny (výber historických postáv a kultúrnych pamiatok na menu), súdy, Bezpečnostná služba Ukrajiny (spravovanie archívov sovietskych bezpečnostných služieb), ukrajinská pošta (podoba známok), Ukrajinský inštitút národnej pamäti (vznik v roku 2006), lokálna administratíva (Kasianov poukazuje na rozličné prijímanie politík historickej pamäti z centrálnych orgánov a vytváranie vlastných politík na západe, napr. Halič, a východe, napr. Donbas), či štátne archívy a múzeá.

Nešťatní aktéri, ktorým sa Kasianov venuje, sú politické strany, mimovládne organizácie, médiá a historici. K ukrajinským historikom v období nezávislosti je Kasianov pomerne kritický. Až príliš generalizujúco píše: *„Väčšina historikov jednoducho nasledovala politickú agendu a odpovedala na náklady spoločnosti, čím len zabezpečovala reprodukciu dominantných diskurzov a nevideli na tom nič zlé. Zachovávali funkcie potvrdzujúcej a didaktickej histórie a zodpovedajúcich pamäťových modelov. Menšina sa snažila dosiahnuť požiadavky analytickej histórie.“* (s. 190).

V poslednej časti knihy Kasianov analyzuje konkrétne praktiky aktérov, ktorí tvorili politiky historickej pamäti. Kasianov začína túto časť historickým prehľadom týchto politík od 80. rokov 20. storočia. V 80. rokoch sa podľa neho začal súboj národného/nacionalistického a sovietskeho naratívu. Nosnou témou tohto obdobia bol hladomor 1932/33 a jeho odlišný výklad v oboch naratívoch. Nositeľmi národného/nacionalistického naratívu boli hnutia vystupujúce proti socializmu a za nezávislosť Ukrajiny, ako napríklad Ľudové hnutie Ukrajiny známe ako Ruch. Kasianov pripo-

mína niektoré praktiky, ktoré Ruch a ďalšie organizácie koncom 80. a začiatkom 90. rokov využíval vo svojom boji proti socializmu, akými bola napr. „Ludská reťaz“ z roku 1990 či pripomenutie bitky pri Poltave (1709) v roku 1989.

Po vyhlásení nezávislosti Ukrajiny a rozpadu ZSSR v roku 1991 postupne hegemonný status vo verejnom diskurze získaval národný/nacionalistický naratív (najviac na západnej a v centrálnej Ukrajine), ktorého sprevádzala tzv. nacionalizácia minulosti: *„Hlavnou úlohou tejto nacionalizácie je transformácia diskutabilnej skupiny do „historického“ národa (reálneho alebo pomyselného)“* (s. 278). Kasianov v tejto časti píše o praktikách, ako napr. rozhodnutie o podobe ukrajinskej národnej meny – hrivny, a historických osobnostiach a pamiatkach, ktoré na nich majú byť zobrazené. Veľkú časť venuje aj školským osnovám a učebniciam histórie. Tie sú podľa Kasianova plné etnocentrizmu a viktimizácie ukrajinského národa, ktorý v dejinách hrdinsky bojoval za svoju existenciu proti nepriateľom. V tomto sa však podľa autora ukrajinské školské osnovy a učebnice nelíšia od iných krajín v regióne strednej a východnej Európy.

V druhej kapitole tejto časti Kasianov analyzuje jednu z najčastejších praktík politickej elity, ktorou sa snažili určovať politiky historickej pamäti. Touto praktikou sú pamäťové zákony. Kasianov pripomína pamäťové zákony všetkých prezidentov nezávislej Ukrajiny. Najviac sa venuje (kriticky) najaktívnejším prezidentom v tejto oblasti, ktorými boli Juščenko a Porošenko.

Ako jednu z kľúčových výziev ukrajinských politík historickej pamäti vidí Kasianov snahu o inklúziu naratívov etnických menšín do exkluzivistických naratívov, ktoré dominujú verejnej diskusii na túto tému (národný/nacionalistický a sovietsky). Rozdelenie na súboj dvoch naratívov o hegemoniu v ukrajinskom verejnom diskurze však na prvý pohľad pôsobí trochu schematicky, keďže opomína tie naratívy, ktoré do nich nespádajú. Ťažkosti inklúzie naratívov etnických menšín na Ukrajine do prevažujúcich exkluzivistických demonštruje Kasianov na príklade holokaustu (Židia) a deportácie Krymských Tatárov. O Holokauste autor píše, že si ho Ukrajinci dlho nedokázali osvojiť do oficiálneho ukrajinského historického naratívu: *„Ukrajinská spoločnosť sa stále neponáhľa včleniť holokaust ako časť „vlastnej“ histórie. Internalizácia tejto tragédie ako integrálnej časti ukrajinskej histórie je stále v nedohľadne“* (s. 193). V tomto si však Kasianov odporuje, keďže v knihe opisuje aj prípady, keď sa politici o takúto inklúziu snažili, napr. vo svojich prejavoch či konkrétnymi činmi, ako napr. výstavba pamätníka obetiam holokaustu v Babynom Jare. O krymských Tatároch zase Kasianov tvrdí, že až do roku 2014, keď Rusko ilegálne anektovalo Krym, stálo toto etnikum na okraji ukrajinskej historickej pamäti, a až tento zásah „zvonku“ pomohol k postupnej inklúzii tejto menšiny do ukrajinského historického naratívu. V roku 2015 Ukrajina dokonca uznala deportáciu krymských Tatárov z roku 1944 za genocídu. Aj na tomto prípade Kasianov ukazuje na to, že významným hýbateľom ukrajinských politík historickej pamäti bolo a je Rusko, ktoré svojou politikou neustále núti Ukrajincov reagovať a redefinovať svoj pohľad na Rusko, ale aj samých seba.

Práve vzťahy Ukrajiny s dvoma významnými susedmi, Poľskom a Ruskom, sú námetom poslednej kapitoly publikácie. Kasianov na politikách historickej pamäti vo vzťahu Ukrajina-Poľsko a Ukrajina-Rusko ukazuje dva odlišné príklady

toho, ako sa vyvinuli vzťahy Ukrajiny s týmito susedmi. Vo vzťahu s Poľskom sú odlišné interpretácie niektorých historických udalostí a procesov prítomné ešte v 21. storočí, napríklad chápanie Volyňského masakru z rokov 1943/1944. V poľskom národnom/nacionalistickom naratíve je táto udalosť chápaná ako etnická čistka až genocída zo strany Ukrajincov. V ukrajinskom národnom/nacionalistickom naratíve je táto udalosť prezentovaná ako súčasť dlhšie trvajúcej ukrajinsko-poľskej vojny o územie Volyne a Haliče, v ktorej obe strany páchali násilnosti. Autor tento ukrajinský naratív kritizuje a navrhuje, aby sa Ukrajinci Poliakom za tento masaker ospravedlnili, čo môžeme vnímať ako prejav autorovej subjektivity a nie ako vedecký argument. Aj napriek niektorým zásadným odlišnostiam v pohľade na históriu dokážu Ukrajina a Poľsko spolupracovať a mať medzi sebou dobré vzťahy, čo sa ukazuje aj počas ruskej invázie na Ukrajinu. Vzťah s Ruskom je podľa Kasianova opačný prípad. V tomto vzťahu je odlišný pohľad na históriu len jednou z trecích plôch medzi oboma krajinami. Aj táto odlišná interpretácia je nástrojom na legitimizáciu ruskej vojny a symptómom problematických vzťahov medzi Ukrajinou a Ruskom.

Dôležitosť Kasianovovej publikácie výrazne umocňuje súčasná situácia na Ukrajine, v ktorej hrajú interpretácie histórie dôležitú rolu na oboch stranách konfliktu. Ako píše sám Kasianov, Rusom slúži história na legitimizáciu snahy o obnovenie svojho veľmocenského statusu a udržanie Ukrajiny vo svojej sfére vplyvu. Naopak, na strane Ukrajiny hrá interpretácia histórie dôležitý emancipačný prvok, ktorý Ukrajinci využívajú na vymedzenie sa voči Rusku a jeho sfére vplyvu. Plusom publikácie je, že autor neskľáva do podpory žiadnych politických aktérov, ktorí sa snažia presadiť svoje videnie histórie. Kasianov sa kriticky stavia hlavne k exkluzivistickým naratívom a snaží sa držať analytický prístup v historiografii, hoci niekedy sklúzol k subjektívnym vsuvkám.

Interpretácie histórie majú vo verejnom diskurze nezameniteľné miesto. Spoločenstvá pomocou nich hľadajú svoju identitu, určité predstavy do nej projektujú a určité odmietajú. Určujú tým, kým sú a kým nie. Kasianovova kniha podáva ucelený obraz, ako tento proces práce s históriou prebiehal posledných takmer 40 rokov na Ukrajine, a prečo vyzeral tak, ako vyzeral. Kto ho tvoril, aké praktiky na to využíval, a či bol vôbec úspešný. Na základe politík historickej pamäti v rôznych obdobiach ukrajinskej nezávislosti Kasianov nepodáva len obraz týchto politík, ale aj obraz ukrajinskej spoločnosti a politickej elity ako neoddeliteľných nádob. Ukrajinu čaká ešte mnoho vášnivých verejných diskusií o svojej histórii a mieste vo svete. Kasianov sa snaží ukázať, akým chybám by sa Ukrajinci mali v budúcnosti vyhýbať, aby sa neposúvali naspäť do minulosti. Jeho kniha môže v tejto diskusii poslúžiť ako vzácny zdroj poznania, a to aj pre slovenských čitateľov, ktorí by sa chceli dozvedieť viac o tom, ako sa Ukrajina vyrovnáva so svojou minulosťou, prítomnosťou, budúcnosťou, a či to my na Slovensku robíme inak.

Štefan Ižák

KIKNADZE, Zurab. *Georgian Mythology*. New York : Nova Science Publishers, 2023, 371 s. ISBN 979-8-88697-389-1.

Recenzovaná kniha *Georgian Mythology* od gruzínskeho profesora Zuraba Kiknadze (1933 – 2022) ponúka dôkladný pohľad na bohaté a rozmanité mytologické tradície Gruzínska. Zurab Kiknadze bol významný predstaviteľ a mysliteľ gruzínskej intelektuálnej kultúry, ktorý sa profesionálne venoval blízkovýchodným štúdiám v období staroveku, kam sústredil aj svoj záujem o dejiny Gruzínska. Študoval akkadský a sumerský jazyk, starú hebrejštinu, starogréčtinu a latinčinu, vďaka čomu mal skvelý prehľad o starovekom svete, nakoľko priestor Kaukazu bol križovatkou rôznorodých myšlienok a kultúr. Osobitný prístup si však zachoval k gruzínske-
mu folklóru a mytológii, keďže zmienené oblasti považoval za významné faktory pri procese formovania a konečnej existencie národa, rovnako aj ako účinné prostriedky pripomínania si spoločnej minulosti a upevňovania identity v prítomnosti. Publikácia predstavovala jeden z najdôležitejších vedeckých projektov v rozmanitej a mnohorožmernej tvorbe autora.

Autor sa v publikácii zaoberal starodávnymi gruzínskymi mýtmi, legendami, ľudovou vierou, skúmal ich pôvod, vývoj a kultúrny význam. Z. Kiknadze popísal a analyzoval štruktúry dobového sveta, poukazujúc na prežívanie duchovného a transcendentného na príklade horského priestoru vo východnom Gruzínsku. Venoval sa témam, ako mýty o stvorení, božstvám, duchovia a mýtické bytosti, ktoré sú pre gruzínsky folklór jedinečné. Osobitnú pozornosť autor venoval mytologickému rozprávaniu. Recenzovaná kniha je preto dôležitým zdrojom pre pochopenie osobitých prvkov gruzínskej mytológie, ktorá sa často prelína s predkresťanskými a kresťanskými tradíciami. V tejto recenzii nie je možné obsiahnuť komplexnosť práce, ktorá ponúka ucelený pohľad do problematiky gruzínskej mytológie. Naznačím preto len niektoré pozoruhodné súvislosti či aspekty.

V prvej polovici práce autor predstavuje staroveký systém, kde skúmal historický, kultúrny a geografický kontext, ktorý formoval gruzínsku mytológiu. Táto časť sa venuje tzv. predkresťanskému obdobiu v Gruzínsku. Osobitný je akcent autora na polohu Gruzínska ako križovatky medzi Európou a Áziou, čo zásadnou mierou ovplyvnilo mytologické príbehy. Autor podrobne predstavil základné prvky gruzínskej mytológie, ktorá sa rozvíjala v priestore medzi vysokými horami, dlhými a hlbokými údoliami, lesmi a zvieratami, čo malo zásadný vplyv na mytológiu. V tomto priestore sa odrážalo spojenie prírody a vesmíru. Tieto aspekty boli považované za posvätné, neraz personifikované do podoby bohov, duchov alebo mýtických bytostí. Dôraz bol kladený na úctu k prírodnému prostrediu, v rámci ktorého boli daní obyvatelia súčasťou *cosmos* (vesmírneho poriadku).

Autor postupoval od stvorenia, ďalej vysvetlil pojmy *andrezi* a *saqmo*, ktoré boli kľúčové pre pochopenie problematiky. Pojem *Andrezi* zahŕňali ústne tradície *andrezi*ov, zatiaľ čo *saqmo* znamená spoločnosť založenú na neprerušenej tradícii s náboženským centrom, stelesneným jej patrónom *jvari*, ktorý je spoločnou svätyňou *qmov* (členov *saqmo*). *Saqmo* má spoločnú vieru a *spoločnú* *andrezi* (s. 6). *Saqmo* je rovnako možné podľa neho definovať ako organizáciu, ktorá vznikla

a existuje s cieľom vytvoriť čo najlepšie podmienky duchovného a materiálneho života človeka a spoločnosti. Vytvorenie územia je najdôležitejšou érou v histórii *saqmo*. Autor ďalej vysvetlil a analyzoval pojmy ako *Kvrivi*, anjelské bytosti a pod. *Kvrivi* bola pre *saqmo* posvätná zem, miesto, kam mal človek zakázaný vstup, či už ide o vežu alebo iné sakrálné miesto. Takéto miesta boli pre človeka vzácne. Človek prejavoval k miestam *kvrivi* hlboký rešpekt a úctu, vyhýbal sa kráčaniu v rámci týchto miest, ak nemal súhlas *jvari*. Osoba, ktorá vstúpila do *kvrivi*, by sa preto mala správať úctivým spôsobom.

Pozoruhodná bola kapitola, kde Z. Kiknadze spracoval vzťah kresťanstva s gruzínskou mytológiou. Pojem pohanstvo podľa neho nie je možné chápať vo všeobecných kategóriách. Z hľadiska gruzínskych reálií je ťažké hovoriť o pohanstve ako o náboženskom systéme. Horské náboženské spoločenstvá nevnímali či nechápali polyteizmus v bežnom zmysle slova, teda ako súbor či panteón bohov, kde má každý boh miesto a konkrétny význam. Nedokázali si predstaviť slovo „boh“ v množnom čísle, rovnako aj identitu ženského božstva ako manželky mužského božstva bola pre nich nepredstaviteľná. Bez týchto predstáv pohanstvo podľa autora stráca svoju ideu. V horských oblastiach však gruzínske náboženské predstavy prežívali dlhšie, než v nižšie položených oblastiach, kde kresťanstvo zapustilo pevné korene.

Autor tiež poukázal na to, že geografické prostredie malo zásadný vplyv na členitosť a bohatosť presvedčení v Gruzínsku. Gruzínska mytológia bola zásadnou mierou ovplyvnená gréckou a perzskou kultúrou, ako napríklad zoroastrijské náboženstvo staroperzskej ríše alebo migrujúcimi kmeňmi, či národmi, ako napríklad Skýti a Sarmati. Ďalšou príčinou tohto pestrého duchovného života boli hory, ktoré v istých prípadoch uzatvárali komunity a dávali podmienky pre vznik jedinečných a diferencovaných systémov. V prevažnej miere sa však mytológia zachovala ako ľudové rozprávanie, ktoré bolo tiež integrované kresťanskými legendami. Sociálno-náboženská podstata východogruzínskych horských obcí z obdobia, keď život v tomto priestore kontinuálne existoval, je však bohužiaľ historickým prameňom ťažko známa. Moderná etnografická veda tak podľa autora mohla len konštatovať, že tieto náboženské predstavy sú pozostatkom archaických spoločností, hoci je problematické priradiť im miesto v historickom čase. Je preto zrejmé, že Z. Kiknadze sa snažil spracovať komplikovanú problematiku, na historické pramene nie práve bohatú tému.

Autor vo svojej práci tiež vychádzal z prác iných autorov, ktorými bol zásadne ovplyvnený. Uvediem len niektorých. V prvom rade ide o etnografické záznamy Aleksiho Očiauriho (1892 - 1972), ktoré autor považoval za veľmi podstatné, bez ktorých nie je možné si vytvoriť obraz o verejnom a kultovom živote Pšavi-Khevsureti (s. 8). Pre bádateľov boli práce tohto autora podstatným zdrojom informácií, napríklad o reáliách a faktoch zo života v tomto priestore, ako aj o andrezijskej tradícii. Rovnako priniesol cenné informácie od účastníka živej tradície *saqmo*. Tieto informácie a príbehy však postupne zanikli a zachovali sa len vo veľmi obmedzenej miere, čo ešte viac vyzdvihlo prácu A. Očiauriho, z ktorej čerpal aj samotný autor práce. Autor bol taktiež ovplyvnený prácou a rozhovormi s Giorgi (Jura) Japaridze, ktorý mal možnosť vidieť fungovanie *saqmo* zvnútra, na základe čoho popísal vnútornú dynamiku *saqmo*.

Z pohľadu metodológie skúmania mýtov a náboženstiev existuje niekoľko prístupov. Autor si však vybral dve základné disciplíny ako metódy, konkrétne fenomenológiu a antropológiu. Z. Kiknadze tiež nebol len vonkajším pozorovateľom, nestál „*mimo*“, ale na skúmané javy sa snažil pozeráť zvnútra, resp. vidieť ich očami tých, pre ktorých boli nespochybniteľnou pravdou. Podľa neho vedľa seba koexistujúca sakrálna a svetská sféra sú dve časti jednej ucelenej reality, ktoré boli v priebehu storočí prakticky i teoreticky naplňované rôznym obsahom. Tradične zmýšľajúci človek nemal dôvod pochybovať o andreziovskej pravde, ktorej verili predchádzajúce generácie. Naopak, mal všetky dôvody vidieť realitu *andrezi* vo všetkom, čo sa dialo okolo neho. Ťažiskom výskumu autora boli preto spoločenstvá (Pshav-Khevsureti, Tusheti a pod.), kde sa tradičný spôsob života zachoval. Autor si v práci tiež pomáhal paralelami, čím lepšie dotvoril obraz o gruzínskej mytológii. Príkladom je vysvetlenie mystéria prvej obete, zabitie zvláštnej ovce (s. 14), paralela medzi svätým miestom *kvirvi* a Mojžišom (s. 16) či paralela s Jákobom (s. 17).

Nedá sa však nespomenúť aj niekoľko negatív, ktoré sú obsiahnuté v práci. Je potrebné dodať, že zložitost danej problematiky dokladuje aj skutočnosť, že čitateľ bude konfrontovaný a narazí na veľké množstvo nových pojmov, mien či súvislostí, ktoré dovtedy nepoznal. Práca by bola prehľadnejšia, ak by bolo zahrnutých viac vizuálnych pomôcok, pre lepšiu ilustráciu a pochopenie danej problematiky. Nejde len o obrazové prílohu, ktorá je pri prácach venujúcich sa folkloristike potrebná, ale aj grafické pomôcky, ktoré by dopomohli lepšiemu pochopeniu. Pri čítaní tiež vyvstalo niekoľko nasledujúcich otázok: Kde a akým spôsobom nadviazala kresťanská tradícia na predkresťanské obdobie? Ktoré oblasti mytológie Gruzínska boli nekompatibilné a odmietnuté kresťanstvom? Autor oprel svoj výskum a závery o rozsiahly pramenný výber, ktorý je do veľkej časti obsiahnutý v bádani moderných autorov, keďže ide v prevažnej miere o ústne tradície. V práci však absentovala konkrétnejšia analýza a zhodnotenie pramennej základne, čo by napomohlo lepšiemu pochopeniu tradícií gruzínskej mytológie. Je však potrebné vyzdvihnúť prácu s prameňmi, ktoré mapujú toto obdobie, či spôsob a jazyk, akým autor spracoval tému. Na konci knihy sa nachádza ešte index, slovník a skratky.

Knihu však v zásade nie je čo vytknúť, nakoľko prináša mnoho dôležitých poznatkov a zaujímavým spôsobom syntetizuje poznanie ohľadne gruzínskej mytológie. Práca zároveň predstavuje interpretáciu symbolov, mýtov a rôznych foriem náboženského správania. Autor taktiež poukázal na dichotómiu hôr, štruktúry posvätných centier a na náboženské modely meniace sa v čase a priestore. Zrejmy bol taktiež zásadný vplyv okolia, ktorý v spojení s uzavretosťou vo vysokohorskom prostredí (pohorie Kaukaz) indikuje špecifickosť náboženských presvedčení o svede. Danú tému nepozoroval ako postranný divák, ale snažil sa pozeráť na udalosti zvnútra, teda očami ľudí, pre ktorých boli pravdivé (s. 4). Samotný preklad do anglického jazyka zároveň sprístupňuje širšej vedeckej obci danú tému. Záverom je možné dodať, že recenzovaná kniha je potrebným a cenným zdrojom informácií na problematiku gruzínskej mytológie.

Samuel Červeňanský

Anotácie

Všeobecné / general

RAPOŠOVÁ, Mária. *Životná odysea Martina Kukučína*. Martin : Slovenská národná knižnica, 2022, 166 s. ISBN 978-80-8149-154-2.

Slovenská národná knižnica vydala roku 2020 dlho očakávanú monografiu pracovníčky Literárneho múzea SNK Márie Rapošovej s názvom *Životná odysea Martina Kukučína*. V roku 2022 sa práca pre mimoriadne veľký záujem čitateľskej verejnosti dočkala už svojho druhého vydania. Publikácia *Životná odysea Martina Kukučína* je prvou z dvojice monografií, ktorými Literárne múzeum SNK symbolicky zavŕšilo oslavy 160. výročia narodenia Martina Kukučína, ktoré sme si pripomínali 17. mája 2020.

Mária Rapošová rozdelila 166 strán textu publikácie do 20 kapitol. V prvej z nich, ktorá nesie názov *Majster slovenskej prózy* (s. 15 – 18), autorka upozorňuje, že hoci si „každý kultúrny Slovák“ myslí, že o Martinovi Kukučínovi toho vie dosť, nie je to pravda. Stále ho nepoznáme dostatočne. Množstvo „tajomstiev“ stále ukrýva tak jeho osobný či pracovný život, ako aj jeho bohatá literárna tvorba. V druhej kapitole, nazvanej *O pseudonymy* (s. 19 – 27), sa Mária Rapošová venuje problému používania nesprávnej podoby spisovateľovho pseudonymu. Ako upozorňuje, Matej Bencúr si svoje umelecké meno písal vždy s krátkym „i“, teda v podobe Martin Kukučín a nie ako je to zaužívané dnes – Martin Kukučín. Vysvetľuje, kedy a ako došlo k zmene podoby umeleckého mena spisovateľa a prečo túto zmenu akceptoval. *Osud nemajetného* (s. 28 – 38) je názov v poradí tretej kapitoly, v ktorej autorka čitateľom približuje detstvo a štúdiá Martina Kukučína, pôsobenie na poste učiteľa a kantora v rodnej Jasenovej, univerzitné štúdiá v Prahe, ale i jeho finančné problémy,

ktoré ho, žiaľ, sprevádzali prakticky po celý život. Štvrtá kapitola, pomenovaná *Na tri roky odišiel do Dalmácie „šteľovať“ financie* (s. 38 – 51), približuje, prečo sa Martin Kukučín po skončení štúdia medicíny rozhodol odísť na chorvátsky ostrov Brač a zaujať miesto obecného lekára v obci Selce, ako vyzeral jeho každodenný život v Selciach a prečo sa napokon roku 1907 rozhodol vycestovať do juhoamerického Chile. V piatej kapitole, nazvanej *V Amerike mu neuznali diplom* (s. 52 – 63), Mária Rapošová popisuje nečakaný problém, s ktorým sa Martin Kukučín po svojom príchode do Južnej Ameriky musel vysporiadať – neuznanie jeho lekárskeho diplomu. Následne približuje jeho pôsobenie na poste mestského lekára v Punta Arenas, jeho mimoriadnu angažovanosť na poli spolkového života, osvetu a kultúry, ale aj jeho veľké peripetie v podnikaní. Šiesta kapitola, pomenovaná *Vkladná knižka Martina Kukučína* (s. 64 – 69), sa venuje osudom „podivnej“ vkladnej knižky vedenej na meno Martin Kukučín, ktorú spisovateľ nikdy nedržal v rukách, nikdy na ňu nič nevyložil, nikdy z nej nič nevybral, no kapitál, ktorý bol na nej uložený, sa neustále hýbal a napokon sa za dosiaľ neznámych okolností takmer celý aj minul. V siedmej kapitole s názvom *Túžba po domove* (s. 70 – 80) Mária Rapošová píše, že Martin Kukučín i v ďalekej cudzine neustále sníval o návrate domov. Ako uvádza, zamýšľal tak urobiť už pred rokom 1914, jeho plány však zmarilo vypuknutie prvej svetovej vojny. Ďalej vysvetľuje, prečo po jej skončení ešte štyri roky otáľal s návratom do Európy a v samom závere kapitoly približuje aj to, ako sa obyvatelia Punta Arenas lúčili so svojim milovaným doktorom. Ôsma kapitola, pomenovaná *Opäť v Európe* (s. 81 – 84), opisuje cestu Martina Kukučína z Punta Arenas do Buenos Aires, plavbu cez Atlantik a príchod do prístavu Bordeaux, návštevu Paríža, privítanie v Chebe a jeho pobyt v Prahe. V deviatej kapitole s názvom *Na Slovensku* (s. 85 – 99) sa zas možno dočítať o Kukučínových návštevách Bratislavy, Martina, Dolného Kubína a jeho rodnej Jasenovej. Desiatu kapitolu, *„Financiálna katastrofa“* (s. 100 – 106), čitateľom približuje,

ako vyzeral život Martina Kukučina po návrate do vlasti. Mária Rapošová vysvetľuje, prečo odmietol lukratívne pracovné ponuky, ktoré dostal od ministra zdravotníctva Vavra Šrobára i od prezidenta Masaryka a prečo sa napokon rozhodol pre návrat do Chorvátska. V jedenástej kapitole, nazvanej *Pocit straty vlasti* (s. 107 – 112), sa autorka znova vracia k tomu, čo Martina Kukučina najviac trápilo po návrate domov a prečo sa nedokázal prispôsobiť novej spoločenskej situácii. Dvanásť kapitola, pomenovaná *Cesty po Chorvátsku i po Slovensku* (s. 113 – 118), približuje, ako vyzeral spisovateľov život v Chorvátsku, prečo sa pravidelne vracal na Slovensko a ktoré miesta tu rád navštevoval. Trinásť kapitola s názvom *Cestovanie bez konca* (s. 119 – 121) vysvetľuje, prečo musel Martin Kukučín v roku 1925 znova vycestovať do Južnej Ameriky a prečo mu počas plavby cez Atlantik šlo o život. V úvode štrnásť kapitoly, nazvanej *Pád do depresii* (s. 122 – 138), sa Mária Rapošová venuje zdravotným problémom spisovateľovej manželky a tomu, ako jej ochorenie ovplyvňovalo ďalší život manželov. V druhej časti kapitoly sa znova vracia k Martinovi Kukučínovi a opisuje zdravotné problémy, ktoré ho v posledných rokoch trápili, ako vyzerali jeho posledné dni na tomto svete, čo bolo príčinou jeho úmrtia, ale i to, ako na informáciu o nečakanej smrti spisovateľa zareagovalo Slovensko. Pätnásť kapitola má názov *Pohreb v Chorvátsku a prevoz na Slovensko* (s. 139 – 149). Ako už napovedaná názov, autorka v nej popisuje pohreb Martina Kukučina v Záhrebe a prevoz jeho telesných ostatkov na Národný cintorín do Martina. Priebehu pohrebu na Národnom cintoríne v Martine je venovaná šesťnásť kapitola práce, pomenovaná *Pohreb v Martine* (s. 150 – 153). V sedemnásť kapitole s názvom *Prejav vďačnosti na Slovensku* (s. 154) autorka približuje, ako sa zrodila myšlienka, aby si ľudia spisovateľovu pamiatku miesto vencov uctili radšej venovaním peňazí na ušľachtilé ciele, a to, ako si ho uctili účastníci prvého festivalu Zväzu slovenských speváckych zborov. Ako na informáciu o Kukučinovej smrti reagovali v Južnej Amerike, ako si tam uctili

jeho pamiatku a čo ho tam dnes pripomína, sa možno dočítať v osemnásť kapitole, ktorú autorka pomenovala *Vďačnosť v Čile i Argentíne* (s. 155 – 158). Devätnásť kapitola práce nesie názov *Náhrobník* (s. 159 – 163) a Mária Rapošová v nej vysvetľuje, prečo na hrobe Martina Kukučina dlho absentoval náhrobník, približuje nerealizovaný návrh náhrobníka od Dušana Jurkoviča a napokon popisuje aj inštaláciu víťazného návrhu náhrobníka a pietnu slávnosť jeho osádzania. Posledná dvadsať kapitola, ktorá je pomenovaná *Dlhodobá absencia slovenského pomníka Martina Kukučina* (s. 164), prináša odpoveď na zásadnú otázku: Prečo na Slovensku dlho absentoval pomník Martina Kukučina?

Monografia *Životná odysea Martina Kukučina*, ktorá je výsledkom usilovného, viac než štvrťstoročie trvajúceho bádateľského úsilia Márie Rapošovej, nasleduje literárne dielo Martina Kukučina. Ako uvádza samotná autorka, zameriava sa na „jeho život a charakter, lebo aj tie sa stali umeleckým dielom“. Mária Rapošová sa pri tom snaží sústrediť svoju pozornosť najmä na také oblasti spisovateľovho života, ktorým sa doterajšia literatúra z rôznych dôvodov vyhýbala.

Lukáš Tkáč

MAGDOŠKO, Drahoslav (ed.). *Historik, archivár a univerzitný profesor Ferdinand Uličný '90*. Košice : Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach – Filozofická fakulta, 2024. 290 s. ISBN 978-80-574-0291-6.

Ferdinand Uličný nepochybne patrí medzi najčinorodejších a najznámejších slovenských historikov. Rodák z Ploština absolvoval vysokoškolské štúdium na Univerzite Komenského v Bratislave, následne pracoval v štátnych archívoch v Bratislave a v Prešove. Väčšinu aktívnej kariéry však absolvoval ako univerzitný pedagóg na Univerzite Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach a na Prešovskej univerzite v Prešove. Zameriava sa najmä na dejiny osídlenia Slovenska do roku

1526. V roku 2023 dosiahol životné jubileum 90 rokov. V súvislosti s životným jubileom pripravila Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach konferenciu, ktorá sa uskutočnila dňa 11. mája 2023. Na konferencii odznali nielen slávnostné príhovory, ale aj vedecké príspevky o kariére jubilanta a o jeho prínosoch pre historický výskum. Tieto boli publikované v zborníku *Historik, archivár a univerzitný profesor Ferdinand Uličný '90*.

V rámci sekcie slávnostných príhovorov vstúpil jubilant Ferdinand Uličný, následne Peter Švorc, Martin Chmelík a Drahoslav Magdoško.

Sériu prednášok o pôsobení Ferdinanda Uličného v inštitúciách otvorila Mária Filčáková príspevkom *Inštitucionalizácia historického výskumu na Univerzite Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach do začiatku normalizácie*. Všímal sa pritom postupnú špecializáciu pracovísk na východnom Slovensku, zvlášť v Košiciach, s osobitným zreteľom na osobnosti pôsobiace na tomto pracovisku. Alena Mišíková je autorkou článku *Ferdinand Uličný a jeho pôsobenie v Štátnom archíve v Prešove*. V rokoch 1958 – 1961 tu Uličný pôsobil ako riaditeľ, pričom práve v tomto období vznikla publikácia sprievodca po archíve, ako aj niekoľko inventárov archívnych fondov. Uličný tu znovu pôsobil v období normalizácie, po jeho nútenom odchode z univerzitného prostredia. Peter Švorc je autorom príspevku *Návrat. Filozofická fakulta UPJŠ/PU v Prešove a Ferdinand Uličný v 90. rokoch 20. storočia*. Jubilant pôsobil na filozofickej fakulte v Prešove práve v čase, keď došlo k vyčleneniu prešovských pracovísk Univerzity Pavla Jozefa Šafárika a k vzniku samostatnej Prešovskej univerzity. Marcela Domenová v článku *Ferdinand Uličný a vplyvba archívnictva v Prešove (UPJŠ/PU v Prešove 1990 – 2003)* opisuje Uličného kariéru na filozofickej fakulte v Prešove, kde bol zakladateľom a garantom štúdia archívnictva. Sleduje zároveň aj personálne zloženie pracoviska v skúmanom období. Štefan Šutaj v príspevku *Katedra histórie FF UPJŠ v Košiciach: staré tradície – nové začiatky* charakterizuje vývoj katedry histórie v Košiciach, osobitne jej

formovanie, na ktorom sa zásadne podieľali Ferdinand Uličný a Ladislav Tajták. Prvý blok prednášok uzatvorila Mária Balvirčáková vystúpením na tému *Cesta historika v dobe neslobody. K pôsobeniu Ferdinanda Uličného vo Východoslovenskej pobočke SHS v Košiciach*. Sumarizovala pritom činnosť jubilanta vo Východoslovenskej pobočke Slovenskej historickej spoločnosti v čase jej formovania a taktiež v nadchádzajúcom období normalizácie.

Ďalší blok, venovaný publikačnej činnosti a výskumným aktivitám Ferdinanda Uličného, otvoril Vladimír Segeš príspevkom s názvom *Prínos profesora Ferdinanda Uličného pre slovenské vojenské dejiny*. Sumarizoval pritom publikačnú činnosť priamo súvisiacu s vojenskou tematikou. Martin Pekár v článku *Výskum dejín miest na Slovensku po roku 1989* menoval príspevky jubilanta vo výskume konkrétnych sídiel, publikovaných najmä v monografiách miest. Mária Fedorčáková je autorkou príspevku *Historik Ferdinand Uličný a dejiny stredovekého Bardejova*, v ktorom vyzdvihla skutočnosť, že jubilant v minulosti zvýraznil viaceré problematiky z dejín mesta, ktoré si zaslúžia zvláštnu pozornosť. Pripomenula zároveň staršiu polemiku medzi Ferdinandom Uličným a Branislavom Varsikom o listine kráľa Bela IV. pre Bardejovských cisterciánov z roku 1247. Miroslav Nemec predniesol prednášku na tému *Liptovský stredovek a raný novovek v historickej spisbe (do konca 20. storočia)*, v ktorej Uličného publikačnú činnosť zaradil do kontextu vývoja historiografie tohto regiónu. V článku *Pramene k výskumu stoličnej šľachty: dva ranonovoveké súpisy na príklade Abova* Gabriel Szeghy analyzoval dikálny (portálny) súpis z roku 1553 a súpis kúrií z roku 1690. Posledný príspevok konferencie s názvom *Výberová publikačná činnosť prof. PhDr. Ferdinanda Uličného, DrSc. do roku 2023* pripravila Marcela Domenová. Predovšetkým doplnila prehľad Uličného prác, publikovaný v roku 2004, o jeho novšie výskumy a diela.

Ferdinand Uličný zásadne ovplyvnil historický výskum aj historiografiu o slovenskom stredoveku a novoveku, preto je

vydanie tohto zborníka naozaj na mieste. Celoživotné dielo Ferdinanda Uličného je v ňom prehľadne zaradené do adekvátneho kontextu, preto môže napomôcť bádateľom, ktorí začínajú s výskumom stredoveku a raného novoveku v tých oblastiach, ktorých historiografiu Ferdinand Uličný v minulosti obohatil svojou tvorbou.

Tomáš Pastucha

TURČAN, Vladimír. *Antické okná zo Stupavy. Najstaršie svedectvo zemetrasenia na Slovensku*. Bratislava : Slovenské národné múzeum, 2024, 70 s. ISBN 978-80-8060-566-7.

Slovenské národné múzeum vydalo v roku 2024 v rámci edície *Zamerané na predmet*, ktorá prezentuje výnimočné predmety zo zbierok Slovenského národného múzea v širšom dejinnom kontexte ich vzniku a použitia, 3. zväzok pod názvom *Antické okná zo Stupavy. Najstaršie svedectvo zemetrasenia na Slovensku*. Autorom anotovanej publikácie je dlhoročný odborný pracovník Slovenského národného múzea – Archeologického múzea v Bratislave, archeológ, kurátor, autor a spoluautor viacerých odborných publikácií, Vladimír Turčan.

Po obsahovej stránke sa publikácia člení na predslov, 12 kapitol, pričom dve kapitoly sú podrobnejšie členené na podkapitoly, záver a literatúru. V predslove autor predstavuje archeologický nález ako nositeľa dvoch príbehov, ktoré na seba bezprostredne nadväzujú, avšak jeden sa odohrával v minulosti a druhý od momentu objavenia. Práve zaujímavý druhý príbeh, viažuci sa k stene a dvom okenným otvorom z rímskej doby objaveným počas výskumu v Stupave, prezentuje autor v publikácii. V predslove zároveň predstavuje osobnosti i organizácie podieľajúce sa na odkrytí objavu, ako aj interpretáciu zistených poznatkov.

Prvá kapitola *Počiatky osídlenia* (s. 9 – 10) predstavuje mesto Stupava z pohľadu archeologických nálezov datujúcich počiatky osídlenia v predmetnej lokalite. V poradí druhá kapitola pod názvom *Rimania*

v Stupave (s. 11 – 13) čitateľovi poodhaľuje obsadenie mesta rímskymi legionármi. Nasledujúca časť *Odkrývanie antickej minulosti Stupavy* (s. 14 – 24) je podrobnejšie členená na štyri podkapitoly, z ktorých prvá predstavuje okrem iného počiatočné správy o pobyte Rimanov v Stupave z pohľadu Mateja Bela. Druhá hodnotí zásluhy uhorských vzdelancov, vďaka ktorým sa výskum dostal na odbornejšiu úroveň, podrobnejšie však venuje pozornosť miestnym vzdelancom zo Stupavy, ako napr. pálfiovskému knihovníkovi a archivárovi Václavovi Honzovi či miestnemu farárovi Ignácovi Gondovi. V tretej podkapitole autor poukazuje na to, ako správy amatérskych bádateľov zaujali vedcov a podmienili profesionálne koncipované výskumy. Záverečná podkapitola stručne opisuje pokračovanie výkopov v skúmanej lokalite po dvadsiatich rokoch.

Krátka štvrtá kapitola *Výskum v rokoch 1987 – 2004, predatovanie počiatkov stavebného komplexu* (s. 24) odhaľuje zistenia terénnych prác v súvislosti s upresnením geodetických zameraní a následnou analýzou stavebného vývoja v skúmanej oblasti Kopce v Stupave. Nasledujúca kapitola pod názvom *Objav z roku 1944, odhalenie záhady sklopenej steny* (s. 25 – 30) je predstavením procesov odkrytia tajomstva záhadného skloneného múru aj za pomoci zahraničných výskumníkov. V poradí šiesta časť publikácie *Zemetrasenie v strednom Podunajsku v 4. storočí* (s. 30 – 37) vo svojom úvode v krátkosti popisuje zemetrasenie ako prírodný proces vo všeobecnosti a následne predstavuje príklady doposiaľ seizmicky aktívnych oblastí, ako aj konkrétne prípady zemetrasení v minulosti. Autor sa podrobnejšie venuje práve zemetraseniu v polovici 4. storočia, ktoré malo fatálne účinky na oblasť juhozápadného Slovenska i na samotné mesto Stupava. Nasledujúca kapitola pod názvom *Transfer a reštaurovanie steny* (s. 38 – 42) prezentuje čitateľom priebeh a kroky využité na oddelenie nájdeného muriva od podkladu, jeho prenesenie do reštaurátorského ateliéru a následné konzervovanie. V krátkej kapitole *Okná do antiky* (s. 43 – 46), doplnenej o obrazový materiál podoby

zreštaurovaných okenných otvorov a detailného zachytenia kresby, autor publikácie popisuje vizuál predmetných okien v minulosti i možné varianty ich výplne. Samostatná pozornosť je v rámci kapitoly *Antické „grafity“ zo Stupavy* (s. 47 – 49) venovaná kresbe tzv. hlavonožca (jej autorom bolo pravdepodobne dieťa) vyrytej do paravánu okna v tvare jednoduchej ľudskej postavy.

Nasledujúca kapitola s názvom *Za múrmi antického dvorca* (s. 49 – 56) podrobnejšie približuje charakter architektúry vyskytujúcej sa v skúmanej oblasti, spôsob bežného života, komunikácie (cestnej i optickej), ako aj spolužitie s obyvateľmi (Germánmi) žijúcimi v susedstve dvorca. V kapitole *Štyri stupavské prvenstvá* (s. 57 – 61), ktorá je členená na štyri krátke podkapitoly, Vladimír Turčan sumarizuje celkovo štyri historické prvenstvá. Ako prvé identifikuje nález fragmentu teguly, ktorý možno považovať za najstarší známy „stavebný denník“ na Slovensku. Ďalšie prvenstvo si podľa autora zaslúžia najstaršie okná (z druhej polovice 2. stor.), aké nateraz na území Slovenska poznáme. Prvenstvá dopĺňa rytina hlavonožca – dielo neplnoletého jednotlivca ako výsledok jeho spontánnej reakcie na konkrétny podnet a zemetrasenie na našom území v 4. storočí. Publikáciu napokon uzatvára kapitola *Lokalita dnes* (s. 62 – 64), ktorá pojednáva o súčasnom stave lokality Kopce v Stupave.

V závere publikácie autor hodnotí historické skutočnosti, ktoré podmienili diaľanie v súvislosti so zemetrasením v polovici 4. storočia, pohybom Rimanov, Germánov a kočovných Húnov, až po opustenie skúmaného územia práve zo strachu pred Húnmí. Zároveň okrem iného dodáva, že Stupava v súčasnosti predstavuje archeologickú lokalitu s medzinárodným významom a potenciálom dopĺňať i meniť doterajšie predstavy o histórii. Prácu dopĺňa *Literatúra* (s. 67 – 70), množstvo obrazového materiálu dokumentujúceho priebeh archeologických výskumov, náčrtov a fotografií bádateľov. Publikácia *Antické okná zo Stupavy. Najstaršie svedectvo zemetrasenia na Slovensku* je zaujímavou sondou do archeologických výskumov stavebného kom-

plexu z rímskej doby v Stupave, či o záchrane jedného z múrov s antickými oknami. Vďaka obsahovému i grafickému spracovaniu môže zaujať nielen čitateľov z radov odbornej verejnosti.

Kamila Pišová

Pokyny pre autorov

Zásady pre editovanie textov a zaslanie finálnej podoby príspevku

Plné texty príspevkov prosíme doručiť elektronicky ako prílohu e-mailu (na adresu <kulturnedejiny@ku.sk>). Zaslané štúdie budú publikované až po odporúčaní najmenej dvoch oponentov a po schválení redakčnou radou časopisu.

Formát súboru:

Súbor je potrebné dodať v jednom z týchto formátov: .doc, .docx, .rtf.

Úprava príspevku:

Font Georgia (veľkosť písma 12), bez formátovania (A4, text zarovnaný z oboch strán, jednoduché riadkovanie, bez tabulátorov, odsadení a pod.). Poznámky pod čiarou font Georgia vo veľkosti písma 10. V prípade, že vyžadujete zvláštnu grafickú úpravu textu, prosíme doručiť jednu verziu Vášho súboru upravenú vo formáte PDF podľa Vašich predstáv a jednu bez úpravy.

Rozsah:

Prijímame štúdie v rozsahu 20 – 30 normostrán. Redakcia si vyhradzuje právo rozhodnúť i o prijatí dlhších textov.

Rozsah recenzií odporúčame 10 000 – 15 000 znakov, vrátane medzier.

Rozsah anotácií a správ odporúčame 4 000 – 6 000 znakov, vrátane medzier.

Členenie textu:

Názov (veľkosť textu č. 14); podnázov (ak je); meno autora/ov; názov v angličtine; abstrakt v angličtine (max. 250 slov); kľúčové slová (do 6); text príspevku; zoznam použitých zdrojov (v poradí: pramene, dobová tlač, zoznam bibliografických odkazov, elektronické zdroje); dlhšie resumé (Summary) v anglickom jazyku (500 – 900 slov, iba kvalitný preklad); meno autora/ov; pracovisko/á (vrátane adresy); e-mailový kontakt; ORCID ID autora.

Prosíme, aby ste kladli dôraz predovšetkým na logické členenie textu (na kapitoly a podkapitoly). Ak sa v texte vyskytujú názvy kapitol, píšete sa v kurzíve. Napr. *Úvod* alebo *Záver* (veľkosť písma 12). Text však netreba príliš rozdeľovať. Poznámky pod čiarou pri štúdiách sú nutné. Za textom je potrebné uviesť zoznam použitých prameňov a literatúry.

VKLADANIE OBRÁZKOV A ILUSTRÁCIÍ:

Všetky ilustračné materiály – obrázky, schémy, tabuľky a pod. – prosíme dodať ako osobitné súbory vo formáte .tiff alebo .jpg, pričom v texte je potrebné vyznačiť, kam sa majú umiestniť (prázdny riadok, riadok s textom „obrázok č. X“). Všetky obrázky musia byť vybavené popisom, ktorý je umiestnený pod obrázkom. Popisy k obrázkom sa musia umiestniť aj na konci súboru v podobe: „Obr. č. X a Text popisu“ alebo „Tab.“ pre tabuľky; „Graf.“ pre grafy. Pri úprave textu budú umiestnené pri ilustrácii, na ktorú sa vzťahujú. Ilustrácie treba dodať v tlačovej kvalite, t.j. minimálne 300 dpi, rozmer veľkosti pohľadnice 10×15 cm. Nižšia kvalita nebude akceptovaná. Treba počítať s možnosťou zmenšenia obrazového materiálu.

Citácie a zoznamy bibliografických odkazov:

Pri citáciách používame normu STN ISO 690 – Dokumentácia. Bibliografické odkazy. V celom texte je nutné dodržiavať jednotný spôsob citovania. Pri skrátených odkazoch na už uvedené zdroje využívame prvé slová názvu práce. Uvádzame niekoľko príkladov:

Odkaz na archívne pramene v texte:

Uveďte najprv názov archívu, názov archívneho fondu, potom signatúru, resp. inventárne číslo dokumentu prípadne citovanú stranu.

Viac nájdete v uvedených príkladoch:

Štátny archív v Prešove (ďalej ŠA Prešov), fond (ďalej f.) Okresný úrad v Prešove (ďalej OÚP), kartón (ďalej k.) 12, č. j. 23/1925 adm.

Opakované zápisy je potrebné skracovať:

ŠA Prešov, f. OÚP, k. 12, č. j. 23/1925 adm.

Archívne pramene v zozname na konci príspevku:

Štátny archív v Prešove, fond Okresný úrad v Prešove.

Odkaz na dobovú tlač v texte:

Katolícke noviny, 26. 6. 1920, roč. 2, č. 26, s. 1 – 2.

Dobová tlač v zozname na konci príspevku:

Katolícke noviny, 1919 – 1921.

Odkaz na monografiu v texte:

BABIC, Marek. *Od antiky k stredoveku : dejiny neskorého rímskeho cisárstva medzi rokmi 284 – 476*. Brno : Centrum pro studium demokracie a kultury, 2009, s. 290.

Monografia v zozname na konci príspevku:

BABIC, Marek. *Od antiky k stredoveku : dejiny neskorého rímskeho cisárstva medzi rokmi 284 – 476*. Brno : Centrum pro studium demokracie a kultury, 2009.

Odkaz na monografiu s viac ako 3. autormi v texte:
DVORSKÝ, Peter et al. *Ružomberok. Monografia mesta*. Banská Bystrica : Štúdio Harmony, 2009, s. 145 – 147.

Monografia s viac ako 3. autormi v zozname na konci príspevku:

DVORSKÝ, Peter et al. *Ružomberok. Monografia mesta*. Banská Bystrica : Štúdio Harmony, 2009.

Odkaz na štúdiu v zborníku alebo v kolektívnej práci v texte:

MARTÁK, Michal. Reflexia HSLS na stránkach spišskej agrárnej regionálnej tlače. In HUŤKA, Miroslav – ZMÁTLO, Peter (eds.). *Ružomberský historický zborník II*. Ružomberok : Katolícka univerzita v Ružomberku, 2008, s. 177.

Štúdia v zborníku alebo v kolektívnej práci v zozname na konci príspevku:

MARTÁK, Michal. Reflexia HSLS na stránkach spišskej agrárnej regionálnej tlače. In HUŤKA, Miroslav – ZMÁTLO, Peter (eds.). *Ružomberský historický zborník II*. Ružomberok : Katolícka univerzita v Ružomberku, 2008, s. 175 – 182.

Odkaz na štúdiu publikovanú v časopise v texte:

MAREK, Pavel. K reflexi pastýrského listu slovenských biskupů z roku 1924 Československou stranou národně socialistickou. In *Kultúrne dejiny*, 2023, roč. 14, Supplement, s. 136. <https://doi.org/10.54937/kd.2023.14.Supp.122-146>

Štúdia publikovaná v časopise v zozname na konci príspevku:

MAREK, Pavel. K reflexi pastýrského listu slovenských biskupů z roku 1924 Československou stranou národně socialistickou. In *Kultúrne dejiny*, 2023, roč. 14, Supplement, s. 122 – 146. <https://doi.org/10.54937/kd.2023.14.Supp.122-146>

Odkaz na už uvedený zdroj v texte:

V ďalších opakujúcich sa poznámkach uvádzame priezvisko a prvé slová názvu zdroja v kurzíve:

BABIC, *Od antiky k stredoveku*, s. 46.

Je možné používať aj „Ibidem“, a to v skrátenej forme:

MAREK, *K reflexi pastýrského listu*, s. 130.

Ibid., s. 130.

ĎALŠIE VYSVETLIVKY:

– Skratky “[s. d.]” – sine data, “[s. l.]” – sine loco, “[s. n.]” – sine nomine, znamenajú: bez roku vydania, bez miesta vydania, bez uvedeného názvu vydavateľstva.

– V prípade viacerých miest vydania a vydavateľstiev sa názov vydavateľstva pridáva k príslušnému miestu vydania a oddeľuje bodkočiarkou: Bratislava : Veda; Praha : Lidové noviny, 1999.

– Ak je spomenutých viac miest vydania a iba jeden vydavateľ, tak miesta vydania oddelíme

bodkočiarkou a medzerou: Bratislava; Kraków : Chronos, 1956.

– Skratkou pre označovanie strán alebo strany je s. (nie str.), ročníky časopisov a čísla zborníkov sa uvádzajú arabskými číslicami. Pokiaľ sú dokumenty v edíciách prameňov aj číslované, je potrebné uvádzať okrem strán aj ich číslo.

Autor je povinný pre každú položku v zozname bibliografických odkazov overiť či existuje jej identifikátor DOI. Ak má citovaný výstup DOI pridelené, je potrebné dopísať tento identifikátor vo forme <https://doi.org/...> k bibliografickému odkazu. Na overenie pridelenia DOI možno použiť databázu Crossref prostredníctvom bezplatnej služby: Simple Text Query Form. <https://apps.crossref.org/simpleTextQuery>

Autorský manuál v plnom rozsahu nájdete na internetovej stránke časopisu *Kultúrne dejiny*: http://kulturnedejiny.ku.sk/new/index.php/autorsky_manual/

Publication Ethics and Malpractice Statement

Kultúrne dejiny/Cultural History (KD) is committed to upholding the highest standards of publication ethics and takes all possible measures against publication malpractice. Any kind of unethical behaviour is not acceptable, and Cultural History does not tolerate plagiarism in any form. Authors submitting articles to Cultural History affirm that manuscript contents are original. Furthermore, they warrant that their article has neither been published elsewhere in any language fully or partly, nor is it under review for publication anywhere. The following duties outlined are obligatory for authors, editors, reviewers and publisher, and hereby they must also adhere to Cultural History Policies.

I. DUTIES OF AUTHORS

- 1. Reporting Standards:** Authors should present an accurate account of their original research as well as an objective discussion of its significance. Fraudulent or knowingly inaccurate statements constitute unethical behaviour and are unacceptable.
- 2. Originality and Plagiarism:** Authors should ensure that they have written entirely original works, and if the authors have used the work and/or words of others this must be appropriately cited or quoted.
- 3. Data Access and Retention:** Authors should provide raw data related to their manuscript for editorial review and must retain such data.
- 4. Multiple Publications:** In general, manuscripts based on the same research should not be published by an author in more than one journal or primary publication. In case of an update or extension of a previously published article, a reference of it ought to be quoted in the introduction. It is unethical and unacceptable to submit the same manuscript to more than one journal.
- 5. Acknowledgement of Sources:** Authors should acknowledge all sources of data used in the research and cite publications that have been influential in research work.
- 6. Authorship of the Paper:** Authorship should be limited to those who have made a significant contribution to the conception, design, execution, or interpretation of the reported study. All those who have made significant contributions should be listed as co-authors.
- 7. Disclosure of Financial Support and Conflicts of Interest:** All authors should disclose in their manuscript any financial or other substantive conflicts of interest that might be construed to influence the results or interpretation of their manuscript. All sources of financial support for the project should be disclosed.
- 8. If the author's text is an output from the project,** the names of the co-investigators of the project must be mentioned in order to avoid a conflict of interests in the peer review.
- 9. Fundamental Errors in Published Works:** If at any point of time, author discovers a significant error or inaccuracy in submitted manuscript, then the error or inaccuracy must be reported to the editor.
- 10.** For further information concerning responsibilities of authors see also *Guidelines for Contributors*.

II. DUTIES OF EDITORS

- 1. Publication Decisions:** The editor(s) in chief of Cultural History can accept, reject, or request modifications to the articles submitted to the journal which are to be published.

2. Review of Manuscripts: First, the formal aspects of the studies are considered upon their submission in Slovak, Czech, English, German or Polish language. The editor in chief must ensure that each manuscript is initially evaluated by the editor/co-editor, who may make use of appropriate software to examine the originality of the contents of the manuscript and after passing this test, the manuscript is forwarded to two referees for blind peer review, each of whom will make a recommendation to publish the manuscript in its present form or to modify or to reject the same. The review period will be up to 30 days.

3. Fair Play: Manuscripts shall be evaluated solely on their intellectual merit without regard to authors' race, gender, sexual orientation, religious belief, ethnic origin, citizenship, or political philosophy.

4. Disclosure and Conflicts of Interest: If both reviews are positive, the paper is accepted after approval by the editorial board. If both reviews are negative, the paper is denied. If one review is positive and the other is negative, the author is asked to finalize the paper. After the finalization, the paper is re-reviewed. Unpublished materials disclosed in a submitted manuscript must not be used by anyone who has a view of the manuscript in his or her own research without the express written consent of the author.

5. Confidentiality: The editor in chief must ensure that information regarding manuscripts submitted by the authors is kept confidential. The relationship between authors and reviewers is anonymous on both sides.

6. Development: Editors should strive to meet the needs of readers and authors, continually improve the journal, ensure the quality of the material they publish and champion freedom of expression.

III. DUTIES OF REVIEWERS

- 1. Promptness:** Accepted papers are forwarded to two reviewers who are experts in the field and come from different institutions than the author of the paper. In case any reviewer feels that it is not possible for him/her to complete review of manuscript within stipulated time then the same must be communicated to the editor, so that the same could be sent to any other reviewer.
- 2. Confidentiality:** Information regarding manuscripts submitted by authors should be kept confidential and be treated as privileged information.
- 3. Acknowledgement of Sources:** Manuscript reviewers must ensure that authors have acknowledged all sources of data used in the research. Any kind of similarity or overlap between the manuscripts under consideration or with any other published paper of which reviewer has personal knowledge must be immediately brought to the editor's notice.
- 4. Standards of Objectivity:** Reviews should be conducted objectively. There shall be no personal criticism of the author. Reviewers should express their views clearly with supporting arguments.
- 5. Conflict of Interest:** Reviewers should not review manuscripts in which they have conflicts of interest resulting from competitive, collaborative, or other relationships or connections with any of the authors, companies, or institutions.

IV. DUTIES OF PUBLISHER

The publisher defines the relationship between publisher, editor and other parties in a contract, respects privacy (for example, for research participants, for authors, for peer reviewers), protects intellectual property and copyright, and fosters editorial independence.

(This publication ethics and publication malpractice statement of Kultúrne dejiny/Cultural History was based on Elsevier's Publishing Ethics Resource Kit and COPE's Code of Conduct for Journal).

„Vyhlasenie o publikačnej etike a nečestnosti“
v slovenskom preklade nájdete na stránke
<<http://kulturnedejiny.ku.sk/>>